

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI)

T.C.U. İslam Araştırmaları Merkezi
Kütüphanesine hediyemdir.

Kaynak gösterilmek kagidiyla
alıntı yapılabilir, tamamı fotokopi
edilebilir.

Y. Turan
Yahya TURAN

PSİKOLOJİK VE SOSYAL YÖNLERİYLE KURBAN

(Y.LİSANS TEZİ)

Yahya TURAN

Danışman:

Doç. Dr. Veysel UYSAL

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	73498
Tas. No:	307.541 T.C.U. P.

TEZ

İSTANBUL 1999

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ABLALAR LİSTESİ.....	V
İSALTMALAR.....	VI
NSÖZ.....	VII

GİRİŞ

KURBANIN TANIMI.....	2
KURBANLIK ÇEŞİTLERİ.....	3
a. Kansız Kurbanlar.....	4
b. Kanlı Kurbanlar.....	5
KURBAN KESME SEBEPLERİ.....	7
MİTOLOJİDE KURBAN.....	13
ÜÇ BÜYÜK DİNDEN BAŞKA KÜLTÜRLERDE KURBAN.....	18
a. İlkelerde Kurban.....	18
b. Mayalarda Kurban.....	20
c. Azteklerde Kurban.....	21
d. İnkalarda Kurban.....	22
e. Mısır Ve Sümerlerde Kurban (Eski Mezopotamya).....	23
f. Hititlerde Kurban.....	24
g. Eski Yunanlılarda Kurban.....	25
i. Romalılarda Kurban.....	26
h. Eski Türklerde Kurban.....	28
ÜÇ BÜYÜK DİNDE KURBAN.....	34
a. Yahudilikte Kurban.....	34
b. Hristiyanlıkta Kurban.....	40
c. İslamiyet'te Kurban.....	43

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE TEORİK ÇERÇEVESİ

1. TEMEL KAVRAMLAR.....	50
a. Din.....	51
b. Tutum (Attitude).....	51
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	54
3. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	56
4. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	56
5. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ.....	57
6. SINIRLILIKLAR.....	58
7. KURBAN İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	58

3. BÖLÜM

METOT

1. METOT.....	60
2. ARAŞTIRMAYA KATILAN DENEKLER VE NİTELİKLERİ.....	61
3. ÖLÇME ARAÇLARI: ANKET VE TUTUM ÖLÇEKLERİ.....	65

3.3.1. Anketin Hazırlanması.....	66
3.3.2. Anketin Uygulanması.....	67
3.4. PUANLAMA SİSTEMİ.....	67
3.4.1. Kurban Karşı Tutum Ölçeğinin Puanlaması.....	68
3.4.2. Ölüm Kaygısı Ölçeğinin Puanlaması.....	68

4. BÖLÜM BULGULAR

4.1. KURBAN KESME DAVRANIŞI VE SOSYO-KÜLTÜREL ETKENLER.....	70
4.1.1. Yaş Faktörü Ve Kurban Kesme Durumu.....	71
4.1.2. Meslek Farklılıkları Ve Kurban Kesme Durumu.....	72
4.1.3. Deneklerin Semtlere Göre Dağılımı Ve Kurban Kesme Durumu.....	73
4.1.4. Kirada Oturup Oturmama Durumu Ve Kurban Kesme Davranışı.....	75
4.1.5. Aylık Gelir Ve Kurban Kesme Davranışı.....	76
4.1.6. Dindarlık Algısı Ve Kurban Kesme Davranışı.....	77
4.1.7. Kurban Kesme Ve Kesmeme Sebepleri.....	78
a. Kurban Kesme Sebepleri.....	79
b. Kurban Kesmeme Sebepleri.....	79
4.2. KURBAN KESME DAVRANIŞI VE TEMEL İBADETLER.....	80
a. Hac İbadeti Hususundaki Kanaatler Ve Kurban Kesme Durumu.....	81
b. Namaz Kılma Ve Kurban Kesme Davranışı.....	82
c. Oruç Tutma Durumu Ve Kurban Kesme Davranışı.....	83
d. Zekat Verme Durumu Ve Kurban Kesme Davranışı.....	84
4.3. DENEKLERİN KURBAN ÖNCESİ VE SONRASI DAVRANIŞLARI İLE İLGİLİ BULGULAR.....	85
a. Kurban Kesilişini İzleme Durumu.....	85
b. Kurbanın Kesilmesi İşleminin Kurbanı Kesen Birey Yada Bir Başkası Tarafından Yapılması Durumu.....	85
c. Kurban Kesildikten Sonra Şükür Namazı Kılma Durumu.....	86
d. Kurban Etinin Dağıtımı.....	86
e. Kurban Derisinin Verildiği Yerler.....	87
4.4. DİĞER KURBANLAR.....	88
a. Şükür Kurbanı.....	88
b. Sadaka Kurbanı.....	88
c. Keffaret Kurbanı.....	89
d. Devlet Büyüğü Adına Kurban Kesilmesi Konusundaki Kanaatler.....	89
e. Ölüler İçin Arife Günü Kurban Kesme.....	90
f. Kurbanın Kişilerde Uyandırdığı Duygular.....	90
4.5 KURBAN İLE İLGİLİ TUTUMLAR.....	91
4.5.1. Kurban Kesme Durumu Ve Kurban Karşı Tutumlar.....	91
4.5.2. Yaş Faktörü Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	92
4.5.3. Meslek Faktörü Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	93
4.5.4. Semt Faktörü Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	93
4.5.5. Gelir Durumu Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	94
4.5.6. Dindarlık Algısı Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	94
4.5.7. Cinsiyet Faktörü Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	95
4.5.8. Eğitim Durumu Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	95
4.5.9. Temel İbadetler Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	96
a. Hac İle İlgili Kanaatler Ve Kurban Karşı Tutumlar.....	96

b. Namaz Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	97
c. Oruç Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	98
d. Zekat Ve Kurban İle İlgili Tutumlar.....	98
4.6. KURBANA KARŞI TUTUMLAR VE ÖLÜM KAYGISI.....	99

5. BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

5.1. SONUÇ.....	100
BİBLİYOGRAFYA.....	113
EKLER.....	117

TABLOLAR

- Tablo 1: Deneklerin katıldıkları şehirlere göre dağılımı
- Tablo 2: Deneklerin cinsiyetine göre dağılımı
- Tablo 3: Yaşa göre dağılım
- Tablo 4: Mesleklere göre dağılım
- Tablo 5: Deneklerin medeni durumuna göre dağılımı
- Tablo 6: Deneklerin oturduğu evin kira olup olmadığına göre dağılımı
- Tablo 7: Deneklerin oturdukları semte göre dağılımı
- Tablo 8: Deneklerin öğrenim durumuna göre dağılımı
- Tablo 9: Deneklerin aylık net gelirlerine göre dağılımı
- Tablo 10: Deneklerin ailelerinde çalışanların sayısına göre dağılımı
- Tablo 11: Deneklerin (ailenin) toplam gelirine göre dağılımı
- Tablo 12: Kurban Kesme Davranışı Bakımından Deneklerin Dağılımı
- Tablo 13: Yaş Faktörü ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı.
- Tablo 14: Meslek Farklılıkları ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı
- Tablo 15: Meslekler Göre Dağılım ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Tablosu
- Tablo 16: Evinin Kira Durumu ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı
- Tablo 17: Aylık Gelir ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki χ^2 Dağılımı
- Tablo 18: Dindarlık Algısı ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı
- Tablo 19: Kurban Kesme Sebeplerine Göre Deneklerin Dağılımı
- Tablo 20: Deneklerin Kurban Kesmeme Sebepleri Konusundaki Görüşlerine Göre Dağılımı
- Tablo 21: Hac İbadeti Konusundaki Kanaatler ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı
- Tablo 22: Namaz Kılma Durumu ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı
- Tablo 23: Oruç Tutma Davranışı ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki χ^2 Dağılımı
- Tablo 24: Zekat Verme Durumu ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı
- Tablo 25: Kurban Kesilişini İzlemeye Göre Deneklerin Dağılımı
- Tablo 26: Kurban Kesme İşlemine Göre Deneklerin Dağılımı
- Tablo 27: Deneklerin Kurban Kesildikten Sonra Şükür Namazı Kılmalarına Göre Dağılımı
- Tablo 28: Kurban Etinin Dağıtımına Göre Dağılımı
- Tablo 29: Kurban Derisinin Verildiği Yere Göre Dağılımı
- Tablo 30: Bir İsteği Yerine Geldiğinde Şükür Kurbanı Kesmesine Göre Deneklerin Dağılımı
- Tablo 31: Deneklerin Kaza Ve Beladan Korunmak İçin Sadaka Kurbanı Kesmelerine Göre Dağılımı
- Tablo 32: Deneklerin Bir Suçun Veya Günahın Bağışlanması Amacı İle Keffaret Kurbanı Kesmelerine Göre Dağılımı
- Tablo 33: Deneklerin Devlet Büyüğü Adına Kurban Kesilmesini Doğru Bulup-Bulmadıklarına Göre Dağılımı
- Tablo 34: Deneklerin Bayram Arefesi Ölümleri İçin Kurban Kesimine Göre Dağılımı
- Tablo 35: Deneklerin Kurbanı Yükladıkları Anlam Bakımından Dağılımı
- Tablo 36: Kurban Kesme Sıklığına Göre Grupların Kurbanı Karşı Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi
- Tablo 37: Farklı Yaş Gruplarına Göre Kurbanı Karşı Tutumları Gösteren ANOVA Analizi
- Tablo 38: Meslek Faktörüne Göre Grupların Kurbanı Karşı Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi
- Tablo 39: Semt Faktörüne Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi
- Tablo 40: Gelir Düzeyine Göre Grupların Kurbanla İlgili Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi
- Tablo 41: Deneklerin Dindarlık Algılarına Göre Grupların Kurbanı Karşı Tutumlarının ANOVA Analizi
- Tablo 42: Cinsiyet Faktörüne Göre Grupların "Kurbanla İlgili Tutumları"nın ANOVA ile İncelenmesi
- Tablo 43: Öğrenim Faktörüne Göre Grupların "Kurbanla İlgili Tutumlarının" ANOVA ile İncelenmesi
- Tablo 44: Hac İbadeti Konusundaki Görüşlerine Göre Grupların "Kurban Konusundaki Tutumlarının" ANOVA ile İncelenmesi
- Tablo 45: Namaz Kılma Sıklığına Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarının ANOVA ile İncelenmesi
- Tablo 46: Oruç Tutma Durumuna Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarının ANOVA ile İncelenmesi
- Tablo 47: Zekat Verme Durumuna Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarının ANOVA ile İncelenmesi
- Tablo 48: Deneklerin Kurbanı Karşı Tutumları ile Ölüm Kaygısı Arasındaki Korelasyon

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.t.	Adı Geçen Tez
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
s.	Sayfa
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve Benzeri
y.y.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Kurban, dünya yaratıldığı günden itibaren uygulanagelen bir ibadet olarak inanç sistemleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Toplumların gündelik hayatlarına varıncaya kadar etkileyen böyle bir ibadet bir çok toplumlarda acımasızca uygulanmıştır.

Tarihin derinliklerinden bu güne kadar uzanan bu ibadetin, günümüz insanları arasında algılanış ve uygulanış biçimi, can fedası gerektiren kurbanı karşı nasıl tutumlar geliştirdiği araştırmamızın konusunu teşkil etmiştir.

Bu araştırmanın amacı kurbanın bir portresini vermek, kurban kesme davranışı ve kurbanı karşı tutumlara etki eden faktörleri tespit ve tasvir etmektir.

Din psikolojisi alanında yapılan bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır.

- I. Bölüm olan “giriş”te kurbanın değişik kültürlerde uygulanışı ve tarihi gelişimi verilmiştir.
- II. Bölümde konunun teorik çerçevesini oluşturan bilgiler yer almaktadır. Konunun sınırlarını belirleyen tanımlar da bu bölümde ele alınmıştır.
- III. Bölümde araştırmanın metodolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde bilgi toplama formu olan anketin hazırlanış ve uygulanışı hakkında bilgi verildikten sonra deneklerin nitelikleri açıklanmıştır.

- IV. Bölümde araştırma ile ilgili elde edilen bulgular tablolar halinde verilmiştir.
- V. Ve “sonuç” bölümünde ise elde edilen bulgular çerçevesinde yapılan tartışma ve yorumlara yer verilmiştir.

Bu araştırmanın planlanıp yürütülmesinde beni teşvik eden, değerli fikirleriyle konuya farklı bakış açıları kazandıran ve bu konuda farklı bakış açıları kazandıran ve bu konuda ufkumu genişleten, tezin başlangıcından sonuna kadar hiçbir şekilde emeğini ve zamanını esirgemeyen sayın hocam ve danışmanım Doç. Dr. Veysel Uysal’a, Değerli görüşlerinden istifade ettiğim Dr. Kenan Kurtoğlu ve Arş. Gör. Ali Ulvi Mehmedoğlu’na, çalışmalarım esnasında her türlü yardım ve kolaylığı sağlayan İslam Ans. Çalışanları ve özellikle süreli yayınlar çalışanlarına, anketin uygulanması, yazılması ve basılması konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarıma ve manevi desteği ve sabrından dolayı aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Yahya TURAN

İstanbul 1999

GİRİŞ

İnsan soyunun değer verdiği ilk nesne yiyecektir. Yiyeceğin elde edilmesi sadece avcının, toplayıcının veya çiftçinin elinde olan bir şey değildi. Bunların üzerinde yiyeceği denetleyen bir güç vardı ki, insanlar ihtiyaçlarını sağlamak istediklerinde bu güce başvurmak ya da O'nun sözünü dinlemek mecburiyetinde idiler. Böylelikle, bu güç ile insanlar arasındaki ilişkinin kurulması amacına yönelik dinsel törenler ortaya çıkmıştır.¹

Tarihte, insanlığın ilk yaratıldığı zamandan günümüze gelinceye kadar, çeşitli kültür seviyelerinde bir çok insan toplulukları yaşamış ve her topluluğun kendisine özgü dini yaşantıları olmuştur. Nitekim yapılan antropolojik çalışmalar, ulaşılabilen en eski dönemlerde de insanların dini yaşantılarının olduğunu göstermektedir.

İlahi dinlerin Kutsal Kitaplarına ve Kuran'a göre ilk insanla başlayan dini hayattan bahsedebiliriz. Hz. Adem ilk insan, aynı zamanda da ilk peygamberdir.

¹ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yayınları, cilt.1-3, s. 9-10 (Tarihsiz)

Çeşitli kaynaklarda kurbanın ilkel topluluklardan itibaren bütün dinlerde kendini gösteren bir ibadet olduğu ifade edilmektedir.² Dolayısıyla bir dini inanışa sahip olan insanlar, Yaratıcı olarak kabul ettikleri Yüce Varlığa olan bu inanç ve bağlılıklarını dua ve sungularla dile getirmiş, inandıkları Yüce Varlığa ibadet etmişlerdir. Bu ibadetler içerisinde "kurban" hemen hemen bütün dinlerde ortak bir dini davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurban sunan toplulukların sunacakları kurbanlıklar ve kurban çeşitleri yine onların kültürüne göre değişmekle birlikte kurban sunma davranışı, ilkel insanlardan gelişmiş toplumlara kadar, bütün dinlerde görülen ortak ibadettir. O halde bu ibadeti geçmişten günümüze kadar uzanan dini davranış olarak değerlendirmek mümkündür.

Kurban çok yaygın bir ibadet olması dolayısıyla bir çok araştırmaya da konu olmuştur. Dinler Tarihi ve Fıkıh açısından birçok çalışma yapılmıştır. Bizim amacımız verilen bu bilgileri tekrardan çok, kısaca kurban hakkında bilgi vererek çalışmamızın dayandığı teorik çerçevesini çizmektir.

A. KURBANIN TANIMI

Kurbanın ne olduğunu anlamak ve üzerinde değerlendirme yapabilmek için ilk önce tanımını incelememiz gerekir. Kurban sözlükte mastar olarak "yakınlaşmak", isim olarak da "din buyruğu ve adak olarak, Allah'a yakınlaşmak için kesilen eti yenir hayvan" olarak geçer. Bunun dışında kurban isim olarak; "kurban bayramı" anlamında da kullanılır: "Ahmet kurbanda gelecekmış". Mecazi anlamda kullanılan kurban, bir uğurda feda olma: "Sana kurban olsun". Bir ülkü uğruna feda edilme ya da feda olmak için: "Hava kurbanları", bir kaza veya felakete uğrayanlar için: "Trafik

² *Türk Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, İstanbul 1975, s. 367; Beşir Gözübenli, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, cilt.3, İstanbul 1997, s. 95; Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 276; Osman Cilacı, *Diyanet Dergisi, Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban*, Eylül-Ekim, Cilt 18, Sayı 15, Ankara 1976, s. 270; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 8-9

kurbanları”, bazı bölgelerde nida olarak: “Kurban bakar mısın?” ~olayım; sevgi ifadesi olarak: “Kurban olduğum memleketim”, yalvarma ifadesi olarak: “Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilal” anlamlarında kullanılır.³

Kurban yukarıda, insan ve hayvanların canlarının alınması şekliyle tanımlansa da, tarihte kurban bazı ürünlerin verilmesi suretiyle bir sungu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kurbanın alan ve kapsamının belirlenmesi açısından kurbanlık çeşitlerinin incelenmesi gerekmektedir.

B. KURBANLIK ÇEŞİTLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, insanlık tarihi boyunca hemen bütün dinlerde kurban uygulamaları mevcuttur. Ancak bu dinlerde gerek kurbanlık ve kurban etme şekilleri, gerekse kurbanın amaçları bakımından bazı farklılıkların bulunduğu da gözlemlenmektedir.⁴

Kurban, tarihte sadece insan ve hayvan keserek kan akıtmak suretiyle değil, çeşitli sungular sunmak yoluyla da gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle kurban, iki guruba ayrılabilir: Kanlı ve kansız kurbanlar.

Kanlı kurbanlar; insan ve hayvan kesiminden, kimi ilkelerde görüldüğü gibi bedenden bir parça kopartılması veya kan akıtılması geleneğine kadar çeşitli biçimlerde yapılır.

Kansız kurbanlar ise genelde toplumun geçim kaynaklarıyla alakalı olan, toplum için bir değere sahip yiyecek ve içecekleri konu edinen sungulardır.⁵

Nitekim bu husus Tevrat'ta ve Kur'an'da da belirtilmektedir. Tevrat'a göre Kabil (Cain) ile Hâbil (Abel)'in kıssası şöyle açıklanmaktadır: Kabil çiftçi olduğundan Allah'a yerin ürününden ve Habil ise çoban olduğundan

³ M. Nihat Özön, *Türk Dili Sözlüğü*, Arkin Kitabevi, İstanbul 1971, s.368; *Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat Yayınları, İstanbul s. 764 (Tarihsiz); Mehmet Ali Ağakay, *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Ankara 1966

⁴ Gözübenli, *a.g.e.*, s.95

⁵ Hançerlioğlu, *Dünya İnançları...*, s.276

sürüsünden bir hayvan sunmuştu. Allah Habil'inkini makbul tutunca, kardeşi onu kıskanarak öldürmüştü.⁶

Kur'an-ı Kerim'de ise "Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti (kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), ""And olsun seni öldüreceğim" dedi. Diğer de "Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder" dedi „ şeklinde izah edilmektedir.⁷

a. Kansız Kurbanlar

İnsanoğlu Allah'a yönelmede ve ona kendini yakınlaştırmada sınırlarını daraltmamış aksine alabildiğine geniş tutmuştur. Bir yakınlaştırma vasıtası sayılan kurban, sadece kan akıtmak suretiyle değil, bir kısım ürünlerin Allah'a adanması yoluyla da gerçekleştirilmiştir. Kurban bu geniş çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde, insanoğlunun bir kısım yiyecek ve içecek maddelerini Allah'a adaması kurban kavramının içine girmektedir. Bu çeşit sungular "kansız kurban" olarak adlandırılır.

Kansız kurban sungularına baktığımızda bunların arasında başta tahıl olmak üzere ot, yaprak ve köklerin, ceviz, üzüm ve zeytinin ve hatta paranın dahi yer aldığı dikkati çekmektedir.⁸

İslam'dan önce Türklerde de kansız kurbanlara rastlanmaktadır. Türklerde kansız kurbanlara "saçı" denilir. Arpa, buğday, süt, yağ, şarap ve kırmızı gibi şeyler saçı olanlar arasındadır. Bunların sulu olanları törenlerle ateşe serpilirdi. Bir de tanrılara sunulmak üzere serbest bırakılmış hayvanlar olurdu ki bunlar da kansız kurbanlar gurubuna girer. Bu hayvanlar kendi başına bırakılır, buna serbest anlamında "ıtık" denilirdi,⁹

⁶ *Tevrat*, Tekvin, 4/3-15

⁷ *Kuran*, Maide, 27-31

⁸ Gözübenli, a.g.e., s. 95; *Meydan Larrousse* Meydan Yayınevi, İstanbul 1972, Kurban Maddesi, s. 646

⁹ Murat Uras, *Türk Mitolojisi*, 2. Baskı, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1994, s.229-230

Kansız kurbanlar, insanoğlunun bir takım isteklerinin yerine getirilmesinde bir vesile olurken, kanlı kurbanlar da insanların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Hatta bu noktada kendi hem cinslerini dahi kurban etmekten çekinmemişlerdir.

b. Kanlı Kurbanlar

Kanlı kurbanlar adından da anlaşıldığı gibi, bir can fedasını gerektiren kurban çeşididir. Tarihi kaynaklar, kanlı kurban olarak gerçekleştirilen ritüellerde bir çok çeşitliliğin bulunduğu bahseder. Bu çeşitlilik kurbanlıklar açısındandır. Kurban tarihi incelendiğinde; kanlı kurbanların sığır, koyun, keçi, domuz, tavuk, at, kaz ve hatta balıktan bile verildiği görülür.¹⁰

Bu kurbanların sunuluş metotları yine farklılık arzeder. Depolamaktan, gömmekten, dökmekten, öldürmeğe veya öldürüp yemeğe, içmeğe, üzerine sürmeğe, meshetmeğe, kırmağa ve yakmağa kadar çeşitli şekillerde sungu gerçekleştirilir.¹¹

Kanlı olsun kansız olsun, kurban uygulamalarında göze çarpan bir konuda "ilkin kurbanı"dır. İlk ürünün ya da ilk doğan yavrunun tanrının olduğu düşüncesinden kaynaklanan bu gelenek, bir çok ilkel kültürde önemli bir yere sahiptir. Hatta bu geleneğe göre bazı toplumlarda ilk doğan çocuklar dahi kurban edilmiştir.¹² İlkel dinlerde ürünün daha bol olmasını dilemek için çobanların yeni doğan ilk yavruyu tanrılara sunması da kaynağını bu gelenekten almaktadır.¹³

Kanlı kurbanlarda en çok dikkat çeken kurbanlık ise insandır. Daha çok tarımla uğraşan ilkel toplumlarda görülen insan kurbanlarının Hz.

¹⁰ Meydan Larrousse, *a.g.md.*, s.646

¹¹ Alfred Bertholet, *Wörterbuch Der Relegion*, Stuttgart-1962, s.402

¹² Hançerliolğu, *a.g.e.*, s.276

¹³ Bertholet, *a.g.e.*, s.402

İbrahim'e kadar devam ettiği hatta Yahudilerde ilk doğanın kurban edilmesi geleneğinin Tevrat'ta emredildiğini görmekteyiz¹⁴.

Museviliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek isteği konusu araştıran Mircea Eliade, Hz. İbrahim'in kurban hadisesini "ilkin kurbanı" anlayışı ile bağlantı kurarak açıklamıştır. Nitekim Mircea Eliade, Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı* kurban etmek isteğini bunun Eski Doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbrani Peygamberler dönemine kadar süren "ilk çocuğun kurban edilişi pratiği"nin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür.¹⁵

Bu kültür İslam'dan önceki Arap toplumunda da gözlemlenir. Cahiliye dönemi Arapları hayvanların ilk doğan yavrularını putları nâmına kurban ederler ve Recep ayının ilk on günü içinde büyük putların ma'bedlerini ziyaret ve tavaf ile onlara yakınlaşmak için ayrıca kurban keserlerdi. Bu yolda kesilen kurbanlardan birinciye "Fera" ikinciye "Atire" denirdi.¹⁶

Hak kurbanı olarak bilinen bu çeşit sungular; Uzakdoğu Asya, Avustralya, Afrika, Kuzey ve Doğu Amerika kültürlerinde bulunmasına rağmen bu şekil kurban çeşidine Anadolu kültüründe rastlanmamaktadır.¹⁷

Buraya kadar anlatılanlardan, tarihte bütün dinlerde kurban ibadetine büyük bir önem verildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak bütün kültürlerde görülen bu ibadetin ifasında hangi sebepler ve beklentiler yatmaktadır? Bu hususun da kısaca açıklanmasına çalışılacaktır.

¹⁴ *Tevrat*, Çıkış, 22/29-30

* Tevrat'a göre kurban edilmek istenen Hz. İshak'tır. Kuran'da ise Hz. İsmail'dir.

¹⁵ Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabı, Ankara 1994, s. 109-111

¹⁶ Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, I. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.47

¹⁷ Gürbüz Erginer, *Kurban*, I. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, s. 144, İstanbul 1997

C. KURBAN KESME SEBEPLERİ

Kurban ibadeti, ister ilahi kaynaklardaki bilgilere dayanılarak Allah'ın bir emri olarak düşünölsün, ister ilk dini hayatın ilkel dinlerle başladığını savunan sosyal bilimlerin verilerine göre insan kaynaklı bir ibadet şekli olarak düşünölsün, sonuçta insan ruhunu etkileyen önemli bir ibadet şeklidir. Kurban insanda var olan bir kısım duygularla yakın alakalı bir ibadettir. İlahi dinler açısından bakıldığında da, Allah tarafından bütün dinlerde emredilmesi; bu ibadetin insanların tabiatlarında var olan bir takım duyguları tatmin ettiğini akla getirmektedir.

Prof. Dr. Ali Murat Daryal kurbanı, insanda var olan tahrip etme (ölüm) güdüsünün tatmini ile alakalı olarak görmektedir. Bu güdünün insanın kendisine ve bunu (kendini öldürmeyi) gerçekleştiremediğinde de etrafındaki canlılara yöneldiğini iddia etmektedir. Bu konuyu "Medeniyetler" bazında ele alan Ali Murat Daryal, kurban kesen medeniyetlerle kesmeyen medeniyetleri karşılaştırmış ve bu medeniyetlerin sosyal kurumlarını incelemiş ve sonuç olarak kurban kesmenin insandaki tahrip etme güdülerini törpülediğini dolayısıyla yıkıcı ve tahrip edici olmayan insan tipinin elde edildiğini ve İlahi vahyin amacının da bu olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸

Kurban, insanı merkez alarak incelenemediği gibi, vahyin bir ürünü olarak da incelenmelidir. İlahi kaynaklara göre ilk insan olan Hz. Adem'in oğullarının kurban vermesinden dolayı ilk ilahi din ile Allah tarafından kurban emredilmiştir. Nitekim, ilahi dinin kaynağından çok uzaklarda gelişmiş olan, ilkel denilebilecek yaşantı ve ibadetlere sahip olan insanlarda da kurban ibadetinin görülmesi bir izahı gerekli kılmaktadır. Bu konuda Jung'un "kollektif şuur" teorisi bize ışık tutmaktadır.

Jung'a göre kollektif şuuraltıırka ait ve filogenetik temellidir. Fert kendi ırkının damgalarını taşır. Kollektif şuuraltı bütün insanlarda vardır.

¹⁸ Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

İnsan bütün bir geçmiş deposundan yararlanıp geleceğe yönelmiştir. Kollektif şuuraltı insanın insan olmadan evvelki devrelerinin kalıntılarını da içine alır. Şu halde bugünkü insanda kendinden önceki kuşakların yaşantıları vardır.¹⁹

Jung kollektif şuuraltının, insan beyninin insanlığın derin eski deneyimleri ile biçimlendiğini ve bundan etkilendiğini belirterek bunun atalarımızın zihinsel süreçlerinden kaynaklandığını ve bugün bu izlerin insanın şuuruna zihinsel süreçler biçiminde ulaştığını savunur.²⁰

Bu açıklama çerçevesinde diyebiliriz ki, Hz. Adem’le emredilen kurban, İlahi dinin hüküm sürdüğü dönemlerde uygulanmıştır. İlahi dinin kaynağından uzaklaşan topluluklar, dinin bazı emirlerini unutsalar da bir can fedasını gerektiren böyle bir uygulama onları etkilemiştir. Ayrıca, tanrıyla iyi ilişkiler kurulması yolunda yoğun zihni süreçlerle alakalı olan kurban, onların kollektif şuuraltılarını etkilemiş olabilir.

Kuran-ı Kerim’de ise kurbanın amacının Allah’a yakınlaştırmak olduğu düşüncesi hakimdir. Ahkaf suresinde “kurban” kelimesi “müşriklerin Allah’tan başka edindikleri tanrılara yakınlık vasıtası kılmaları” anlamında kullanılmaktadır.²¹ Bir başka ayette de kurbanın ancak Allah’ın hoşnutluğunun kazanılması ile değer kazanacağına işaret edilmektedir.²² Maide suresinde ise kurbanı kabul edilecek kişinin ilahi emre uyan ve takva sahibi kişi olması gerektiği belirtilmiştir.²³

Kurban kelimesi incelendiğinde Arapça k r b (yakınlaşma) kökünden geldiği göz önüne alınırsa kendisine kurban sunulan ile, kurban sunan arasında bir yakınlığın kurulmak istendiği düşüncesi hakim olmaktadır. Bu düşünce çok eskilere kadar gider. Kurban “paleolitik çağlardan beri doğaüstü güçlere hoş görünmek, onlarla barışık olmak, onların gazaplarını engellemek

¹⁹ Nezahat Arkun, *Şahsiyet Psikolojisi ve Şahsiyetin Dinamikleri*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Umumi Psikoloji Kürsüsü, Ders Notları, s.45 (Basılmamış eser).

²⁰ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisi*, Çev. Aslan Yalçın, Say Yayınları, İstanbul 1994, s.27

²¹ *Kuran*, Ahkaf, 28

²² *Kuran*, Hac, 37

²³ *Kuran*, Maide, 27

ve onların kötülöklere engel olmalarını istemek, yerine getirdikleri bir istekten dolayı teşekkür etmek için gerçekleştirilmiş dinsel bir törendir.”²⁴

İslam dini açısından Kurban kesmek farz değildir, fakat bir hayvan kesildiğinde bunun Allah’a yaklaşmak için kesilmesi farz olur²⁵ Hatta Allah’ın adından başka bir varlık için kesilen kurbanın etinin yenmeyeceğı. Kuran-ı Kerim’in şü ifadesiyle açıklanmıştır: “Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi alemlerin Rabbi Allah içindir”²⁶. Bu ayet Müslüman’ın kurbanını ancak Allah için kesebileceğini ifade etmektedir.

İlkelerde de tanrıya kurban veren ile kurban arasında mistik bir bağlantı yaratılır. Bir ziyafet ile kurban sunan kimseyle tanrı arasında bir birliktelik oluşur (comunio). Kurbanlık hayvanın bir güç taşıyıcısı olarak tanımlanması, kurban yemeğı ile bu gücün kesen kimseye geçtiğine inanılır.²⁷ Bu bir özdeşleşme olayıdır. İnsan tabiat karşısında güçsüz ve çaresizdir.²⁸ Fakat insan psikolojisinin bir özelliğı de çevresindeki herşeye hakim olma ve onları yönetme arzusu taşımasıdır. Güçsüzlüğü ile bu arzusu arasında ortaya çıkan çelişki insanı tabiatta var olan bütün güçlerin üzerinde bir güç ile özdeşleşmeye ve bu sayede yine tabiata hakim olma arzusunu tatmine yöneltir. İnsan ancak bu şekilde kendisini emniyet içerisinde hissedebilir.

Roberthson Smith de kurbanın amacını açıklarken, kurbanın insanla tanrısı arasında bir hısımlık kurmak, bunu yenilen kurbanın etinde birbirine karıştırmak²⁹ olduğunu ifade eder. İlkelerde kurban edilen hayvanın eti, toplum tarafından yenilir ve böylece tanrı ile aynı sofrayı paylaşmak düşüncesi devamında tanrı ile yakın olmayı, dost olmayı gerekli kılar. Böylece ilahlar ile müşterek yemek yenmiş olur. Bu yaklaşım Hristiyanlığın önemli ibadetlerinden olan “ekmek şarap” ayininde de gözlemlenebilir.

²⁴ Hançerlioğlu, *Dünya İnançları...*, s.276

²⁵ *Türk Ansiklopedisi*, Kurban Maddesi, s.367

²⁶ *Kuran*, Enam, 162

²⁷ Bertholed, *a.g.e.*, s.402

²⁸ *Kuran*, Ali-İmran, 26

²⁹ *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, Ankara Kurban Maddesi, s.1014, (Tarihsiz); S. Freud, II. Baskı, *Totem ve Tabu*, Çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996

“Şarap” Hz. İsa’nın kanını, “ekmek” ise etini temsil eder. Bu ayin ile kendisi de ilah olan Hz. İsa’nın etinin yenmesi kurban etinin paylaşılması anlamına geldiği gibi aynı zamanda eti yenilen tanrının fevkalâde güçlerinin insana geçeceği de düşünülür. Böylece tanrı ile özdeşleşilir. Bu inanç Musevilikte de görülür, “Kudas” denilen ayinde ekmek ve şarap dağıtılır.

İlkel insanlarda da buna benzer bir inanç vardır. Şöyle ki; totem kabul edilen varlık senede bir gün avlanır ve eti halk tarafından yenilir. Halk düşüncesinde tanrı olarak kabul edilen totemin fevkalâde güçlerinin kendilerine geçtiği yani totemle özdeşleşildiği düşünülür. Keza bu yönleriyle kurbanın kaynağını Totemizmden aldığı da söylenebilir.³⁰

Bir başka husus da; ilkel insanların düşüncesinde tanrının hayatı ile kurbanın hayatı arasında bir bağ kurulmuş olması ve ölen kurbanlığın, tanrının hayatına hayat kattığının düşünölmüş olmasıdır. Eğer kurbanı alacak olan bir “Numen”^{*} ise, kurban güçlenme anlamına gelir. İlkel insanlar tanrılarına yiyecek ve içecek verirler. Çünkü tanrı menşe’ itibari ile kendisine hürmet eden bu insanlar olmadan mevcut olamaz.³¹

Bir başka ifade ile kurbanın doğa üstü varlığa adanarak kutsanan canı, kurbanı sunan ile doğa üstü varlık arasında bağ kuran kutsal bir güce dönüşebilir. Kurban aracılığı ile canlılık, tanrısal kaynağa döner ve o kaynağın gücünü yani canlılığını yenileyip tazeler. Yani yaşam yaşamla beslenir.³²

“Tanrılar beslenmemekten dolayı öölürler”. Bu nedenle adakların yok edilmesi ya da tanrıya sunulması ölüm değil, bilakis hayat anlamına gelir. Kurban edilen nesne tanrıyı beslemek O’nun insan kaderine egemen olmasının devamını sağlamak içindir.³³

³⁰ Birant Esinoğlu, *Dinlerin Gizemi*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1996, s. 27-28

^{*} Numen: Tanrısalılık, Allah’a ait, Tanrısal varlık Bak: Knaurs Lexikon, a-z, s. 613 Augsburg 1975

³¹ Bertholed, *a.g.e.*, s.402, Osman Cilacı, *a.g.m.*, s.279

³² *Ana Britannica*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, Kurban Maddesi

³³ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.8-9

Aynı paralelde düşünen S. Kierkegaard, tanrıdan gelen kutsal gücün, insanın tanrı için kestiği kurbanlarla yine tanrıya dönmesini, kutsal enerjinin kozmos (cosmos) içindeki dolaşımı şeklinde yorumlamıştır.³⁴

Dolayısıyla kurbanlarla beslenen tanrılar, güçlü olacak ve insanların kaderine hükmedeceklerdir. İnsan güçlü olan, herşeye kadir olan varlığa inanarak bu dünyada emniyet içerisinde yaşamak arzusundadır, hatta bu insan için bir ihtiyaçtır.³⁵ Çünkü iman bir güvenme, yaklaşma, ümitle bağlanma olayıdır. İnanılan varlık insana bir iç huzuru, güven açısından tatmin sağlamaktadır.³⁶

Bu izahlar çerçevesinde ilkel insanın düşüncesi anlaşılabilmektedir. Kendisini tamamen aciz hissettiği dünyada dayanabileceği, güvенеbileceği ve yakınlık kurabileceği bir tanrısı vardır. Bu tanrı var olmalıdır ki, onu her türlü tehlikeden korusun. İlkel, kurbanlarla özdeşleştirdiği tanrının hayatını devam ettirmek gayesiyle kan akıtmaktan da geri durmamıştır.

Kurban çoğunlukla karşılıklı istekler sonucudur.³⁷ “Ben veriyorum, sen de ver” mantığını güder. Özellikle ilkel insanların tanrılarına kurban kesme sebepleri içerisinde zikredilen bu mantık, davranışlarla da desteklenir. İlk ürünün, ilk yavrunun kurban edilmesinde, “Biz sana veriyoruz, sen bize daha fazlasını ver” düşüncesi gözlemlenebilir. Yine insan kurbanlarının çok görüldüğü toplumlara bakılırsa bunların çiftçi toplumları olduğu dikkati çeker. Tanrıya verilen insan kurbanlarının verimi arttıracak düşüncesi onları insan kurban etmeye yöneltmiştir.³⁸ İstekler karşılık bulmayınca verilen kurbanın geri alınması dahi söz konusu olabilmektedir.³⁹

“Alçak gönüllü, giderek bencil köklere dayandığı halde kurban, dinsel eylemlerin en soylusudur. Kurban, tapınan insanın benliğini tümüyle kendi

³⁴ Daha geniş bilgi için bak: Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, Çev. N. Ekrem Düzen, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990

³⁵ Arkun, a.g.e., s. 73-78

³⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, s. 155

³⁷ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.8-9

³⁸ *Ana Britannica*, a.g.mdl.

³⁹ Bertholed, a.g.e., s.402

kendine Var Olan'ın (Self Egzistan) amacına bırakması ve tanrıya olan bağlılığındaki yetersizliklerin sürekli bir onarımıdır.”⁴⁰

İnsan ile tanrı arasında böylesine güçlü bağlara sahip olan kurban ibadetinin sebepleri çok farklı izah edilmektedir. Yukarıda verilenler haricinde, gazaba gelmiş ilahların gazabını dindirmek, şükretmek, keffaret ve hayranlık kurban verme nedenleri içinde yer alır.⁴¹

Kurban, duanın yanında ibadetin en önemli tezahür biçimidir. Yüce olanın karşısına “O'nun teveccühünü” kazanmak amacı ile armağansız çıkılmaması bir adettir. (Bittopter=Arzu kurbanı). Bunun dışında kurban arınma vasıtası olarak da sunulurdu. İffetini koruyamayan Hintlinin, bir eşiği dörtyol ağzında kurban etmesi gibi. Burada eşek günahın örtülmesinde bir vasıta olarak kullanılır.⁴² Kurban sadece metafizik varlığa da verilmeyebilir. Bazen bir tarlanın tohumlanması için bile kurban verildiği olur.⁴³

Bir çok dinde mevcut olan kurbanın amaçları arasında keffaret düşüncesinin var olduğunu da görüyoruz. Keffaret insanın tanrısına karşı olan tutumlarında kendisini yetersiz görmesinden, eksik hissetmesinden doğan suçluluk duygusunun onarımıdır. “Keffaret kurbanı” beşeri dinlerde olduğu gibi ilahi dinlerde de mevcuttur. Musevilikte günahla yüklü olduğuna inanılan bir teke tabiata salıverilirdi.⁴⁴ Tevrat'ta bu konu ile ilgili şu bilgi mevcuttur: “Ve Rabbine günah takdimelerini senin biçtiğin değere göre sürüden kusursuz bir koç, kahine günah takdimesi olarak getirecek ve kahin onun için Rabbin önünde keffaret edecek, bütün yaptığın işlerden suçlu olduğu şey ne olursa olsun kendisine bağışlanacaktır”⁴⁵

⁴⁰ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.8-9

⁴¹ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, Cilt. 2,4.Baskı, İstanbul 1980, s. 544; Bertholed, *a.g.e.*, s. 402; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.1-8; Hançerlioğlu, *Dünya İnançları*, s.276

⁴² Bertholed, *a.g.e.*, s.402; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.1-8

⁴³ Bertholed, *a.g.e.*, s.402

⁴⁴ Güngör, *a.g.m.*, s. 47

⁴⁵ Tevrat, Levililer, 6/6-7

Türkiye’de de böyle bir kurban geleneğinin olduğu uygulanan anketten ile tespit edilmiştir. Ankete katılan 281 denekten 100’ü keffaret kurbanı kestiğini ifade etmiştir.

Psikolojik açıdan keffaret kurbanı ile suçluluk duyguları arasında bir ilişki kurulabilir. Suçluluk duygusu, insan psişesinin önemli iki kavramı olan "ben" ile "ideal ben" arasındaki uyumun bozulmasından doğan bir durumdur. Suçluluk duygusu evrensel ve insani bir olaydır. Böyle bir durumda kişi işlenen suçu itiraf etmekle (günah çıkarma) manevi olarak rahatlar.⁴⁶ Fakat kişi sadece itirafla da yetinmez günahın etkisini gidermek için onarıma da yönelir.⁴⁷

Suçluluk duygusunu daha geniş çerçevede içerisinde ele alırsak Tanrının üstünlüğünü kabul eden kişi O’na karşı olan borcunu ödeyemez durumdadır. O tanrıdır ve kişi O’nu yüceltme görevini asla tam olarak yerine getiremeyecektir. Bu durumda da kaçınılmaz olarak suçlu olma şuuru ortaya çıkacaktır. İşte din bu borcu, diğer ibadetler arasında kurbanın sembolik hareketi ile ifade etmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla keffaret kurbanı bu anlamda bir onarımın sonucudur.

Bütün bu farklı sebep ve amaçların hepsinin ötesinde, kurbanın dayandığı temel, gerçekte bir tektir, bu, Yaratana yakınlaşmak ve onun rızasını kazanmak arzusudur.

D. MİTOLOJİDE KURBAN

Kurban ibadeti hakkındaki mitolojik anlatımlara geçmeden önce mitolojinin bilimler içindeki yerine ve önemine kısaca değinmek gerekir.

Mitolojiler, yani efsaneler insanın aşkın gerçeğini aşkın bir alanda yeniden kurarlar. Onlar ait olduğu halkın, ekonomik, sosyal ve psikolojik

⁴⁶ Antoine Vergote, *Dini İnanç ve İnançsızlık*, Çev. Veysel Uysal M.Ü. İlahiyat Fak Vakfı Yayınları No:164 İstanbul 1999 s. 84-88

⁴⁷ Hökelekli, *a.g.e.* s. 103-106

⁴⁸ Vergote, *a.g.e.* s. 88

gerçekliğini yansıtmakla kalmaz, varlık içindeki birliğin duygusal sezişini de yansıtır. Efsaneler yine insanoğlunun çocukluğu, kendinden sonraki ideolojilerin, dinlerin vb. ilk örnekleridir.⁴⁹

Mitolojiler saf düşünce ve duyguların anlatımı olduğu için, verdiği bilgiler sadece olayların anlatımı şeklinde değil, duygu yükünü de beraberinde taşımaktadır. Bundan dolayı mitolojik bir anlatım, bilimler için önemli bir kaynak durumundadır.

Mitolojik bilgi hakkındaki bu kısa girişten sonra kurbanın çeşitli mitolojilerde nasıl yer aldığıyla ilgili birkaç örnek vererek konumuzu derinleştirelim.

İskandinav mitolojisinde kurbanla ilgili şöyle bir anlatıma rastlarız: Tanrı Votan harflerin sırrını çözmek için bir kurban adaması gerektiğine karar vermiş, ancak Tanrıların en büyüğü kendisi olduğundan bu kurbanı kendisine adaması gerekiyormuş, bu yüzden kendisini, kendisine adak olarak bir ağaca asmış, dokuz gün dayandıktan sonra ip kopmuş ve ölmekten kurtulmuş, asılı kaldığı sürede harflerin sırrını öğrenmiş.⁵⁰

Bu anlatımda İskandinav düşüncesindeki tanrı anlayışı ve kurbanlık seçimi dikkatimizi çeker. Kendisinin en büyük tanrı olduğunu düşünen Votan, ölümlü bir insandır. Yüce bir tanrıya kurban sunan, hem kendisine hem de sunduğu tanrısına yaraşır kurban seçmelidir. Yine bu mitolojide de “ben veriyorum, sen de ver” mantığı hakimdir. Tanrıya (yani kendine) verilen kurban karşılığı, Votan harflerin sırrını öğrenmiştir.

Yunan mitolojisinde ise kurban, çeşitli anlatımlarla işlenmiştir. Bir anlatımda kurban inanışını eleştiren Aristofanes oyunlarında bu törenleri gülünç bir şekilde alaya almıştır. “Kuşlar” adlı yapıtında, Peithetairos bulutların içinde bir şehir kurar, böylece kurbanlardan çıkan dumanın tanrılara

⁴⁹ Esinoğlu, *a.g.e.*, s. 10-11

⁵⁰ Haçerlioğlu, *Dünya İnançları...*, s. 276

ulaşmasını engeller. Tanrılar açlıktan ölecek duruma gelince yeni kurulan cumhuriyetle anlaşmak için elçiler gönderirler.⁵¹

Bu mitolojik örnekler de ortaya koyuyor ki çeşitli toplumların kurban inanışları birbirlerinden da çok farklı değildir. Burada yakılan kurbanlardan bahsedilmektedir. Yakılan kurbanlar sunulması Musevilik dinine kadar bir çok dinde kurban verme şekli olarak karşımıza çıkar. Kurbanın yakılmasıyla gökte olduğu düşünülen tanrıya kurbanlardan çıkan dumanın ulaşması ve onunla da tanrıların beslendiği düşüncesi, ilkel olsun gelişmiş olsun bir çok dindeki ortak inanıştır.

Yunan Mitolojisine göre, Venüs bayramında halk Aşk tanrıçası için kurbanlar keser, her yerde şenlikler yapar, şölenler verirler, sevgililer Venüs'e yalvarırlardı.⁵²

Yunan mitolojisinde yer alan "altın post" öyküsü kurbanın kaynak ve sebeplerine de ışık tutmaktadır. Bu öyküye göre, karısı Nephele'den bıkan Yunan kralı Athamas ikinci defa evlenir. Nephele kralın yeni karısı Ino'nun kendisi ve çocukları Helle ve Phriksos'a kötülük yapacağından korkar. Ino, Phriksos'u öldürmek ve kralın ölümünden sonra kendi oğlunu tahta geçirmek ister. Ino, o yılın bütün tohumluk mısırlarını ele geçirip hepsini kurutur. Tahıl alınamayınca ülkede kıtlık baş gösterir. Kral, tapınağa bir haberci gönderip ne yapılması gerektiğini sorar. Ino haberciyi kandırıp cevabı değiştirir ve Phriksos kurban edilmezse kıtlığın önlenemeyeceğini söyletir. Halk kralın üzerine baskı yapınca, kral oğlunu kurban etme kararı alır, onu tapınağa gönderir. Bu sırada gökten altın postlu bir koç iner. Phriksos ile kız kardeşi Helle'yi kaçıtır. Helle'yi bugünkü Çanakkale Boğazı üzerinde düşürür ve Helle boğularak ölür. Phriksos'u ise Karadeniz'deki Kolkhis iline götürür. Kolkhisliler Phriksos'a yakınlık gösterirler hatta kral Aites, kızlarından birini

⁵¹ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 8-9

⁵² Edit Hamilton, *Mitology*, II. Baskı, Çev: Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s.

onunla evlendirir, Phriksos da altın postlu koçu Zeus'a kurban eder ve postunu da kral Aites'e sunar.⁵³

Burada "koç" teması dikkatimizi çeker. Bu öyküde de Hz. İbrahim efsanesinde olduğu gibi kişiye bedel olarak, onu kurtarmak için gökten bir koç inmiştir. Bu benzerlik bize Birant Esinoğlu'nun şu değerlendirmesini çağrıştırıyor, "...mitolojiler başka başka konuları anlatıyor görünseler de birbirinden kopuk olmayan tarihsel gerçekliktir. Çünkü insanlık ister kabileler, aşiretler, uygarlıklar, isterse uluslar şeklinde parçalanmış olsun asla gerçek bir bölünmüşlük içinde değildir".⁵⁴

Yunan mitolojisinde kurban ile ilgili bilgiler yalnızca bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Başka bir mitolojide de tanrıların kurban olarak bir varlığı istemelerinden ve kurban etme yerine getirilmediğinde toplumu veya suçlu kişileri cezalandırdıklarından bahseden şu anlatımı bulmaktayız. Minotauros yarı insan, yarı boğa bir yaratıktır. Minotauros'u Minos'un karısı Pasiphae doğurmuştur. Poseidon, Minos'a kendine kurban edilmesi için bir boğa verir. Minos, bu boğaya acır, ve onu bir türlü öldüremez. Buna çok kızan deniz tanrısı, Minos'un karısını boğaya aşık eder. Bu aşkın sonunda da Minotauros doğar."⁵⁵

Kurban, Yunan efsanelerine bu şekilde konu olurken, İlahi kitaplarda da mitolojik bir anlam kazanmıştır. Museviliğin kutsal kitabı Tevrat'ta Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etme girişimi bu şekilde bir örnektir.⁵⁶

İslam dünyasında da kurban ile ilgili bir çok mitolojiye rastlanmaktadır. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek isteyişi hadisesi, halk tarafından abartılarak mitolojik bir anlatım kazanmıştır. Buna göre; Hz. İbrahim oğlu İsmail'i kurban etmek için götürmüş O'nun gözlerini bağlamış o çok keskin bıçağı İsmail'in boğazına sürmüş fakat bıçak kesmemiş, bir taşa

⁵³ Hamilton, *a.g.e.* s. 79

⁵⁴ Esinoğlu, *a.g.e.*, s. 10

⁵⁵ Hamilton, *a.g.e.*, s. 105

⁵⁶ *Tevrat*, Tekvin, 22/1-13

sürmüş taş ikiye ayrılmış, ikinci defa İsmail'in boğazına sürmüş yine kesmemiş ve yine bir taşa sürmüş yine taş ikiye ayrılmış üçüncü denemesinden sonra gökten Allah tarafından bir melek ile bir koç indirilmiştir. Bu anlatım, Kuran'da Hz. İbrahim kıssasında geçerken, yukarıdaki abartılı şekliyle halka mâl olmuştur.

Yine Tevrat ve Kuran'da Hz. Adem'in oğulları arasındaki kurban verme hadisesi anlatılmaktadır. Bu konuya kısa da olsa "Kurban Çeşitleri" konusunda değinmiştik.

İslami literatürdeki anlatım bunlarla kalmamaktadır. Peygamberimizin dedesi Abdülmüttalib, çok eskiden kaybolan zemzem kuyusunu bulmak ister. Kureyşliler Abdülmüttalib'e yardım etmeyince, O'da Allah'tan kendisine zemzem kuyusunu bulmakta yardım edecek on çocuk ister. Eğer bu dileği kabul edilir de zemzem kuyusunu bulursa oğullarından birini Kabe'de kurban etmeyi adar. 30 yıl sonra bu arzusu yerine gelir. Akdini çocuklarına anlatır. Aralarında kura çekilir. Kura Hz. Muhammed'in babası Abdullah'a çıkar. Babası onu kurban etmeye götürürken Kureyşliler "sen bunu yaparsan herkes yapmaya kalkar, insan nesli tükenir" diyerek engel olurlar. O da, Şam'da büyük bir kadın kahine başvurur. Kahin ona bir kişinin diyetinin kaç deve olduğunu sorar. Abdülmüttalib "on deve" olduğunu söyler ve kahin ona memleketine geri dönmesini ve çocuk ile develer arasında kura çekmesini eğer kura çocuğa çıkarsa develerin sayısını onar, onar artırmasını ne zaman ki kura develere çıkarsa tanrının hoşnutluğunu kazanmak için o develeri kurban etmesini söyler. Yüz deveye kadar kura Abdullah'a çıkar. Sonuçta develere çıkan kurayı üç defa tekrarlar, her üçünde de develere çıkınca gönül ferahlığı içinde yüz deveyi Kabe'de kurban eder.⁵⁷

Hz. Muhammed'e "iki kurbanlığın oğlu" diye hitap edilir. Bunun sebebi Peygamberimize sorulduğunda birincisinin, dedesinin babasını kurban

⁵⁷ Orhan Acıpayamlı, *Ademden Günüümüze Kurban*, PTT: Dergisi, 80. sayı, 7/1989 s. 7

etme isteği, ikincisinin ise Hz. İsmail'in kurban edilmesi isteği olduğunu söyler.⁵⁸

E. ÜÇ BÜYÜK DİNDEN BAŞKA KÜLTÜRLERDE KURBAN

a. İlkelerde Kurban

İlkelerin ibadet hayatında dua ve kurbanın önemli bir yeri vardır. Hatta duaları içerisinde dahi, kurban ibadeti hatırlanır. "Ey beni dünyada bırakan şey kurban sunmaya geliyorum sana"⁵⁹ bu ifadede de görüldüğü gibi, kurban ilkel dinlerde en başta yer alan bir ibadet şeklidir.

İlkelerde kurban aşkın olan varlıklarla barışıklığı sağlama ve verdiklerine şükranlarını belirtmek ve bir şeyi istemek için zemin hazırlamak gibi sebeplerle sunulur. Amaçlarına göre kurban dört grupta toplanır: 1) İstenilen bir şeyi elde etmek için, 2) Elde edilen şeye teşekkür etmek için, 3) Bir günah veya kusurun affını dilemek için, 4) İlk ürün ilk av (hak kurbanları) tanrının olduğu düşünüldüğü içindir.⁶⁰

Tanrılara kurban sunmak basit değil, çok karmaşık ve coşkulu bir eylem olarak karşımıza çıkar. İlkelerde kurban aynı ilahi dinlerde olduğu gibi yılın belli zamanlarında⁶¹ ve büyük şölenlerle sunulurdu.⁶²

İlkel insanlar, kurban ibadetini öyle ilkelerle çerçevelemişlerdir ki, bu görünüm oldukça ritüel⁶³ bir ibadet olduğunu ortaya koymaktadır. Kurban edilecek hayvanların renkleri, kurban sunulan tanrıya göre değişmektedir.

⁵⁸ Yahya Benekay, *İlk Hacı İlk Kurban*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul 1966 s.68

⁵⁹ Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, 2.Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul 1988, s.85

⁶⁰ Örnek, *a.g.e.*, s.87-88

⁶¹ Cilacı, *a.g.m.*, s 273

⁶² J.G. Frazer *Altın Dal*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, İstanbul 1992, s 230; M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s 49

⁶³ Örnek, *a.g.e.*, s, 88

Mesela, gökyüzü tanrısı için beyaz ve kırmızı renkli hayvanlar kurban edilirdi.⁶⁴

Sadece kurban edilen hayvanın rengi değil ilkelerde kurban etinin tanrıya sunuluşu da belirli kurallara bağlıdır. Tanrılarını beslemek düşüncesinden dolayı kurbanlar belirli sunaklarda kesilip gök tanrı için etler yüksekçe bir yerde sunulurken, yer tanrı için toprağın üstü veya içi yağlanırdı. Deniz tanrısı için de, denize sunulurdu.⁶⁵

Burada ilkelerin tanrı düşüncesi dikkatimizi çekmektedir. Zaten ilkel insanlar tanrı tasarımı kendilerini gözlemleyerek gitmişler, insancıl olan hareket, davranış ve istekleri abartarak bir tanrı tasarımı ulaşmışlardır. Buna “antropomorfik” tanrı anlayışı denir.⁶⁶

Bugün antropomorfik tanrı anlayışının daha çok 7-9 yaşları arasındaki çocuk düşüncesinde görüldüğü yapılan çalışmalarda da ortaya koyulmuştur.⁶⁷ Soyut olan varlıkların kavranabilmesinin zihin gelişimi ile alakalı gören Piaget zihinsel süreçleri dönemlere ayırarak incelemiştir.⁶⁸ Bu dönemlerden biri olan “somut işlem dönemi” çocukların antropomorfist tanrı anlayışına ulaştıkları dönemi kapsamaktadır.

İnsanın zihin gelişimi ve tanrı tasarımı üzerine yapılan bu çalışmaların da ortaya koyduğu gibi, antropomorfist tanrı anlayışı gelişmemiş zihinsel süreçlerin bir sonucudur.

İslamiyet’e gelince; bilindiği gibi İslam Dinine göre bir kişinin dini sorumluluğu ergenlik dönemi ile başlar. Bu dönem kişinin soyut olan Allah’ı kavrayabildiği ve çeşitli benzetmelerden kurtulabildiği evredir.

⁶⁴ Cilacı, *a.g.m.* 273

⁶⁵ Örnek, *a.g.e.*, s 88

⁶⁶ Örnek, *a.g.e.*, s 71

⁶⁷ Kerim Yavuz, *Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s 175

⁶⁸ Daha geniş bilgi için bak: J. Piaget, *Çocukta Zihin Gelişimi*, Çev. Gülseren Günçe Baylan Matbaası, Ankara (Tarihsiz)

“İlkel insanlardaki kurban” ibadeti konumuza son vermeden şunları da ilave edelim. İlkel insanlarda da kurban kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hatta ilkelerin çoğunda “süt” “kan” ile eşitlenmiştir.⁶⁹ Daha önceki bölümlerde bununla ilgili örnekler vermiştik.

b. Mayalarda Kurban

Orta Amerika yerlilerinden olan bu topluluk, Honduras, Guatemala ve Yucatan bölgesinde⁷⁰ yaşarlardı. Mayaların dininde aktif ve pasif olmak üzere iki türlü tanrı bulunurdu.⁷¹ Tanrılar arasında özellikle Güneş, Yağmur, Toprak, Buğday, Ölüm ve Yeraltı tanrıları sayılabilir.⁷²

Mayalar genellikle Tanrılarına, hindi, köpek, meyve, çiçek gibi şeyleri kurban ederlerdi.⁷³ Mayalar kudretlerini arttırması dileğiyle Güneş’e de çeşitli kurbanlar sunarlardı.⁷⁴

Maya dininde insan kurbanlarına da rastlanmaktadır. Özellikle, düşmanın gözünü korkutmak düşüncesinden kaynaklandığı düşünülen esir kurban etme pratiğinin on ikinci yüzyılda başladığı düşünülmektedir.⁷⁵ Ayrıca Mayalar, kuraklık dönemlerinde⁷⁶ kutsal sayılan volkanik bir kuyuya ziynetleriyle beraber⁷⁷ genç kızları ve delikanlıları⁷⁸ atarak kurban ederlerdi.⁷⁹ Yine bazı Mayalı kadınlar aşk tanrıçası için kendilerini kurban ederlerdi.⁸⁰ Her ne kadar olursa olsun, Mayalar ibadetlerinde Aztekler kadar kan dökmemişlerdir.⁸¹

⁶⁹ Cilacı, *a.g.m.*, s 273

⁷⁰ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s 532

⁷¹ Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri*, 1. Cilt, Kayseri, 1993, s 168

⁷² *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s 532

⁷³ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 169; Cilacı, *a.g.m.*, s 278

⁷⁴ Cilacı, *a.g.m.*, s. 278

⁷⁵ Erginer, *a.g.e.*, s. 79

⁷⁶ Erginer, *a.g.e.*, s 78; Ahmet Kahraman, *Dinler Tarihi*, Sümer Matbaası, İstanbul 1965, s 58

⁷⁷ Cilacı, *a.g.m.*, s. 278

⁷⁸ Erginer, *a.g.e.*, s. 79

⁷⁹ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 169, Cilacı, *a.g.m.*, s. 278, Erginer, *a.g.e.*, s. 79

⁸⁰ Erginer, *a.g.e.*, s. 79

⁸¹ Kahraman, *a.g.e.*, s 58

c. Azteklerde Kurban

Diğer Orta Amerika dinlerinde olduğu gibi Aztek dininde de çok sayıda tanrı vardır. Bu tanrılar doğanın değişik güçlerini temsil ederler.⁸² Aztek tanrılarından olan Te – Katli – Poka güneş hareketini temsil eden çok yüksek ve zalim bir tanrıdır. Güneş ilahı kabartmalarında bu tanrı, insan kalplerini yutmak için ağzını açmış bir şekilde tasvir edilmişti.⁸³

Aztekler her yıl sık sık dinsel törenler düzenlerlerdi.⁸⁴ Azteklerde ibadetlerin büyük bir kısmı, züht ve takvadan meydana gelmekteyse de ibadetlerinin en önemli kısmını insan kurbanları oluşturmaktadır.⁸⁵

Aztekler kurban ritüelini yerine getirirken tüyler ürpertici yöntemler kullanırlardı. Daha çok esirler arasından seçtikleri kurbanlarının kalplerini siyah, saydam bir taştan yapılmış çok keskin bir bıçakla çıkarırlardı.⁸⁶ Çıkarılan kalp güneşe sunulurdu. Aztek inancına göre bu şekilde sunulan kalpler tanrılara güç verirdi.⁸⁷

Rahipler bazen sunulan kurbanın etini yerlerdi.⁸⁸ Yine Aztek inancına göre kurban yerlilerden olmalıdır.⁸⁹ Bunun yanısıra savaş tanrısı için de esirler kurban edilirdi.⁹⁰ Özellikle Aztekler kazandıkları savaşta savaşın en cesaretli esirini kurban edilmek üzere bir yerde saklarlardı.⁹¹

XX. asırda yaşayan prens “Nezaka – Alko – Yotl” kainatı yarattığı kabul edilen, görülmeyen yüce bir güç olan tanrı için mabet yaptırmış ve

⁸² *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 529

⁸³ Kahraman, *a.g.e.*, s. 57

⁸⁴ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 529

⁸⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. 57

⁸⁶ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 529

⁸⁷ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 168

⁸⁸ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 529

⁸⁹ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 168

⁹⁰ Kahraman, *a.g.e.*, s. 57; Cilacı, *a.g.m.*, s. 278; M. Şemsettin Günaltay, *Tarih-i Edyan*, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1338h.

⁹¹ Cilacı, *a.g.m.*, s. 278

insan kurbanlarını da yasaklamıştır.⁹² Bu yenilikle Aztekliler için ilahi dine benzer bir dini hayata geçtikleri düşünülebilir.

Aztekliler, insan kurbanlarını tanrıyı beslemek ve onun da yeryüzüne bereket dağıtması için verirlerdi. Özellikle kurbanlığın derisi yüzülür, bir kişi onu giyer ve kanlarını akıtarak insanlar arasında dolaşırdı.⁹³

Ölen kurbanlığın etinin yenmesi ise, Tanrının yenmesi anlamında düşünülürdü. Adanan kurban tanrı etini simgelerdi.⁹⁴ Bu yönüyle Hristiyanlıktaki ekmek şarap ayinine de benzemektedir.⁹⁵

d. İnkalarda Kurban

Peru'nun And dağları bölgesinde kurulmuş olan Keçua İmparatorluğunun hükümdarlarının, (bu hükümdarlara "İnka" denirdi). kurmuş oldukları imparatorluktur.⁹⁶

İnkalarda Azteklerde olduğu kadar olmasa da yine insan kurbanlarına rastlanmaktadır. İnkalar da Mayalar gibi tanrılarına yiyecek ve içecek gibi şeyler sunarlardı.⁹⁷ İnka ve Maya dinleri arasında ortak inanışlar vardır. Her iki topluluk da Güneşi kutsal kabul ederlerdi. İnkalar sunmuş oldukları kurbanları tanrılarından Güneş Virakoşa'ya takdim ederlerdi.⁹⁸

Daha çok Tanrılarına evcil hayvanlar sunan İnkalarda kurban merasimini rahipler yönetirlerdi. İnsan kurbanlarına çok fazla rastlanmasa da, krallar tahta çıktıklarında insan kurban ederlerdi.⁹⁹

⁹² Kahraman, *a.g.e.*, s. 57

⁹³ Erginer, *a.g.e.*, s. 78

⁹⁴ Erginer, *a.g.e.*, s. 78

⁹⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. 57

⁹⁶ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 530

⁹⁷ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 169

⁹⁸ Tahsin Feyizli, *İslam'da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç Kurban*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1988 s. 68

⁹⁹ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 169

e. Mısır Ve Sümerlerde Kurban (Eski Mezopotamya)

Eski Mısır dininde kurban ibadetinin önemli bir yeri vardır. Eski Mısır'da kanlı kurbanlar yanında kansız kurbanlara da rastlanmaktadır.¹⁰⁰ Cansız kurban olarak tuzsuz ekmek sunulurdu.¹⁰¹ Kanlı kurbanlar arasında da insan kurbanlarına rastlanır. Genelde insanlar, mahsulün yeniden bitmesi için bitki tanrılarına sunulurdu.¹⁰²

Eski Mısırlıların dininde kurban verme sebepleri diğer dinlerden çok farklı değildir. Bunlardan birisi; Tanrıların doyurulması amacına yöneliktir. Özellikle İsis adlı en büyük tanrı için önce oruç tutulup dua edilir sonra da bir inek kesilirdi.¹⁰³

Mısır kültüründe ekinlerin tekrar bitmesi için insanlar kurban edilirdi. Bu kurbanların renkleri ile, ürün arasında bir ilişki kurulur ve bundan dolayı ekinin sarı renkli olması için sarışın insanlar kurban olarak seçilirdi.¹⁰⁴

Yine insan kurbanları arasında Nil'e verilen kurbanlar vardır. Eski Mısırlılarda aristokrat babalar, kendilerini, ilahlara yakınlaştıracakları düşüncesiyle kızlarını büyük bir ilah kabul edilen Nil'e atarlardı.¹⁰⁵ Bu adet Hz. Ömer tarafından kaldırılmıştır.¹⁰⁶

Sümerlerde de kurban ibadeti önemli bir yere sahiptir. Kurban törenleri oldukça ihtişamlı ve süslü mabetlerde gerçekleştirilirdi.¹⁰⁷ Sümerlerde dinsel ritüeller, Tanrıları yatıştırma, büyüleri sözlerle aralarında bağ kurma, kurbanlar verme ve diğer ibadetlerden oluşmaktaydı. Bununla beraber Sümerlerde kurbanlar, tanrıların besini olarak kabul ediliyordu. Kurban edilen hayvanların etleri ateşte kızartılıp veya tencerede pişirilip

¹⁰⁰ Feyizli, *a.g.e.*, s. 84

¹⁰¹ Cilacı, *a.g.m.*, s. 277

¹⁰² Feyizli, *a.g.e.*, s. 83

¹⁰³ Cilacı, *a.g.m.*, s. 276

¹⁰⁴ Feyizli, *a.g.e.*, s. 83

¹⁰⁵ Feyizli, *a.g.e.*, s. 83

¹⁰⁶ Feyizli, *a.g.e.*, s. 82

¹⁰⁷ Cilacı, *a.g.m.*, s. 277; Erginer, *a.g.e.*, s. 81

yenilirdi.¹⁰⁸ Sümerler kurban edilecek hayvanının cinsi ve rengine önem vermezlerdi. Onlar için önemli olan kanın akmasıydı.¹⁰⁹

f. Hititlerde Kurban

Hititler ile ilgili bilgiler Boğazköy kazılarında elde edilen tabletlere dayanmaktadır. Burada aktarılan bilgiler arasında kurban ve uygulanmasına ilişkin bir çok açıklamaya rastlanmaktadır.

Hititlerde kurban ibadeti, yine diğer bazı dinlerde olduğu gibi antropomorfist tanrı anlayışı ile yakın alakalıdır. Hititler kurbanı, tanrılara muhtaç oldukları yiyecek ve içecekleri O'na sunmak olarak görürlerdi. Bunun sonucunda da tanrıdan uzun ömür, sağlık ve refah, savaşlarında zafer dilerlerdi.¹¹⁰ Ayrıca keffaret, gönül alma, şükran vb. sebeplerden dolayı da kurban keserlerdi.¹¹¹

Hititlerde genellikle kurban olarak; öküz, koyun ve keçi verilir. Çok nadir olarak da pis kabul ettikleri köpek ve domuz kurbanlarına da rastlanır.

Hititlerde "ilkin kurbanı" kuralı da çok katı olarak uygulanmaktadır. Ülkenin ilk meyvelerinin, bir yaşındaki hayvanların sunulmasıyla, Tanrıların yatışacağına ve insanlara lütuflarının artacağına inanılırdı.

Hititlerde kurban sunma, İslâmiyet'te olduğu gibi kesmek ve kanın akıtılması suretiyle gerçekleştirilirdi. Zira Hititlerde de kanın akıtılması önemliydi ve bu yüzden bir içeceği sunmak da Hititlerde aynı ifade ile anlatılırdı.¹¹²

¹⁰⁸ Cilacı, *a.g.m.*, s. 277

¹⁰⁹ Cilacı, *a.g.m.*, s. 277

¹¹⁰ Fûruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 221

¹¹¹ Erginer, *a.g.e.*, s. 82

¹¹² Erginer, *a.g.e.*, s. 83 Naklen O.R. Gurney, *The Hittites*, Suffolk, Richard Clay and Company Ltd., Bungay 1964 s. 132-169

g. Eski Yunanlılarda Kurban

Yunanlılar Hind-i Avrupai bir millet olup, Asi soydan gelirler. Bu sebeple Yunan dininde hem Hint dinlerinin hem de eski Avrupa dinlerinin etkisi görülür. Eski Yunanlılar tanrıları, insanlığın en üst mertebesine ulaşmış insan sureti olarak görürler. Tanrıların da göğe ulaştığı düşünülen Olympus dağı üstünde oturduklarına inanırlar.¹¹³

Yunanlıların efsanelerine kadar işlemiş olan kurban uygulamaları, Yunan dini içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu uygulamalar sıradan sungular şeklinde olmayıp, en ince detayına kadar belirlenmiş oldukça kesin olan ritüellerdir. Bunu sunulacak kurbanın takdim şekli ve merasim şartlarının sunaklara yazılı olmasından da anlamak mümkündür.¹¹⁴

Eski Yunanda tanrılar erkek ve dişi olarak ayrılır ve erkek tanrılar için erkek, dişi tanrılar için de dişi kurbanlar takdim edilirdi.¹¹⁵ Kurban edilecek hayvanlar evcil hayvanlardan, yabani hayvanlara, kuşlardan balıklara kadar çeşitliydi.¹¹⁶ Fakat bazı tanrılar için özel kurbanlar sunulurdu. Bunlar “Gök Tanrıları” için beyaz, “Yer altı ve Deniz Tanrıları” için siyah, “Ateş Tanrıları” için de kırmızı renkli hayvanlar seçilirdi.¹¹⁷ Bunun dışında yine Yunanlılarda ilahi kudrete sahip bir boğanın kurban edilmesi geleneği vardı. Bu kurbanın kudretinin insana geçeceğine inanılırdı.¹¹⁸ Domuz eski Yunanlılarda yenilen bir hayvan olduğundan kurban da edilirdi.¹¹⁹

Kurbanlıklar diğer kültürlerde olduğu gibi, sakat olmayan, en iyi ve kusursuz olan hayvanlardan seçilirdi.¹²⁰ Kurban sunacak olan kişiye gelince o da bazı kurallara uygun olarak bu sunguyu gerçekleştirirdi. Kurban sunacak

¹¹³ Kuzgun, *a.g.e.*, s. 160-161

¹¹⁴ Cilacı, *a.g.m.*, s.277; Hançerlioğlu, *Dünya İnançları...*, s.274; Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 342

¹¹⁵ Cilacı, *a.g.m.*, s.227

¹¹⁶ Erginer, *a.g.e.*, s. 86

¹¹⁷ Feyizli, *a.g.e.*, s. 69

¹¹⁸ Cilacı, *a.g.m.*, s. 277

¹¹⁹ Cilacı, *a.g.m.*, s. 278

¹²⁰ Erginer, *a.g.e.*, s. 86

kişi yıkanarak arınır¹²¹, başına çelenk geçirilirdi.¹²² Kurban edilecek hayvanın alın kılları kesilir, sunakta yakılır ve üzerine şarap ile arpa saçılırdı.¹²³ Rahipler kurban törenlerine başkanlık eder, kutsanan hayvanı keser veya yakarlardı.¹²⁴

Kurban ritüeli eski Yunanda, iki grupta incelenebilir. Bunlardan birisi, etlerin tamamının tanrılara sunulduğu ritüeller, diğeri ise etlerden bir kısmının tanrılara sunulduğu diğerk kısmının törene katılanlar tarafından yenildiği ritüellerdir.¹²⁵

Eski Yunanlılarda insan kurbanları izlerine de rastlanmaktadır. Agamemnon, kızı İphygenie'yi mâbude Diana'ya kurban etmişti.¹²⁶

Eski Yunanlılarda yakarma, şükran ve arınma kurbanları yaygındır.¹²⁷ Bunun yanında ilahları hoşnut etmek, onların şefkat ve merhametini kazanmak için açlık, kıtlık, üzüntü verici olaylar ve veba salgını olduğu zamanlar aristokrat ailelerin fertleri arasından seçilen kurbanlar sunulurdu.¹²⁸

i. Romalılarda Kurban

Romalılarda Tanrının hoşnutluğunu kazanmak amacıyla kurban sunulurdu.¹²⁹ Sunulan bu kurbanlar ikiye ayrılarak incelenebilir. Birincisi özel tapınımlarda sunulan kurbanlardır ki bunlar bal, süt, şarap, çörek gibi kansız kurbanlardır. İkincisi ise devlet tapınımlarında sunulan kurbanlardır ki bunlar, sığır, koyun, domuz ve keçilerle gerçekleştirilen kanlı kurbanlardır.¹³⁰

¹²¹ Erginer, *a.g.e.*, s. 86

¹²² Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

¹²³ Erginer, *a.g.e.*, s. 86; Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

¹²⁴ Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, 2.Basım, Çev. Semih Tiryakioğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1960, s. 164

¹²⁵ Erginer, *a.g.e.*, s. 86

¹²⁶ M. Sadettin Evrin, *Çağımız Kuran Bilgisi*, Cild. 3, Yıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1973, s. 526

¹²⁷ Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

¹²⁸ Feyizli, s. 69, Naklen, Vâfi, Abdü'l Vahid, Es Savm Ve'l Udhiye, Beynel- İslâm Ve'l- Edyâni, s-Sâbika (risale), Mısır, s. 59-60

¹²⁹ Cilacı, *a.g.m.*, s.278

¹³⁰ Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

Romalılarda da kurban belirli kurallar çerçevesinde sunulurdu. Kurban edilecek hayvanların sayısı, cinsi ve rengi ayrıntılı olarak belirlenmişti.¹³¹ Kurbanların beyaz olanları seçildiği gibi Venüs Tanrıçasına de güvercin kurban edilirdi.¹³²

Kurbanların sunulma şekilleri diğer dinlere göre farklılık arzederdi. Kurbanlık hayvanın başına tuzlu un serpilir ve kafasına yalnız bir balta darbesi indirilerek kurban edilirdi. Bu sırada dua okunurdu. Dua, Jüpiter'in evine dönük vaziyette ve ayakta okunur, bu esnada bir kelimenin bile yanlış telaffuz edilmemesine dikkat edilirdi. Çünkü bir kelimenin bile yanlış okunması durumunda kurbanın boşa gideceğine inanılırdı.¹³³

Farklı kaynaklar, kurban uygulamasının farklı ayrıntılarını aktarmaktadır. Hançerlioğlu, kurbanın kesilirken "favete linguis" diye bağırılarak kurbanın kötü etkilerden korunduğuna ve bu arada da flüt çalındığına değinmiştir.¹³⁴

Kurban etinin değerlendirilmesi konusunda da farklı bilgilere rastlanmaktadır. Gürbüz Erginer, Romalılarda kurban etinin Yunanlılarda olduğu gibi birlikte yeme adetinin bulunmadığını kaydederken¹³⁵ Tahsin Feyizli Romalılarda da Eski Yunanlılarda olduğu gibi kurban eti üzerine şarap dökerek yeme adetinin bulunduğunu kaydetmektedir.¹³⁶ Bunun dışında kurban etinden Tanrı için ayrılan karaciğer, akciğer, yürek gibi bölümler sunak üzerinde yakılırdı.¹³⁷

Romalılarda da insan kurbanlarının varlığına rastlanmaktadır. Milattan önceki zamanlarda âdet halinde bulunan böyle bir gelenek M.Ö. 97 senesinde Roma ihtiyar heyetinin çıkarmış olduğu bir kanunla yasaklanmış fakat tam

¹³¹ Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

¹³² Cilacı, *a.g.m.*, s.278

¹³³ Feyizli, *a.g.e.*, s. 70

¹³⁴ Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

¹³⁵ Erginer, *a.g.e.*, s. 87

¹³⁶ Feyizli, *a.g.e.*, s. 70

¹³⁷ Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, s. 343

olarak ortadan kaldırılamamıştır. Daha sonra bu konudaki cezaları artıran ikinci bir kanunla bu adet ortadan kaldırılmıştır.¹³⁸

Ramalılarda ilkin kurban edilmesi geleneğine de rastlanmaktadır. Romalılar, tarla ve bahçelerden toplanan ürünlerin ilkini, özel şekilde yapılmış mabetlerde kurban olarak sunarlardı.¹³⁹ "Ver sacrum" adı verilen bir geleneğe göre de büyük tehlike zamanlarında insan ve hayvanların ilkbaharda doğan yavruları kurban edilirdi.¹⁴⁰

h. Eski Türklerde Kurban

Eski Türklerde tören ve ayinlerin nasıl yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Bu konudaki bilgiler, sadece destan ve destan kalıntılarından yorumlanmasından toplanabilmektedir. Bunlara göre şamanist Türklerin ayin ve törenlerini iki kısma ayırmak mümkündür; belirli vakitlerde yapılması gereken ayin ve törenler ile tesadüfi olaylar sebebiyle yapılan ayin ve törenler.¹⁴¹

Bütün dinlerde ve cemiyetlerde önemli bir yere sahip olan kurbanın, Türk topluluklarında da mühim bir yeri bulunduğu muhakkaktır. Eröz bu konuda, "Türk içtimai hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla icra edilmesin"¹⁴² diyerek kurbanın Türklerin ibadet hayatının en ince noktasına kadar nüfuz ettiğini belirtmektedir.

Türklerde kurban ibadeti incelendiğinde; bazı törenler vardır ki özellikle ilkbahar ve güz törenleri, coşkulu bir şekilde bir bayram havasında yapılır ve kurbanlar sunulur.¹⁴³ Buna muhalif, Harun Güngör, Gagauz

¹³⁸ Feyizli, *a.g.e.*, s. 70, naklen, Vâfi Vahid, *a.g.e.*, s. 60

¹³⁹ Cilacı, *a.g.m.*, s. 278

¹⁴⁰ Hançerlioğlu *İnanç Sözlüğü*, s. 343

¹⁴¹ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları-9, İstanbul. 1976, s. 46

¹⁴² Mehmet Eröz, *Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği*, Türk Kültürü, Aylık Dergisi, Sayı.211-214, Yıl:XVIII, Mayıs-Ağustos, Yıldız Matbaası, Ankara 1980, s.211

¹⁴³ Harun Güngör, *Gagauzlar'da Kurban Kültü*, Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Cilt. 3, Sayı. 18 Haziran 1988, s. 45-48; S.D. Maynagaşev, *Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni*, Çev. Abdülkadir İnan, Türk Folklor Araştırmaları, Cilt. 15, Sayı. 305, Aralık 1974, s. 7174-7178; İnan, *Eski Türk Dini...*, s. 46; Eröz, *a.g.m.*, s. 211-216; Abdülkadir İnan,

Türklerinde kurbanın belli bir zamanının olmadığı belirtilmektedir.¹⁴⁴ Bunun dışında ölenin ölüm yıl dönümünde, yatır ve mezar ziyaretlerinde kanlı ve kansız kurbanlar sunulurdu ki bu kurbanların da belirli bir zamanı yoktur.¹⁴⁵

Diğer dinlerde olduğu gibi Türklerde de kurban kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁴⁶ Kanlı kurban olarak koyun, keçi ve at kurban edilirdi. Kaynaklar eski Türklerin en büyük kurbanının at olduğunu ortaya koyarken,¹⁴⁷ Murat Araz, eski Türklerde en makbul kurban hayvanının yak denilen tıbet öküzü olduğunu, bunun kuyruğunun at kuyruğuna benzediğini ancak bu öküzün ele geçirilmesinin zor olması sebebiyle bunun yerine başka öküz veya at kurban edildiğini belirtmektedir.¹⁴⁸ Bunların yanında Türkler için ilginç olan bir bilgi de domuz kurbanıdır. Metin And, Anadolu'daki oyunları incelemiş ve Türklerin kültürüne ilişkin elde ettiği bilgilerden Türklerde domuzun da kurbanlık hayvanlar arasında yer aldığı belirtmiştir.¹⁴⁹ Bu konuda Murat Araz, her bir topluluğun bir "Ongun"u olduğunu ve bu Türk topluluklarından birinin de ongununun Tünük (domuz) olduğunu nakletmektedir. Buna göre de ongunu domuz olan boyun, kış ayı başında Sarı Han için domuz yavrusu kurban ettiğini nakletmektedir.¹⁵⁰

Kurban edilecek hayvanlar, Yunan ve Roma dinlerinde olduğu gibi belirli özellikleri taşımak zorundadır. Mesela Altay Türkleri, Yüce Tanrı Ülgen için beyaz at kurban ederlerdi.¹⁵¹ Yine kurban edilen hayvanların erkekleri makbul sayılırdı.¹⁵² Koyun, keçi gibi hayvanlardan beyaz tüylü ve siyah başlı olanlar kurban edilirdi.¹⁵³

Tarihde ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 34

¹⁴⁴ Güngör, *a.g.m.*, s. 46

¹⁴⁵ Güngör, *a.g.m.*, s. 46; İnan, *Tarihde ve Bugün Şamanizm...*, s. 30; Eröz, *a.g.m.*, s.212

¹⁴⁶ Güngör, *a.g.m.*, s.46

¹⁴⁷ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.490

¹⁴⁸ Uras, *a.g.e.*, s.230

¹⁴⁹ Metin And, *Oyun ve Bügü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, I. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları:144, İstanbul 1974, s.40-43

¹⁵⁰ Uras, *a.g.e.*, s.232-233

¹⁵¹ Uras, *a.g.e.*, s.231

¹⁵² *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s.491

¹⁵³ Maynagaşev, *a.g.m.*, s.7174

Türklerin kurbanlarını kesme şekline gelince birçok farklılıklara rastlarız. Türklerde kurbanlar; bel kırılarak;¹⁵⁴ boğularak;¹⁵⁵ atardamarı sıkılarak;¹⁵⁶ sunulurdu.

Türklerde önemli unsurlardan biri de dağdır. Kurbanları Tanrıya dağlarda ve mağaralarda sunarlardı.¹⁵⁷ Bu dağların bir özelliği de kadın ayağının değmemiş olmasıdır. Bu durum Türk inancında, kadının kutsallığı bozduğu, kirlettiği fikrinin varlığını düşündürmektedir. Hatta daha önceleri kurban kestikleri dağa kadın çıktığı için Tanrılara ibadet ettikleri dağı değiştirmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁸ Türklerde bu inanışın; kadınlarda varolan bir takım eksikliklerden veya kirlilikten dolayı olduğu sanılabilir. Kadınların her ay muayyen günlerde hayız görmesi ve bu zamanlarda kirli olduklarının farzedilmesi, kadınlar için temelde bir kirliliğin bulunduğu fikrini doğurmuş olabilir. Bu düşünce Türklerde totemciliğin bir kalıntısı olarak da görülebilir. Bu fikri ilkel toplumlarda varolan "kan tabusu" inancıyla alakalı olarak değerlendirebiliriz.¹⁵⁹ Yine Türklerde kadınların ıdık hayvanına dokunmaları kesinlikle yasaktır.¹⁶⁰ Bu yasak da aynı inanışın bir uzantısı olarak karşımıza çıkar.

Bu görüşe ilahi dinlerde de rastlamak mümkündür. Tevrat'ta kadınların muayyen günlerinde onlara dokunulmaması, onların değdiği hiçbir şeye el sürülmemesi emredilmektedir.¹⁶¹

Türklerdeki dağ kültü ile Yunan düşüncesindeki dağ kültü arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Yunan mitolojisine göre Olympus dağı tanrıların oturduğu dağdır ve kutsaldır. Türklerde de gök tanrı düşüncesi, dağların yüce, görkemli görünüşü ile özdeşleştirilip, göğe yükselmelerinden dolayı tanrıların mekanları gibi düşünülmesine sebebiyet vermiş olabilir.

¹⁵⁴ Maynagaşev, *a.g.m.*, s.7175-7176

¹⁵⁵ İnan, *Eski Türk...*, s.50

¹⁵⁶ Uras, *a.g.e.*, s. .234

¹⁵⁷ İnan, *Eski Türk...*, s. 37; Maynagaşev, *a.g.m.*, s. 7174

¹⁵⁸ Maynagaşev, *a.g.m.*, s. 7174

¹⁵⁹ Eröz, *a.g.m.*, s. 214

¹⁶⁰ İnan, *Eski Türk...*, s. 53

¹⁶¹ *Tevrat*, Levililer, 15/19-25

Türkler ilkbahar ve sonbaharda kutsal saydıkları dağa kurbanlarını götürürlerdi. Bu kurbanlar kam ve Şamanların eşliğinde belirli usullere göre öldürülürler ve birçok ilahi ve dualar eşliğinde, oldukça törensel bir tarzda ibadetler yapılırdı. Aslında kurbanlığın tamamının tanrıya yakılarak sunulması gerekirken bugün* sadece ön kısmı ayrı bir tencerede pişirilirdi, arka kısmı da başka tencerede kurbanlık harici kesilen hayvanlarla beraber pişirilir ve oradakilere ikram edilirdi. Pişen ön kısım, yenilen ve artan etler, kemiklerle beraber ateşte yakılırdı. Bu esnada dumanın çıkışına göre de kam, bazı kehanetlerde bulunurdu.¹⁶²

"Saçı"da denilen kansız kurbanların Türklerin hayatında önemli bir yeri vardır. Belirli günlere mahsus büyük törenlerle beraber uygulanan kansız kurbanlar¹⁶³ yanında çeşitli ziyaret ve türbelere bağlanan iplerden¹⁶⁴ fakir ve düşkünlere verilen sadakalara (bahşiş)¹⁶⁵ varıncaya kadar hepsi kansız kurbanlar arasında zikredilebilir.

Bazı şamanistlere göre yıldırım tanrısı vardır. Urenhalar yıldırım tanrısına süt, ayran saçı ederlerdi. Urenha, Kazak, Kırgız kadınları ilkbaharda ilk şimşek çaktığı, gök gürlediği gün çadır etrafında süt, ayran, kımız kaplarını dolaştırıp saçı töreni yaparlardı.¹⁶⁶ Saçı her kavmin kendi emeği ile kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden olurdu. Göçebe kavimlerde süt, kımız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday, darı, şarap; tüccar kavimlerde para v.s saçı olarak kullanılırdı.¹⁶⁷

Bu kansız kurbanlar yanında Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan "ıdhuk"lar vardır. İdhuk; kutlu ve mübarek olan, sahibinin yaptığı bir adaktan dolayı salıniverilen, bırakılan hayvanlara verilen addır.¹⁶⁸

* Makalenin yazıldığı tarih

¹⁶² Maynagaşev, *a.g.m.*, s. 7177

¹⁶³ Maynagaşev, *a.g.m.*, s. 7174-7177

¹⁶⁴ Eröz, *a.g.m.*, s.212

¹⁶⁵ Güngör, *a.g.m.*, s.46

¹⁶⁶ İnan, *Tarihde ve Bugün Şamanizm...*, s. 30

¹⁶⁷ İnan, *Eski Türk Dini...*, s.54

¹⁶⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-İt Türk Tercümesi*, Cilt.1, Çev. Besim Atalay, Alâettin Kırıl Basımevi, TDK Yayınları, Ankara 1936, s. 65

Gagavuzlarda mal, mülk sahibi olan her kişi kurban için yavru boğalardan en iyisini ayırır ve sürü ile otlatmazdı, serbest bırakırdı. Seçilmiş hayvanlar bir kimsenin bağ, bahçe, tarla vb. yerlerine girerlerse oradan kovulmazlar ve bunlara engel olunmazdı. Çünkü, bu büyük günah sayılırdı. Bunlara hırsızlar ve canavarlar bile dokunmazdı. Köyde altı yedi idhuk toplandığı zaman, bunlara özel bir bakıcı tutulurdu. Hayvanlar ancak yedi yaşına geldiği zaman kesilebilirdi. Eğer sahibi bunları satarsa elde ettiği parayı kiliseye bağışlardı.¹⁶⁹ Idhuk geleneği Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir.¹⁷⁰

Idhuk, kansız kurbanlar arasında sayılmasına rağmen daha sonra kesilmesinden dolayı kanlı kurbanlar arasında düşünülmesi gerekirdi. Fakat uygulamada bu tür kurbanların bir adağa binaen yapılmasından dolayı adağın gerçekleşmesiyle beraber boğularak vs. yöntemlerle öldürülürdü. Bu esnada, kurbanın kanının yere dökülmemesi kansız kurbanlar arasında sayılmasına sebep olduğu düşünülmektedir.¹⁷¹ Harun Güngör, kanın yere dökülmemesini kan tabusuna bağlar.¹⁷²

Idhuk şeklindeki kurban sadece Türklere mahsus bir kurban çeşidi değildir. Cahiliye dönemi Arapları da bazı hayvanları başıboş bırakırlardı. Bunlara "saibe" denirdi.¹⁷³

Türklerde kurban kesme sebepleri oldukça fazladır. Özellikle Türkler İslam'dan önce birçok ruhlara taparlardı.¹⁷⁴ Bu ruhları memnun etmek ve onların kötülüklerinden korunmak amacıyla kurban sunarlardı. Bu kötü ruhlardan biri de "Erlik"tir. Altaylılara göre güçlü kuvvetli anlamına gelen Erliğe, Uygur-Buda metinlerinde, yer altındaki karanlık dünyanın hakimi ve ölüm ruhu olarak "Erklig Yama" denirdi. Buradan geçmiş olan Erlik

¹⁶⁹ Güngör, *a.g.m*, s.46, Naklen; W. Zajaczkowski "Przynki do etnografii Gagazuow", Rocznik Orientalistyczny, 1965, Krakow, XX, s. 357

¹⁷⁰ İnan, *Eski Türk Dini*....., s. 53

¹⁷¹ Erginer, *a.g.e*, s. 124

¹⁷² Güngör, *a.g.e.*, s. 46

¹⁷³ Neş'et Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, XCV. s. 138-139

¹⁷⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983, s. 289

Uygurlarda kötü ruhların başkanı olarak adlandırılmıştır. Uygurlara göre Erlik, insanlara her türlü kötülüğü yapar, insanlara ve hayvanlara çeşitli hastalıklar bulaştırmak suretiyle onlardan kurban isterdi. Eğer kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm, felaket ruhlarını gönderirdi. Öldürdüğü insanların canlarını yer altındaki karanlık dünyasına çekerek kendisine hizmetçi yapardı. Türkler Erliğe istemeye istemeye kurban sunarlardı.¹⁷⁵

Türkler daha bunun gibi dağ ruhlarına¹⁷⁶ ölümlerin arkasından ve doğumlarda¹⁷⁷ ata ruhlarına kurban verirlerdi. Genel hatlarıyla baktığımızda Türk boylarında verilen bu kurbanların, öteki dünyada ölenin ya da tanrının hizmetinde olacağı düşüncesi bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bu sebepten dolayıdır ki kurbanlıklar, kemikleri kırılmadan "kazancı" denilen uzman kişiler tarafından pişirilirdi.¹⁷⁹ Kemiklerin kırılmamasına özen gösterilmesine bir sebep de Türklerin inancına göre bu hayvanların tekrar dünyaya geleceğidir. Eğer o hayvanlara eziyet edilirse tekrar dünyaya geldiğinde bunları kendi cinslerine söyleyip insanları avsız bırakabilirlerdi.¹⁸⁰

Ölen Türkün atı kurban edilerek onunla birlikte gömülmekteydi. Bunun sebebi ise ölen yiğidin öbür dünyada yaya kalmamasıydı.¹⁸¹ Eski Türklerde ölüm halinde yas törenleri yapılır, kırlarda ise ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır, ölenin atları kuyrukları kesilerek kurban edilir, ayrıca yemek verilirdi. Bu törenlere "yoğ" denilirdi.¹⁸²

Diğer ilkel kavimlerde olduğu gibi eski Türklerin kurbanları da bir karşılık gayesi gütmektedir. Bunu kurban kesimi icrasından sonra Altaya yapılan şu duadan anlayabiliyoruz: "Bu kurbanım mukaddes ve ulu Altaya

¹⁷⁵ İnan, *Tarihde ve Bugün Şamanizm* ..., s. 39

¹⁷⁶ Maynagaşev, *a.g.m.*, s. 7174

¹⁷⁷ *Türk Ansiklopedisi*, s. 367-368

¹⁷⁸ Erginer, *a.g.e.*, s. 125

¹⁷⁹ İnan, *Eski Türk Dini*..., s. 50

¹⁸⁰ Eröz, *a.g.m.*, s. 215-216

¹⁸¹ *Türk Ansiklopedisi*, s. 367

¹⁸² Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 290

ulaşsın, onun karar vereceği yere (yargı yerine) bağlansın. Güttüğümüz davayı halledecek mi? Bereket ve refah bize verecek mi? Bu kurbanım her engeli (bûdak'ları) aşarak ulu ve mukaddes Altaya ulaşsın"¹⁸³

Bu dua içerisinde "güttüğümüz davayı halledecek mi? Bereket ve refah verecek mi?" ifadeleri kurban ile bir takım beklentiler içerisinde olduklarını, ilkelerde olduğu gibi "ben veriyorum sen de bize daha fazlasını ver" mantığının güdüldüğünü gözlemleyebiliriz.

Gagauz Türklerinde görülen Hidrellezde ilkbaharın ilk kuzusunun kurban edilmesi diğer dinlerde de olduğu gibi "ilkin kurbanı" içerisinde incelenebilir. Bu kurban türü daha bol ürün almaya matuftur.¹⁸⁴

Türklerde insan kurbanlarının olduğu iddiasına gelince; bu konuyu birçok kaynak ele almış, konu ile ilgili örneklerin Türk geleneğinin değil Moğol geleneğinin bir ürünü olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda diğer bazı kaynaklarda karşıt bilgilere rastlanmaktadır.¹⁸⁵

F. ÜÇ BÜYÜK DİNDE KURBAN

a. Yahudilikte Kurban:

Yahudi dininde kurban ibadeti çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu da kutsal kitapları olan Tevrat'ta kurbandan sıkça bahsedilmesinden dolayıdır. Tevrat'ta kurban verilmesi bir çok bölümde emredilmekte ve kurban ibadetinin icrasında uyulacak kurallar bütün ayrıntılarıyla belirtilmektedir.¹⁸⁶ Bu açıdan bakıldığında Tevrat'taki kurbanla ilgili bölümlerin tamamını incelemek oldukça geniş yer tutacak ve çalışmamızın sınırları dışına çıkacaktır. Bu sebeple biz, Yahudilikte kurban bölümünde, diğer dinlerde de ortak olan ve üzerinde tartışılmış olan konuları ele alacağız.

¹⁸³ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* ..., s. 51

¹⁸⁴ Güngör, *a.g.m.*, s. 46

¹⁸⁵ Daha Geniş Bilgi İçin Bak: Feyizli, *a.g.e.*, s. 73-76; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, s. 491; Cilacı, *a.g.m.*, s. 276

¹⁸⁶ *Tevrat*,

Tevrat'taki kurban ibadetinin anlaşılabilmesi için ilk önce tanrı anlayışının kavranması gerekir. Tevrat'ta birbirine zıt iki Tanrı anlayışıyla karşılaşırız: Bunlardan biri kanlı kurbanlar isteyen, acımasız bir tanrı anlayışı¹⁸⁷, ikincisi ise, kanlı kurbanları ikinci plana atarak, insanların iyi olmalarını isteyen tanrı anlayışıdır.¹⁸⁸

Yahudilikte kurban, insan kurbanlarından başlayarak¹⁸⁹ kanlı kurban ritüellerinin en acımasız şekilde uygulandığı dönemden,* vücuttan bir parçanın kesilmesi ve ekmek takdimelerine, oradan da Allah'ın kurbanlar istemediği insanların iyi olmalarını istediği tanrı tasarımına doğru bir gidişin olduğunu görüyoruz.¹⁹⁰

Mircea Eliade, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme girişimini ele alarak incelemiş ve o dönemdeki tanrı anlayışını şu şekilde ortaya koymuştur: "Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz; yine de bunu yerine getirir, çünkü Tanrı böyle istemiştir."¹⁹¹ Eliade burada hiçbir dayanak ortaya koymadan emreden, isteyen bir tanrı anlayışının varlığının altını çizmektedir.

Değişen tanrı anlayışının bir başka örneği de "Fısıh bayramı"dır. İsrail eskiden Fısıh bayramında kuzu kurban ederken, Kenan'a yerleştikten sonra "Hamursuz" yapmaya başladılar. Bu da onların buğday mahsulü almaya başladıklarının bir göstergesidir.¹⁹² Bu durum kurbanların, toplumun uğraşı alanıyla ilgili olup o toplumun ürettiği ürünleri hedef aldığı fikrini açıkça destekleyen bir izahtır.

Yukarıda çok acımasız tanrı tasavvurundan, daha az kan isteyen tanrı tasarımına doğru bir gidişin olduğundan bahsetmiştik. İlk doğan çocuklara varıncaya kadar acımasızca kan peşinde koşan tanrıya¹⁹³ daha sonraları insan

¹⁸⁷ *Tevrat*, Tekvin, 34/19-20

¹⁸⁸ *Tevrat*, İşaya, 1/11-17

¹⁸⁹ Mehmet Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara 1966, s. 162-164

* Mısır'dan çıkıp Kenan'a yerleşmelerine kadar olan dönem.

¹⁹⁰ *Tevrat*, İşaya, 1/11-17

¹⁹¹ Eliade, *a.g.e.*, s. 110

¹⁹² Feyizli, *a.g.e.*, s. 105

¹⁹³ *Tevrat*, Çıkış, 22/29-30

kurban etmek yerine insandan bir parçanın kurban edilmesine geçilmiştir. İnsana bedel olarak onun erkeklik organı tamamen kesilmiş¹⁹⁴ daha sonraları bu da yumuşatılarak yalnızca derisinin kesilmesi şeklinde icra edilmeye başlanmıştır.¹⁹⁵ Musevilerde çocukların sekiz yaşında sünnet edilmesi, Tevrat'taki emre göre ilk doğan çocukların doğumunun sekizinci günü kurban olarak verilmesinin bir temsilidir.¹⁹⁶ Bu açıdan sünnete, ilkel insanlardan Hz. İbrahim dönemine kadar süregelen "insan kurbanının" günümüze yansıyan insanileştirilmiş şeklidir denilebilir.

İnsan kurbanlarının yön değiştirmesi hususunda diğer bir yaklaşım da "besin" merkezlidir. Buna göre, daha hayvanların evcilleştirilemediği, tarımın olmadığı dönemi yaşayan insanlık, artan nüfusun etkisiyle zorunlu olarak yamyamlığa başvurmuştur. Birant Esinoğlu bu döneme Morgan'ın ayırımı olan "aşağı barbarlık" dönemi demektedir. Aşağı barbarlığın, çocukları dahi kurban etmeye yönelten avcılığa dayalı kıtlık düzeni, hayvanların evcilleştirilmesi ile bitmiştir. İşte Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek isteği ve koçun bedel olarak verilmesi, yani insanın yerine hayvanın kurban edilmesi aşağı barbarlığın sonu ve orta barbarlığın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Hz. İbrahim için oğlu yerine koç kurban etmesi artık hem mümkün hem de zorunludur. Arap ataları geçmişin (aşağı barbarlığın) törelerini efsaneleştirmiş ve evcil hayvanların insan hayatına girişini coşkulu bayramlar şeklinde kutlayarak nesilden nesile aktarmışlardır.¹⁹⁷

Tevrat'taki kurban ile ilgili bölümlere gelince; Kuran-ı Kerim ile oldukça benzer yönlerinin olduğunu görürüz. İlk insan olan Hz. Adem iki oğlu Habil ve Kabil'in Allah'a kurban sunmaları ve Habil'in kurbanının kabul edilip Kabil'in kurbanının kabul edilmemesi, bunun üzerine de Kabil'in Habil'i öldürmesi kıssası ile. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek isteği, Tevrat'ta ve Kuran-ı Kerim'de küçük farklılıklarla işlenmiştir.¹⁹⁸ Yalnız bu konu

¹⁹⁴ Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.279

¹⁹⁵ Feyizli, *a.g.e.*, s. 92, Hançerlioğlu, *İslam İnançları*, s. 274

¹⁹⁶ Feyizli, *a.g.e.*, s. 92 (dipnot)

¹⁹⁷ Esinoğlu, *a.g.e.*, s.44-45

¹⁹⁸ *Tevrat*, Tekvin, 4/3-9; Tekvin, 22/1-13; *Kur'an*, Maide/27-31; Saffat/101-112

oldukça fazla tartışılmıştır. Tartışma konusu Tevrat'ta kurban edilmek istenen oğulun İshak (A.S.),¹⁹⁹ Müslümanlar arasında yaygın olan kanaate göre de İsmail (A.S.) olmasıdır.* Bu tartışmanın sebebi ise kurbanlığın kutsanacağı ve dolayısıyla onun soyundan gelenlerin de kutsallaşacağı düşüncesidir.^{200*}

Mircea Eliade kurban edilmek istenenin Hz. İshak olduğunu kabul etmektedir. O'na göre Hz. İshak tanrının oğludur. Çünkü İshak (A.S.) Hz. İbrahim ile Sara'ya doğal bir gebelik sonucu değil, Sara doğurganlık çağını geçtikten sonra verilmiştir. Bundan dolayı vaat ve inancın çocuğudur. Hz. İshak'ın kurban edilmesiyle tanrının olan, yine tanrıya geri dönecekti.

Mircea Eliade Tevrat bilgilerine dayanarak yaptığı açıklamalarında Hz. İsmail'den bahsetmemekte, bu tartışmaya girmemektedir. Bu sebeple konuyu da farklı bir boyutla ele almış ve Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmeye yönelmesinin yeni bir dinsel boyut açtığını ve bu boyutun Musevi, Hristiyan anlamında "iman"ı mümkün kıldığını ortaya koymuştur.²⁰¹

Kurbanlığın Hz. İsmail olduğunu benimseyenlerin görüşleri daha fazla ağır basmaktadır. Kuran-ı Kerim'de Hz. İshak'ın müjdelendiğini belirten ayet Hz. İbrahim'in kurban hadisesini anlatan ayetten hemen sonra gelmektedir.²⁰² Bu da bizde Hz. İshak'ın bu hadiseden sonra dünyaya geldiği fikrini uyandırmaktadır.

Kurbanlığın Hz. İsmail olduğunu savunan Birant Esinoğlu da farklı bir yaklaşımla görüşünü desteklemektedir. Buna göre; İbrahim geleneği aşağı barbarlığın sonu yani anaerkil yaşamın egemen olduğu dönemdir. "Anahan" olarak kuvvetli bir konumda olan Sara'nın, Hz. İbrahim'i, cariyesi Hacer'den olan oğlu Hz. İsmail'i kurban etmeye ikna etmesi gerçeğe daha uygundur. Esinoğlu ayrıca, tarihte "ikinci"lerin kurban edilmesi geleneğine hiç

¹⁹⁹ *Tevrat*, Tekvin, 22/1-13

* Kur'an-ı Kerim'de kurban edilmek istenen oğulun adı geçmemektedir. Fakat Müslümanlar arasında yaygın olan kanaate göre kurban edilmek istenen İsmail (A.S.)'dır.

²⁰⁰ Erginer, *a.g.e.*, s.97

* Araplar soylarının atasını Hz. İsmail (A.S.)'a bağlamaktadır.

²⁰¹ Eliade, *a.g.e.*, s. 109-110

²⁰² *Kur'an*, Saffat/112

rastlanmadığını belirterek kurbanlığın Hacer'den olan Hz. İsmail olduğunu ısrarla dile getirmektedir.²⁰³

Kurbanlığın Hz. İsmail olduğunu savunanlardan biri de Tahsin Feyizli'dir. Feyizli görüşlerini Tevrat'tan aldığı bilgilerle desteklemektedir.²⁰⁴ Tevrat'a göre Hz. İbrahim Hz. İsmail ile aynı günde sünnet olmuştur. Sünnet oldukları zaman Hz. İbrahim 99 yaşında, Hz. İsmail 13 yaşında idi.²⁰⁵ Yine Hz. İshak doğduğu zaman İbrahim (A.S.) 100 yaşında idi.²⁰⁶ buna göre Hz. İsmail 14 yaşındayken Hz. İshak doğmuştur. Ayrıca Tevrat'ın ifadesine göre Hz. İbrahim oğlunu kurban edeceği esnada "biricik oğluna el uzatma"²⁰⁷ şeklinde Hz. İbrahim uyarılmıştır. Eğer kurban edilmek istenen biricik oğul ise, bu durumda bu oğul Hz. İsmail'den başkası olamaz.

Müslüman araştırmacılar arasında kurbanlığın Hz. İsmail olduğunu savunanlar az değildir. Osman Cilacı da kurban edilmek istenenin Hz. İsmail olduğunu belirtmektedir. Cilacı bu işlemin Mekke civarında olduğu ve Hz. İshak'ın bu bölgeye gittiğine dair hiçbir rivayete rastlanmadığını nakletmektedir.²⁰⁸

Bu bilgilerden sonra Tevrat'ta kurban ile ilgili olan birkaç hükme değinerek Yahudilikteki kurban ibadetini izah edeceğiz. Tevrat, kurban konusunda koymuş olduğu hükümlerle, ibadetin şartlarını da oluşturmuştur. Kurbanların kesileceği günden hangi hayvanların kurban edilebileceğine, kurban kesen kimsenin vasıflarından kurban etinin nasıl değerlendirileceğine varıncaya kadar ayrıntılı olarak bilgi vermiştir.²⁰⁹

Tevrat'ta Yahova, Yahudilerden yılda üç defa bayram edilmesini istemektedir. Bu bayramlardan biri "Fısıh bayramı"dır ki, Yahudilerin Mısır'dan çıkışını sembolize eder. Yedi gün devam eden bu bayramda bir

²⁰³ Esinoğlu, *a.g.e.*, s. 13

²⁰⁴ Feyizli, *a.g.e.*, s.108-113

²⁰⁵ *Tevrat*, Tekvin, 17/24-25

²⁰⁶ *Tevrat*, Tekvin, 21/5

²⁰⁷ *Tevrat*, Tekvin, 22/12

²⁰⁸ Cilacı, *a.g.m.*, s.290-291

²⁰⁹ *Tevrat*

kuzu kesilir ve yenir. Diğer bir bayram da "ilk mahsul" bayramıdır. Bu bayram Fısıh bayramının ikinci gününden itibaren elli gün içinde kutlanır.²¹⁰ Bu günde Rabbe yakılan ekmek takdimesi sunulması istenmektedir.²¹¹ İlk ürün kurbanı olarak sadece ekmek takdim edilmemektedir. Fısıh bayramında baharın ilk kuzusu kurban edilerek ilkel dinlerden beri süregelen "ilkin kurbanı" geleneği Musevilikte de devam ettirilmektedir.

Musevilerin diğer bir bayramı da suçluluk ve günahlardan arınma bayramı olan "Kipur" bayramıdır. Tevrat'ta yedinci ayın onuncu günü kutlanan bu bayramla ilgili olarak şu bilgi verilmektedir: " Ve Rab Musaya seslenip dedi: Bu yedinci ayın tam onuncu günü keffaret günüdür; sizin için mukaddes toplantı olacaktır, ve canlarınızı alçaltacaksınız; ve Rabbe ateşle yapılan takdime arzedeceksiniz."²¹²

Tevrat'ta kurban günlerinin ayrıntılı olarak zikredilmesinin yanında kurban olarak sunulacak olan hayvanlar da zikredilmektedir. Özellikle kurban olarak sunulacak hayvanlar sakatlık ve hastalıktan salim olmak zorundadır.²¹³ Bununla beraber genelde kurban için makbul olan hayvanlar erkek olanlardır.²¹⁴ Etinin yenilebileceği ve dolayısıyla kurban olarak sunulabilecek hayvanlar da Tevrat'ta ayrıntılı olarak belirtilmektedir.²¹⁵ Musevilerde kuşlardan güvercin de kurbanlıklar arasındadır.²¹⁶

Tevrat sadece kurbanlıklar ile ilgili şartlar getirmemiş, aynı zamanda kurbanı sunan kişi ile ilgili kuralları da koymuştur. Buna göre, kurban sunan kişinin kötü olmaması, kötü kişilerin sundukları kurbanın mekruh olduğu Tevrat'ta bildirilmektedir.²¹⁷

²¹⁰ Feyizli, *a.g.e.*, s.94

²¹¹ *Tevrat*, Levililer, 23/10,12,15,16

²¹² *Tevrat*, Levililer, 23/23-26

²¹³ *Tevrat*, Tesniye, 15/21

²¹⁴ *Tevrat*, Levililer, 1/10

²¹⁵ *Tevrat*, Tesniye, 14/4-21

²¹⁶ *Tevrat*, Levililer, 1/14

²¹⁷ *Tevrat*, Süleymanın Meselleri, 15/8

Takdimelerin tanrıya sunuluş şekline gelince; Tevrat genelde takdimelerin yakılmasını emreder.²¹⁸ Takdimelerin yakılmasının amacı Tevrat'ın ifadesi ile " Rabbe hoş koku" olması içindir.²¹⁹ Bu kokunun tanrıya ulaşması mümkün değildir. O zaman takdimelerin yakılmasındaki amaç insanları hedeflemektedir. Yakılan kurbanlardan çıkan koku cahil halka "Allah yakınlığı" fikrini vererek dini tecrübe yaşatacaktır.²²⁰

Tevrat'taki bilgiler değerlendirildiğinde görüyoruz ki, ilkel dinlerden beri devam eden "kurban sungusu"nda genel olarak hiçbir değişiklik ve farklılık yoktur. Çok ayrıntı sayılabilecek yöntem ve şekiller dışında genel itibariyle kurban sungusu toplumlara göre değişmemektedir. Diğer dinlerde var olan "ilkin kurbanı", "kanlı ve kansız kurban" geleneği semavi dinlerin ilki olan Musevilikte de aynen sürdürülmektedir.

Eski Türklerde kurban geleneğinde incelediğimiz ve Arap toplumunda da varlığını tespit ettiğimiz "ıdhuk" kurbanına benzer bir kurban uygulamasına Musevilikte de rastlamaktayız. Kansız kurbanlar içerisinde sayabileceğimiz, "günah yüklü bir tekenin" salınırılması Musevilikte yer alan inançlardan biridir.²²¹

b. Hristiyanlıkta Kurban

İlahi kitapların ikincisi ve Hristiyanlık dininin kutsal kitabı olan İncil, kurban konusunda diğer ilahi kitaplara göre çok farklı bir tutumu öğütlemektedir. Yalnız, dikkat çeken bir husus da şudur ki; Yahudilikte kurbanı incelerken, Yahudi düşüncesinde Allah anlayışının değiştiğine değinilmişti. Öyle ki, yine Yahudi toplumuna gönderilen İncil sanki bu değişikliği sürdürmeyi amaçlayan bir tutumu destekler tarzıdır. İncil'de yer alan, "Ve onu bütün yürekle, bütün anlayışla, bütün kuvvetle sevmek ve komşuyu kendi gibi sevmek, bütün yakılan takdimelerden ve kurbandan

²¹⁸ *Tevrat*, Levililer, 1/14

²¹⁹ *Tevrat*, Levililer, 1/17

²²⁰ Evrin, *a.g.e.*, s. 227-228

²²¹ Güngör, *a.g.m.*, s. 47

üstündür"²²² sözleri Tevrat'a, "Kurbanlarınız çok olmuş, bana ne? Koçlardan yakılan takdimelere ve kesilen hayvanların yağına doydum; ve boğaların, kuzuların ve erkeklerin kanından hoşlanmam,... iyilik etmeyi öğrenin; adaleti arayın, ezilmiş olanlara doğruluk edin, öksüzün hakkını koruyun, dul kadının davasına bakın"²²³ ayetleriyle aynı düşünceyi ifade etmektedir.

Bu düşünce çerçevesinde Hristiyanlarda kurban konusunu ele aldığımızda, Hristiyan geleneğinde kanlı kurbanlara rastlanmaz. Genel olarak bakıldığında Hristiyanlıkta kurban, "verilen bir söz tutulmadığında günah işlemiş olmamak için, Allah'a karşı bir şey yapmaya söz vermek" şeklinde anlaşılmıştır.²²⁴ Bu düşünce Pavlus'un Romalılara mektubunda "İmdi ey kardeşler, bedeninizi diri, mukaddes, Allah'a kurban olarak takdim etmenizi Allah'ın rahmetleri için size yalvarırım; ruhani ibadetiniz budur."²²⁵ şeklindeki sözleriyle tamamlanmaktadır. Bu yaklaşımlar değerlendirildiğinde Hristiyanlıktaki kurban anlayışının kan akıtmaktan çok iman sahibi olan kişilerin bütün ömürlerini Allah'a hizmet etmeye adanmaları yani kendilerini "kansız kurbanlar" olarak sunmalarını istemektedir. Bu düşünceyi destekleyen bir başka söz de şudur."Zira insanoğlu da kendisine hizmet edilmeye değil, ancak hizmet etmeye ve bir çokları için canını fide vermek için geldi."²²⁶ Hristiyan düşüncesinde Allah'a sadece bir şekilde tapınılabılır. Bu da insanın kendini Tanrının ahlak buyruklarına, acılı bir ölümü veya çileli bir yaşamı gerektirseler bile, bütün benliğiyle adanmasıyla olur.²²⁷

Hristiyanlıkta kurban, Hz. İsa'nın insanlığın bütün günahına bedel olarak Allah'a kendini kurban olarak sunmasıyla ortadan kalkmıştır. Allah kurbanları ve takdimeleri ve yakılan kurbanları istemediğinden, Hz. İsa Allah'ın iradesini yerine getirmek için kendisi gitmiştir. İncil, Hz. İsa'nın kurban oluşunu sabit kılmak için, birinci kurbanın yani, yakılan kurbanların,

²²² İncil, Markos, 12/33

²²³ Tevrat, İşey, 1/11-17

²²⁴ Cilacı, a.g.m., s. 291

²²⁵ İncil, Romalılara Mektup, 12/1

²²⁶ İncil, Markos, 10/45

²²⁷ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, s. 9

kaldırıldığını açıklamaktadır.²²⁸ Buradan da anlıyoruz ki, Hristiyanlık dininde ele alabileceğimiz tek kurban Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve ondan sonra da, bu geleneğin temsili olarak ekmek- şarap ayini ile günümüze kadar getirildiği uygulamalardır.

İncil Hz. İsa ve 12 havarisinin "fışık bayramı" dolayısıyla beraber yedikleri bir yemekten bahseder. Hz. İsa bu yemekte bir ekmek alıp dua ettikten sonra şakirtlerine "alın yiyin, bu benim bedenimdir" demiştir. Bir kase alıp şükrettikten sonra da kaseyi şakirtlerine vererek "Bundan hepiniz için. Çünkü bu benim kanım, günahların bağışlanması için birçokları uğrunda dökülen ahdin kanıdır." demiştir.²²⁹ Bu yemeğe "Son Akşam Yemeği" denilmektedir.²³⁰

Hz. İsa'nın bütün insanlığın günahına bedel olarak kurban edilmesi, İncil'de Pavlus'un Romalılara mektubunda şu şekilde anlatılmaktadır: "Zira hepsi günah işlediler ve Allah'ın izzetinden mahrum kaldılar; İsa Mesih'te olan fidiye vasıtası ile, onun inayetiyle bedelsiz salih sayılırlar; Allah'ın sabrında evvelce işlenmiş günahlardan sarfı nazar dolayısı ile, adaletinin izharı için, yani şimdiki zamanda adaletinin izharı için, onun kanında, iman vasıtası ile, kefareti olarak Allah onu arzetti, ta ki kendisi adil olsun ve İsa'ya ibadet edeni salih saysın "²³¹ Bu sözler Hz. Adem'in işlediği suçun insanlara geçmesi ve bu günahı Allah'ın ortadan kaldırarak adaletini tesis etmek için Hz. İsa'yı insan suretinde, insanlar arasına gönderip daha sonra çarmıhta kanını akıtmak suretiyle kurban olarak aldığını izah etmektedir.²³²

Hz. İsa'nın kurbanlık olduğu fikrini benimseyen İncil, onun için "kuzu" tâbirini kullanmıştır. Hz. Yahya Hz. İsa'yı vaftiz ettikten sonra "... İşte dünyanın günahını kaldıran Allah kuzusu!" demiştir.²³³

²²⁸ İncil, İbraniler, 10/7-10

²²⁹ İncil, Matta, 26/26-29

²³⁰ Erginer, a.g.e., s. 104

²³¹ İncil, Romalılara Mektup, 3/23-27

²³² Kahraman, a.g.e., s. 182

²³³ İncil, Yuhanna, 1/29

Cumminion ayini olarak bilinen, Hz. İsa'nın etini temsil eden ekmekle, kanını temsil eden şarabın yenmesi, "mukaddes kurban" olarak kabul edilmektedir. Bu ayin şekli Hristiyanlarda çok önemli olup terkedilmesi mümkün değildir.²³⁴ Bu kurban şekli, "kansız kurban" olarak nitelendirilebilir. Bugün Hristiyan dünyasında uygulanan tek kurban şekli de budur.

Hristiyanlıktan önceki dinlerin neredeyse tamamında var olan çeşitli suç ve günahların örtülmesi için kurban verme şekli Hristiyanlıkta ortadan kaldırılmıştır. İncil bu konuda; "Gerçi her kahin günden güne hizmet ederek ve asla günahları kaldırmayan aynî kurbanları çok defalar takdim eyleyerek durmaktadır."²³⁵ sözleri ile, verilen kurbanların, akıtılan kanların günahlara bedel olmayacağını ortaya koymuştur.

Hristiyanlıkta kurban kavramlarının altında "günaha keffaret"in bulunduğunu görmekteyiz. Diğer dinlerde var olduğu şekliyle istek, temenni, şükür, kurbanlarından çok günah ve günaha keffaret işlenmektedir. Bu açıdan da onların inançlarında yer alan "asli suçluluk" kavramının bilinçaltılarını çok fazla etkilediği ve insanları günahkarlık psikolojisine ittiğini söylemek mümkündür.

c. İslamiyet'te Kurban

İslam literatüründe fıkıh kitaplarından başlayarak ibadet konularını başlık edinen bütün çalışmalar kurban konusunda ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Bu konuların tamamını burada tekrar ele almamız hem bilgi tekrarı olacak hem de çalışmamızın sınırlarını aşacaktır. Bu sebeple sadece Kuran'daki kurban ile ilgili ayetler ele alınarak İslam'da ve diğer dinlerde benzer yönleri incelenecektir.

²³⁴ Osman Cilacı, *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya 1990, s. 209

²³⁵ *İncil*, İbraniler, 10/11

İlahi dinlerin sonuncusu olan İslamiyet'te, kurban konusuna en ince ayrıntısına kadar değinilmiş, Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi kapalı ve anlaşılmayan husus bırakılmamıştır.²³⁶

Kuran-ı Kerim incelendiğinde üç yerde "Kurban" kelimesinin geçtiğini tespit edebiliriz. Bunlardan biri, Medine'deki Yahudilerin Hz. Muhammed'e inanmak istememeleri, gökten yıldırım ile kurbanları yakan bir mucize getirmesini istemeleri üzerine cevaben gelen ayettir.²³⁷ Diğer bir ayet de Hz. Adem'in iki oğlunun sunmuş olduğu kurbandan bahsetmektedir.²³⁸ Üçüncü ayet ise müşriklerin Allah'tan başka varlıkları, Allah'a yakınlık sağlamak için ilah edinmelerinin yanlışlığını belirten ayettir.²³⁹ Bu son ayette geçen kurban kelimesi müfessirler tarafından "şefaatçi" anlamında yorumlanmıştır.²⁴⁰

Kuranda geçen kurban kelimesi Arapça (k-r-b) kökünden gelen "yakınlaşmak" manasını da ifade etmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde kurbandan kasıt, ilkel dinlerden beri bütün dinlerde var olan "Tanrılara yakınlaşmak, Onlar'la ortaklık kurmak"tır. Bu konuda Kuran: "Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; Fakat O'na sadece takvanız ulaşır..."²⁴¹ buyurmaktadır.

Kuran'da ayrıca (n-h-r) kurban kesmeyi ifade etmektedir. İslamiyet'ten önce Arapların, develerin boğazlanmasını için kullandıkları (n-h-r) kelimesi, Kuran'da "Kevser suresinde" geçmekte ve Kurban Bayramında, kurban kesmeyi ifade etmektedir.²⁴² Bunların dışında "mensek" ve "zibh" kelimeleri de kurban anlamına gelmektedir.²⁴³ Ayrıca Kuran'da altı yerde "hedy" kelimesi kurban manasına kullanılmıştır.²⁴⁴

²³⁶ Cilacı, a.g.e., s. 364

²³⁷ Kur'an, Âl-i İmran, 183

²³⁸ Kur'an, Maide, 27

²³⁹ Kur'an Ahkaf, 28

²⁴⁰ İslam Ansiklopedisi, a.g.md.

²⁴¹ Kur'an, Hac, 37

²⁴² Kur'an, Kevser, 2

²⁴³ Cilacı, a.g.m., s. 364

²⁴⁴ Evrin, a.g.e., s. 531

İslamiyet'te kurban kesmenin gayesine gelince, yukarıda belirttiğimiz ayetlerin de ortaya koyduğu gibi, Allah'a yakınlaşmaktır. Bu açıdan İslamiyet kendinden önceki dinlerdeki gayelerin bir kısmını geçersiz kılmıştır. Mesela; gazaba gelmiş tanrıları teskin etmek, günahlara keffaret, tanrıların beslenmesi gibi amaçlar İslamiyet'teki kurban anlayışı ile bağdaşmaz.

Tevrat ile oldukça yakın bilgileri içeren Kuran, kurbanın tarihsel gelişimini küçük farklılıklarla aynı şekilde anlatmaktadır. Bu anlatım daha önceki kısımlarda işlendiğinden dolayı burada ele alınmayacaktır. Bunun dışında yine Tevrat'ta olduğu gibi Kuran da kurbanlık olabilecek hayvanlar ve kesim şekilleri hakkında bilgileri içermektedir.²⁴⁵

İslam dini kaynakları açısından "sünnetin" din içerisinde önemli bir yeri vardır. Özellikle ibadetler ve diğer bir çok konu, Kuran'da emredildikten sonra sünnet tarafından da ayrıntıları ile açıklanmaktadır. Kurban ibadeti de aynı durumdadır. Kuran, kurbanın tarihî gelişimine değindikten sonra; kurbanın Müslümanlar açısından önemi ve kurbanlık hayvanlar, kurbanın kesiliş adabı, etinin tasarruf şekli sünnette ayrıntılarıyla izah edilmiştir.²⁴⁶ Biz çalışmamızın sınırları açısından sünnete girmeyip Kuran'daki ayetleri izah ile yetineceğiz.

Kuran, kurbanın kesim yeri hususunda insanları değişik yorumlara itmiştir. Kuran'daki "Kâbeye ulaşmış bir kurbanlık"²⁴⁷ ve "eğer hac ve umreden kalırsanız kolayınıza gelen (kurbanı) gönderin"²⁴⁸ ayetlerinden dolayı kaynaklarda, kurbanın aslında Kabeye gönderilmesi gerektiği, İslamiyet'in gelişmesiyle her Müslüman'ın hediyesini Kabeye göndermesinin güçleştiği ve artık bulunduğu yerde Allah'a takdim edilmeye başlandığı yorumuna rastlanmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁵ *Kur'an*, Hac, 36-37

²⁴⁶ Bkz. *Sahih Hadis Kitapları*

²⁴⁷ *Kur'an*, Maide, 5

²⁴⁸ *Kur'an*, Bakara, 196

²⁴⁹ Evrin, *a.g.e.*, s. 531

İslamiyet'te kurban sadece kurban bayramlarına has değildir. Bazı özel durumlarda da Allah'a kurbanlar sunulur. Bunlardan biri "akika kurbanıdır". Akika, yeni bir çocuk dünyaya geldiğinde, Allah'a şükür için kesilen kurbandır. Akika kurbanı bir hadise göre çocuğun doğumundan yedi gün sonra kesilmelidir.²⁵⁰ Yedi günlük bir zaman sınırlaması bize, Tevrat'taki ilk doğan çocukların yedi gün annelerinin yanında kalıp sekizinci gün Allah'a kurban edilmesi emrini hatırlatmaktadır.* Kuran'ın Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban girişiminde Hz. İsmail'e "bedel" olarak koçun indirilmesi açıklamasında olduğu gibi, ilk çocuğun kurban verilmesinden bedel, bir hayvanın kurban edildiğini, yani ilkel dinlerden beri uygulanagelen bir geleneğin çehre değiştirmiş şekli olduğunu düşünebiliriz.

Amaçları farklı olsa da, eski Türklerin kurbanlarını pişirmesi ile akika kurbanının pişirilmesinde bir benzerliğin olduğunu görüyoruz. Kurban eti kemikleri kırılmadan pişirilmektedir. Akika kurbanındaki bu uygulamanın amacı, çocuğun mutluluğu ve sağlığıdır.²⁵¹

Kurban bayramı dışında kesilen diğer bir kurban da "nezr" (adak) kurbanıdır. Nezr kurbanı, bir istek veya arzunun yerine gelmesine bağlı olan bir kurban şeklidir. Kişi bir işin olması, bir arzusunun gerçekleşmesine bağlı olarak kurban kesmeyi vaad eder. Eğer bu dileği yerine gelirse kişinin kurban vaadini yerine getirmesi de vacip olur. Bu kurban, "isteğini yerine getiren Allah'a teşekkür" manasında ele alınsa da, yine geriye döndüğümüzde ilkellerden günümüze kadar bütün dinlerde rastlanan kurban telakkisi ile benzerlik göstermektedir. Buraya kadar anlatılan dinlerin neredeyse tamamında kurbanın bir "karşılıklı isteği" ifade ettiğini yani "ben veriyorum sen de bana ver" düşüncesini taşıdığını belirtmiştik. İslamiyet'teki adak kurbanı bir yönü ile bunu çağrıştırmaktadır. Fakat bu ilke biraz değişmiş,

²⁵⁰ Cilacı, *a.g.m.*, s. 370, naklen, Ebu Davud *en-Nesai*

* Bkz., Yahudilikte Kurban

²⁵¹ Cilacı, *a.g.m.*, s. 370; *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Kurban Mad., Ötügen Neşriyat, İstanbul 1985

"Sen bana istediğimi verirsen ben de sana veririm" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İslamiyet'teki kurban anlayışında, kurban kesen ile kurbanlık arasında bir birlikteliğin (özdeşleşme) olduğu dikkatimizi çeker. Bu özdeşleşme, Hristiyanların "kendilerini Allah yoluna, O'nun emrine adayarak canlı kurban olarak sunmaları" düşüncesini ortaya koymaktadır. Ömer Rıza Doğrul, İslamiyet'teki kurbanı bu şekilde anladığını şu cümleleri ile izah etmektedir. "Müslümanlık kurban kesmek bahsi dolayısıyla, Müslümanlara hak davası uğrunda nasıl fedâkâr olunacağını öğretmiştir."²⁵² Zaten, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban hadisesi düşünüldüğünde, gâyenin, insanı tam bir teslimiyet ile Allah'a bağlamak olduğu hükmünü verebiliriz. Bu da, insanların, hayvanlar vasıtasıyla kendilerini Allah'a canlı kurbanlar olarak sunmasıdır.

Kuran, kurban etinin tasarrufu konusunda da bazı ilkeler ortaya koymuştur. Kuran'daki; "Ta ki kendi menfaatlerine şahit olsunlar; Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O'nun adını ansınlar. Siz de bunlardan yiyin çaresiz kalmış yoksulu doyurun"²⁵³ emri kurban etinin bir kısmının kesen tarafından yenileceğini, bir kısmının da fakir fukaraya dağıtılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bugün ferdi olan kesimlerde bu husustaki hükümlere uyulsa da, Mekke'de hacılar tarafından çölde kesilen kurbanların etleri, Allah'ın buyruğuna muhalif, İslam düşüncesine aykırı bir şekilde greyderler ile gömülmektedir. Bu israf İslamiyet'in genel ilkeleriyle bağdaşmaz.²⁵⁴ Her ne kadar kurbanda vacip olan "kan akıtmak" olsa da kurban ibadetinin de, diğer ibadetlerde olduğu gibi insanlar arasında dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlayan bir sosyal yönü mevcuttur. Bunu biz ibadetlerin temelinde var olan "cemaat" kavramında da görmekteyiz.

²⁵² Doğrul, *a.g.e.*, s. 399 (dipnot)

²⁵³ *Kur'an*, Hac, 28

²⁵⁴ Evrin, *a.g.e.*, s. 31-32; Doğrul, *a.g.e.*, s. 399 (dipnot)

İlahi dinlerdeki kurban hususunda şunu da belirtmek gerekir. Bugün dünya coğrafyasının büyük kesiminde yaşanan bu üç büyük ilahi din içerisinde kurban ibadetinin uygulanışı, sadece İslamiyet'te, emredildiği şekliyle uygulanmaktadır.

Yahudilikte eskiden kurban ibadetine çok ehemmiyet verilirken bugün, Hz. Süleyman'ın mabedinde uygulanan kurban ibadeti artık kalkmış durumdadır. Aynı zamanda kurban ibadetlerini idare eden ruhaniler ve teşkilatları da artık mevcut değildir. Kudüs dışındaki Yahudilerin kurban kesmelerinden ise hiç bahsedilmez.²⁵⁵

²⁵⁵ Kahraman, *a.g.e.*, s. 141

2. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE TEORİK ÇERÇEVESİ

İnanç ve ibadet insanların manevi dünyalarında kaynaklarını bulan ve onlara dini davranış kazandıran olgulardır. Bu yönüyle, dinin konusuna giren inanç ve ibadet tarih boyunca din bilimleri içerisinde incelenmiştir. Bu sebeple yapılan yaklaşımlar ve değerlendirmeler genelde dini bir boyut içerisinde kalmıştır.

İlk olarak Avrupa'da kurulan ve kendisine ait metod ve tekniklerini geliştirerek müstakil bir ilim durumuna gelen psikoloji, bir insan bilimi olarak insanı tanımaya ve anlamaya çalışmış, insanların duyuş, düşünüş ve davranışlarının bağlı bulunduğu kanunları bulmayı amaçlamıştır.²⁵⁶ Bununla beraber, insanın çok yönlü bir varlık olması, dolayısıyla bireyin değişik yönlerinin inceleme konusu olması, psikolojinin çeşitli dallarının doğmasına sebebiyet vermiştir.

Bireyin davranışlarını sosyal ve kültürel ortamı içinde araştırmayı hedefleyen sosyal psikoloji,²⁵⁷ psikolojinin alt dallarından biri olarak

²⁵⁶ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 10. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 1

²⁵⁷ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Evrim Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1988, s. 1

karşımıza çıkmaktadır. Sosyal psikolojinin araştırma alanı içerisinde yer alan tutumlar, bir taraftan da din psikolojisinin konusu içerisine girmektedir.

Psikolojinin bir diğer alt dalı olan din psikolojinin amacı, insanın dinî inanç, dinî düşünce, dinî duygu, dinî tutum ve davranışlarının nasıl olduğunu, insanlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları bulmaktır.²⁵⁸ Dolayısıyla insanın dini hayatını konu edinen din psikolojisi, dinin dar kalıplar içerisinde çıkmasına ve psikolojinin araştırma konuları içerisine girmesine neden olmuştur.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden kurban ve kurban ile ilgili tutumların incelenmesi, bir yönüyle sosyal psikolojinin, diğer bir yönüyle de din psikolojisinin araştırma alanına girmektedir. Psikoloji ve sosyal psikolojinin kullandığı metotlarla gerçekleştirilen bu araştırma, bir dini davranış olan kurban ibadetinin insan hayatına etkilerini, insanların kurbana karşı geliştirdikleri tutumların tespit edilmesini, ölüm kaygısı ile kurbana karşı tutumların karşılaştırılmasını konu edinmektedir.

Bu bölümde kısaca konu ile ilgili temel kavramlar verilerek araştırmanın teorik çerçevesi ve sınırları çizilecektir.

2.1. Temel Kavramlar

Bir ilmi gelenek haline gelmiş olan temel kavramların incelenmesi prensibi, konunun anlaşılmasını ve kavranmasını etkileyen bir faktördür. Bu sebeple araştırmanın konusu olan kurban ve kurban ile ilgili tutumların incelenmesine geçmeden önce, konunun sınırlarını çizen temel kavramlara değinilecektir. Ancak bu kavramlardan biri olan “kurban” Giriş bölümünde detaylı olarak incelendiğinden burada tekrar edilmesine gerek olmadığı kanaatindeyiz. Şimdi, konumuzun diğer temel kavramlarından olan “din” ve “tutum” sırasıyla incelenecektir.

²⁵⁸ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, s. 25

a. Din

Din kavramının, din bilimleri içerisinde birçok tanıma rastlanmaktadır. Biz konunun anlaşılmasını sağlayacak bir tanımla yetineceğiz.

Arapça bir kavram olan din, sözlükte millet, İslâm, sîret, âdet, hâl, hesap, mülk, hüküm, kaza, tedbir, taat, ibadet, şariat, iman, takva, saltanat ve idare, ceza, ivaz, tevhid, gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁹

Terim olarak ise din; Allah tarafından indirilmiş, akıl sahibi insanları kendi istek ve arzularıyla, saâdete erıştiren, Allah'a ne suretle ibadet yapılacağını bildiren bir kanundur.²⁶⁰

Latince "religio" sözcüğü ile ifade edilen din, religio sözcüğünün farklı iki kökten (religare ve religere) geldiği dikkate alınmalıdır. Buna göre religio; Allah'a saygı ve korku ile bağlılık veya kendini ibadete verme, tören ve ayinlere katılma anlamına gelmektedir.²⁶¹

Şimdi araştırmamızla ilgili olan diğer kavramı incelemeye geçelim.

b. Tutum (Attitude)

Batı dillerinde "attitude" kelimesi latince "aptitudo" kelimesinden gelip, dilimizde "tutum, tavır, vaziyet, alış" gibi anlamlar almaktadır.²⁶² "Tutum, bir bireye atfedilen ve onun psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir."²⁶³ Tutum, bir davranış değildir. Bir davranışa hazır oluşturmaz. Bu açıdan tutumları doğrudan doğruya gözlemleyemeyiz, ancak bir bireyin davranışlarından o birey için tutumlarının varlığından bahsedebiliriz.²⁶⁴

²⁵⁹ Mevlüt Sarı, *Arapça-Türkçe Talebe Lügâtı*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982, s.265

²⁶⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Dini*, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1962, s.7

²⁶¹ Peker, a.g.e., s. 22

²⁶² Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s.28

²⁶³ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.84

²⁶⁴ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş Ders Kitabı*, 6. Baskı, Çev: Kurul, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1988, s.363

Tutumlar üç ögeden oluşur:

1. Bilişsel öge: Bunlar, bireyin genel tutumları ile ilgili çeşitli bilgi ve düşünceleridir.
2. Duygusal öge: Sevmek-sevmemek, hoşlanmak-hoşlanmamak, vb. bireyin tutum objelerine karşı olan duyguları ile ilgili bölümüdür.
3. Davranışsal öge: Bireyin bilgi ve duygularının olduğu obje veya duruma karşı genel davranıştır.²⁶⁵

Tutumlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, tutumlar arasında iki yönden birlikteliğin olduğunu söyleyebiliriz. Tutumun unsurları arasındaki birliktelik, tüm tutumlar arasında birliktelik. Gerçekten de oturmuş bir tutumun bilgi, duygu ve davranış unsurları arasında pozitif veya negatif yönde bir birliktelik bulunur. Örneğin kurbanın dinî bir vecibe olduğuna inanan bir kişinin, bu konudaki duyguları da olumlu ise, büyük bir ihtimalle kurban bayramında kurban kesecektir. Bireyin bütün tutumlarının birbiri arasında birlikteliği ise; “merkezi tutum” kavramı ile açıklanabilir. Örneğin, bir kimse çok dindar ise ve dine karşı olan tutumu merkezi bir tutum ise, diğer tutumları da buna uygun şekillenir. Dindarlık gibi merkezi bir tutuma sahip olan bir insanın faize karşı da olumsuz (negatif) bir tutum geliştirmesi beklenir.²⁶⁶ İşte belirli bir süreçte oluşan, birbiriyle etkileşen, birbirine bağlanan ve birbirlerini değiştirerek daha genel yapı oluşturan tutumlar, zamanla yerleşerek alışkanlık karakteri kazanırlar.²⁶⁷

Tutumların Gelişmesi ve Değişmesi

Birey hayatında tutumlar görmezden gelinmeyecek kadar önemlidir. Birey, doğumdan sahip olmadığı bu tutumları belirli bir süreç içinde edinir. Bebeklik çağından başlayarak 30 yaşlarına kadar devam eden bu süreç içinde, tutumlar 12-30 yaşlar arasında son şeklini almaya ve kristalleşmeye başlar.²⁶⁸

²⁶⁵ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s.86

²⁶⁶ Morgan, *a.g.e.*, s.363-367; Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s.91-94

²⁶⁷ Cavit Ünal, *Genel Tutumların ve Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üniv. D.T.C.F Yayınları, Ankara 1981, s.11-12

²⁶⁸ Morgan, *a.g.e.* s. 375

Tutumların oluşmasında etkili olan faktörler sıralanacak olursa aile, öğretmen, çevre, eğitim, vb. etkenler sayılabilir. İnsan çevresindeki kurum ve olguların hepsi tutum objesi olamaz. Tutum konuları içine, bireyin yaşamında bir değer ifade eden objeler girer.²⁶⁹ Bir objenin tutum objesi olabilmesi için, kişinin hayatında duygusal bir anlam kazanması gerekir. Örneğin; evimizdeki herhangi bir eşya bizim için tutum objesi olmazken, aile yadigârı bir parçaya karşı tutum geliştirebiliriz.

Tutumların kazanılması veya değişmesi öğrenme ilkeleri ile izah edilebilir. Küçük yaşlarda edinilen tutumlarda taklit ve özdeşleşmenin rolünden bahsedebiliriz.

Küçüklükten itibaren edinilen tutumlar insan hayatında, davranışları belirleyici unsurlar olmaya başlayıncaya kadar kararsız, oturmamış olabilirler. Bir birey ailesinin de etkisi ile bir partiye sempati duyabilir. Fakat o parti, oy kullanmadığı müddetçe davranışlarında belirgin bir rol oynamaz. Ne zaman ki fert oy kullanacak duruma gelir, işte bu dönemde konu ile ilgili tutumları oturmaya belirli bir kararlılık içine girmeye başlar. Oy kullandığı partiye olan tutumları tutarlı tutumlar haline dönüşünce, artık değişmez bir karakter kazanmaya başlar ve merkezi bir tutum olma yoluna girer.

Bir tutum ne kadar güçlü ise onu değiştirmek de o kadar zordur.²⁷⁰ 30 yaşına girmiş olan bir bireyin tutumları artık oturmuş ve bir karakter kazanmış tutumlardır. Böyle bir tutumun değişmesi oldukça zordur. Fakat, tutumlar insan hayatının bütün safhasında gelişir ve bazı değişimlere de uğrar.

Sosyal Psikoloji kitapları tutumların değişmesini tutarlılık teorisiyle izah ederler. Bu teoriye göre; davranışlar ile tutumlar arasında tutarlılık olmalıdır. Tutum ile davranış arasında görülebilen tutarsızlık, beklenmeyen, nadir rastlanan bir durumdur. Veya burada açıklanması gereken bir sorun vardır.

²⁶⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 9

²⁷⁰ Adnan Erkuş, *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara 1994, s. 20

Tutum   geleri arasındaki tutar ve tutarsızlığı izah eden “denge” teorileri, aynı zamanda tutumların de i mesine de ışık tutmaktadır.²⁷¹ Bu kuramlar çerçevesinde tutumların de i mesini bir örnekle  u şekilde özetleyebiliriz:

Bir birey sigara hakkında olumsuz (negatif) bir bilgiye sahip fakat sigara içmeyi seviyor ise ve sigara da içiyorsa burada bir denge mevcuttur.

Bilgi (-) Duygu (+) Davranış (+)

Fakat bu kişi sigara hakkında olumsuz bir bilgiye sahip ve sigaradan da nefret ediyorsa, buna rağmen sigara da içiyorsa, burada bir dengesizlik durumu mevcuttur. Bilgi (-) Duygu (-) Davranış (+)

Bu durumun sonucunda birey, ya sigara içme davranışından vazgeçecek, ya da sigara hakkında olumlu duygular beslemeye çalışacak, veya sigara konusunda olumlu bilgiler edinecektir.

Netice itibariyle tutumlar, duygu, düşünce ve davranışları birbiriyle uyumlu hale getirerek, insan davranışlarına m  pet veya menfi yönde etki yapar. Tutumun unsurları arasındaki tutarlılık, oturmuş ve g   l  tutumlarda tam olarak görülebilir. Oturmamı , belirginlik kazanmamış tutumlarda ise davranış unsuru zayıf olabilir.²⁷²

Buraya kadar ki açıklamalar, insanların kurbana karşı tutumlarını araştırmayı amaçlayan tezimizin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bundan sonraki bölümde araştırmanın metodu ile ilgili bilgi verilerek bulguların değerlendirilmesine geçilecektir.

2.2. Araştırmanın Konusu

İnsanlar çeşitli obje ve olgulara karşı tutumlar oluştururken din olgusuna karşı da tutumlar geliştirir. Dolayısıyla bu dini tutumların araştırılması, insanların dini düşünce ve davranışlarının tasvir ve tespitini

²⁷¹ Ka ıt ba ı, *a.g.e.*, s. 130-159

²⁷² Uysal, *Dini Tutum Davranış ...*, s.29

kolaylaştıracak, böylece insanların nasıl bir davranış eğilimi içerisinde oldukları konusuna ışık tutacaktır.

Yüksek Lisans Tezi olarak öngörülen bu tez, insanların kurbana karşı tutum ve davranışlarını araştıran bir çalışmadır. Bu çalışma alan araştırması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracımız olan anket formunda yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler, ve tutum ölçekleri sayesinde elde edilen bilgilerle deneklerin tutumları ve bu tutumlara etki eden faktörler tespit ve tasvir etmesi konu edinilmiştir.

Bilgi toplama formumuzda yer alan "Templer'in Ölüm Kaygısı" ölçeği ile, deneklerin ölüme karşı tutumlarının tespiti konu edilmektedir. Ayrıca ölümle ilgili kaygılar ile kurbana karşı tutumların arasındaki ilişki, araştırmanın bir alt problemini oluşturmaktadır.

Bu araştırma düzeni içinde incelenen değişkenler açısından:

- a) Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri;
- b) Kurban kesme davranışı bakımından farklılık gösteren grupların, kurbana karşı tutumları arasındaki farkları tespit etmek, araştırmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Bu duruma göre, araştırmamızın problemleri şu şekilde sıralanabilir.

1. Günümüzde kurban kesme durumu nedir?
2. Kurban kesmeye etki eden sosyal faktörler nelerdir?
3. Diğer ibadetlerin kurban kesme davranışına etkileri var mıdır?
4. Kurban ibadetine karşı deneklerin çeşitli tutumları nasıldır?
5. Bu tutumlara etki eden sosyo-kültürel etkenler nelerdir?
6. Tutum-davranış arasındaki ilişki nedir?
7. Ölüm kaygısı ve kurbanla ilgili tutumlar arasında ilişki var mıdır?

Bu problemler çerçevesinde tespit edilen amaç ve hedefler gerçekleştirilecektir.

2.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, bizzat kurban kesen insanlardan alınacak bilgilerle, köklü bir dini gelenek olan kurban ibadetinin, günümüz insanları arasında nasıl algılandığını gruplar arası karşılaştırmalar yaparak insanların kurban konusundaki tutum ve davranışlarını tespit etmektir. Deneklerin kurban ibadeti konusundaki davranış ve tutumlarının profilini vererek, ölüm ve kurbanla ilgili tutum ve davranışlarını tasvir etmektir. Deneklerin tutumlarını karşılaştırmak ve kurban davranışı ile diğer ibadetlerin ifası arasındaki ilişkileri tespit etmektir.

2.4. Araştırmanın Önemi

Din olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. Bu denli köklü bir geçmişli olan din, yüzyıllar boyunca insan düşüncesini etkilemiştir. Dünyanın yaradılışından insanın varolmasına kadar birçok sorunun cevabını içinde bulunduran tanrı ve dolayısıyla din olgusu, insan hayatının her safhasına hakim olmuştur.

İnsan hayatına bu denli giren ve etkileyen dinin anlaşılması ve yorumlanması, insan aklının aradığı cevaplar açısından önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple insanoğlu, yüzyıllar boyunca dini anlamaya yönelmiş, onu her yönüyle inceleme konusu yapmıştır.

Araştırma alanı bu denli gelişen dinin insan davranışlarına olan etkisi gözden kaçmamış ve ilk olarak Avrupa'da Psikolojinin alt dalı olan "Din Psikolojisi" kurulmuştur.

Ülkemizde de hızla gelişen din psikolojisi, insanların dini hayatını oluşturan dini duygu, düşünce ve davranışlarını psiko-sosyal açıdan ele alarak incelemektedir.

Sonuç itibarıyla bir din psikolojisi çalışması olan bu tezin önemi ise; kurban konusunda yapılan geniş kapsamlı bir araştırma olmasıdır. Bu çalışmanın bir diğer önemi ise, alanında ilk olmasıdır. Türkiye'de kurban ile

ilgili tutumlar ilk defa alan araştırması yöntemiyle ele alınmış ve kurbanla karşı tutumlar ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

2.5. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez; araştırılan problemle ilgili olarak öne sürülen fakat doğruluğu veya yanlışlığı henüz test edilmemiş, buna rağmen doğruluğuna önceden güven duyulan bir önerme, ifade veya çözümlemedir.²⁷³

Dini davranışların inançlara bağlı olarak gerçekleştirildiği aşikârdır. Bununla beraber insanların davranışlarına etki eden pek çok etkenler vardır. Bu çerçevede bir grup denek üzerinde, kurban kesme konusundaki tutum ve davranışları ele alan araştırmamızın hipotezleri şu şekilde sıralanabilir.

1. Toplumumuzda yaşın ilerlemesiyle ibadetlere yönelim artmaktadır. Bu sebeple kurban kesme sıklığı ile yaş doğru orantılıdır.
2. Bilindiği gibi kurban ibadeti mali bir ibadettir. Kurban ibadetinin vacip olması, zengin olma şartına bağlıdır. İslamiyet'in bu ilkesi göz önüne alınarak diyebiliriz ki; gelir durumu kurban kesme davranışına doğru yönde etki eder.
3. Deneklerin sosyo-ekonomik durumunu gösteren; evinin kira olup-olmaması, oturdukları semt, meslek farklılıkları gibi faktörler kurban kesme davranışını etkiler.
4. Dinin bir emri olarak kurban ibadeti ile dindarlık algısı arasında doğru orantı vardır.
5. Kurban ibadeti ile diğer ibadetler arasında bir ilişkisi vardır.
6. Cinsiyet farklılığı kurbanla ilgili tutumlarda farklılık oluşturur.
7. İnsanların meslekleri, karakterlerine yansiyarak belirli konularda tutumlar geliştirmesine, dünya görüşlerini etkilemesine sebep olur. Bu çerçevede meslek farklılıkları kurban konusundaki tutumları etkiler.

²⁷³ Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 6. Baskı, Güzem Yayınları, No:10, İstanbul 1995, s.11

8. Gelir durumu, kurban konusundaki tutumları etkiler.
9. Yaş faktörü kurbanla karşı tutumlarda farklılık oluşturur.
10. Kişilerin sosyo-ekonomik durumlarıyla yakın alakalı olan semt faktörü kurbanla karşı tutumlarda farklılık oluşturur.
11. Eğitim durumu kurbanla karşı tutumları etkiler.
12. Dindarlık algısı kurbanla karşı olan tutumlarda farklılık oluşturur.
13. İbadetler (namaz, oruç, zekat, vs) kurbanla ilgili tutumları etkiler.
14. Ölüm kaygısı ile Kurbanla karşı olan tutumlar arasında bir ilişki mevcuttur.

2.6. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma, 1998 yılı kurban bayramında İstanbul, Gönen, Kastamonu, Karabük ve Bolu şehirlerinde, tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen deneklerle sınırlıdır.
2. Bu araştırma çalışmanın yapıldığı ve anketin uygulandığı zaman ile sınırlıdır.
3. Bu araştırma deneklerden elde edilen verilerle sınırlıdır.
4. Bu çalışma ölçme aracının soruları ile sınırlıdır.

2.7. Kurban İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Kurban, dünya kurulduğundan beri, tüm toplumların hayatına girmiş bir ibadet olarak birçok yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Yaptığımız literatür çalışmasında, Türkiye’de kurban hakkında yapılan birçok çalışma ile karşılaştık. Bu çalışmaların hepsini burada vermek gayesinde değiliz. Fakat önemi itibariyle birkaç çalışmadan bahsetmek de yerinde olacaktır.

Tarih bakımından, kurban konusunda önemli bir yere sahip olan, bu konuda yapılan diğer çalışmalara kaynaklık eden Osman Cilacı’nın “Dinler Tarihi Açısından İlahi Dinlerde Kurban” adlı makalesidir. Bu çalışma ilk

insan Hz. Adem'den başlayarak günümüze kadar, kurbanın çeşitli kültürlerdeki şekil ve mahiyetini ortaya koyarak incelemiştir.

Yaklaşımı ve yorumları açısından konuya farklı bir perspektiften yaklaşan çalışma da Birand Esinoğlu'nun "Dinlerin Gizemi: Kurban-Yaratılış-Tufan Efsaneleri" adlı eseridir. Yazar, bu çalışmasında Mitolojik bakışı ön plana çıkarmış ve konuları değerlendirmede dini kaynaklardan çok sosyal bilgilere müracaat etmiştir.

Kurban konusunda sosyolojik bir araştırma sayılabilecek, 1997 Ağustos ayında Y.K.Y. dan çıkan "Kurban" adlı eserin yazarı Gürbüz Erginer, kendi deyimi ile kurbanı din dışı bir yaklaşımla ele almış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurbanın uygulanış sebeplerini ve kurbanın hangi amaçlarla kime kesildiğini incelemiştir. Bu çalışmada da kurban ile ilgili tutum ve davranışlar açısından bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

Prof. Dr. Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri" adlı eseri Din Psikolojisi alanında kurban üzerine yapılan ilk çalışmadır. Yazar medeniyetleri kurban kesen ve kesmeyen medeniyetler olarak ikiye ayırmıştır. Kurban kesen medeniyetlerin sosyal kurumlarını ve insanlara bakış açılarını kurban kesmeyen medeniyetlerle karşılaştırılarak incelemiştir. Eser dokümantasyon metodu ile hazırlanmış, genişletilmiş ikinci baskısı yapılmıştır.

3. BÖLÜM

METOD

3.1 Metod

Metod, bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkasına ispat etmek için, düşünceleri iyi bir şekilde sıralayıp kullanmak sanatıdır. Metod, zihni bir süreçtir. Çok bilgi sahibi olmak problemi çözmez. Bu bilgilerin iyi bir şekilde kullanılması ve yorumlanması gerekir.²⁷⁴

Esas olarak bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kurbanın, ilahi ve ilahi olmayan dinlerdeki gelişimi anlatılmıştır. Bu bölümdeki veriler dokümantasyon metodu ile elde edilmiştir. İlkel dinlerden ilahi dinlere ve İslamiyet'e varıncaya kadar incelenen kurban ibadetinin, toplumlardaki ortak noktaları ele alınmış ve psikolojik tahliller ile konu genişletilmiştir.

İkinci bölüm ise; bizzat insanlara başvurarak elde edilen bilgilerin yorumlanmasını esas almaktadır. Bu araştırmada bilgi toplama aracı olarak kullanılan anket formu, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde deneklerin demografik özellikleri, kurban ve diğer ibadetleri konusunda bilgi toplamayı amaçlayan sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde tutum

²⁷⁴ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metodu ve Teknikleri*, 2. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:103, İstanbul 1995, s.47-48

cümlelerinden oluşturulan deneklerin kurbana karşı tutumlarını ölçmeyi hedefleyen 22 soruluk bir tutum ölçeği; Üçüncü bölümde de Templer'in ölüm kaygısı ölçeği bulunmaktadır.

Anket formunun birinci bölümünde yer alan bağımlı değişken "kurban kesme sıklığı" ile bağımsız değişken "demografik özellikler" ve diğer ibadetler arasındaki ilişkinin test edilmesi hedeflenmiştir.

İkinci bölümde yer alan 22 soruluk tutum ölçeği ile deneklerin tutumları ölçülerek, demografik özellikler bakımından farklı grupların tutumlarını karşılaştırma imkanı sağlanmıştır.

Üçüncü bölümde bulunan ölüm kaygısı ölçeği ise deneklerin ölüm karşısındaki tutumlarını test etmektedir. 15 sorudan oluşan bu bölümden elde edilen toplam puan ile kurbana karşı olan tutumlardan elde edilen puanlar karşılaştırılacaktır.

3.2. Araştırmaya Katılan Denekler ve Nitelikleri

1998 Yılında Kurban bayramında yapılan bu araştırmaya İstanbul'un çeşitli semtlerinden ve Anadolu'dan toplam 281 denek katılmıştır. Bu deneklerin tamamı araştırmaya gönüllü olarak katılmasına rağmen bazı denekler unutmak suretiyle bazıları ise farklı sebeplerle soruların bir kısmına cevap vermemişlerdir. Cevap vermeyenlerin sayıları ve oranları da tablolarda cevapsız bölümünde verilmektedir.

Bu araştırmanın test edeceği hipotezler bakımından araştırmaya denek olarak katılanların şahsi özellikleri kontrol edilmiştir. Deneklerin şahsi özellikleri ile ilgili dağılımlar bu bölümde tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Deneklerin Katıldıkları Şehirlere Göre Dağılımı

ŞEHİR	N	%
İstanbul	155	55
Gönen	86	30
Diğer	14	5
Cevapsız	26	10
TOPLAM	281	100

Tablo 1'deki verilere göre deneklerin büyük bir bölümü (%55) İstanbul'dan katılmıştır. %30'luk diğer bir önemli oran ise Gönen'den katılan deneklerdir. "Diğer" bölümünde yer alan %5'lik oran ise Bolu, Kastamonu, Karabük illerinden katılan deneklerdir.

Tablo 2: Deneklerin Cinsiyetine Göre Dağılımı

CİNSİYET	N	%
Erkek	215	76
Kadın	66	24
TOPLAM	281	100

Tablo 2'deki verilere göre erkekler %76'lık oranla çoğunluğu oluşturmaktadır. Kadınların oranı ise %24'dür.

Tablo 3: Yaşa Göre Dağılım

YAS	N	%
20-30	91	32
31-40	77	27
41-50	80	28
51-60	25	10
Cevapsız	8	3
TOPLAM	281	100

Tablo 3'e göre 20-30 yaş gurubunda olan deneklerin oranı %32, 41-50 yaş gurubu arasında olan deneklerin oranı ise %28'dir. Diğer veriler tabloda sıralanmıştır.

Tablo 4: Mesleklere Göre Dağılım

MESLEKLER	N	%
Öğretmen	55	20
Serbest	44	16
Memur	37	13
Esnaf	37	13
Ev Hanımı	29	10
İşçi	24	8
Emekli	18	6
Diğer	27	10
Cevapsız	10	4
TOPLAM	281	100

Bulgulara göre ankete katılan denekler arasında en büyük grup öğretmenler, ikinci büyük grup ise serbest meslek çalışanlarıdır. Anket

sonuçlarına göre ankete katılan ev hanımlarının oranı (%10) dikkat çeken yoğunluktadır.

Tablo 5: Deneklerin Medeni Durumuna Göre Dağılımı

Medeni Durum	N	%
Evli	227	81
Bekar	45	15
Boşanmış	2	1
Dul	6	2
Cevapsız	1	1
TOPLAM	281	100

Buna göre deneklerin %81'inin evli, %16'sının bekar olduğu tespit edilmiştir. 1 denek bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 7: Deneklerin Oturduğu Evin Kira Olup Olmadığına Göre Dağılımı

Ev Kira Durumu	N	%
Kendi Evi	178	63
Kira	101	36
Cevapsız	2	1
TOPLAM	281	100

Deneklerin evlerinin kira olup olmadığı durumuna gelince, tabloda da görüldüğü gibi ankete katılan 178 denneğin (%63) kendi evinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu oranı 101 denekle (%36) kirada oturanlar takip etmektedir. 2 denek bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 8: Deneklerin Oturdıkları Semte Göre Dağılımı

SEMTLER	N	%
G.O. Paşa	36	13
Üsküdar	21	8
Ümraniye	17	6
Kadıköy	18	6
Bayrampaşa	14	5
Esenler	9	3
Diğer	36	13
Cevapsız	6	2
Anadolu	124	44
TOPLAM	281	100

Tablo 8'de görüldüğü gibi Anadolu yazan bölüm 124 denek ve %44 oranla en kalabalık bölümü oluşturmaktadır. Deneklerin İstanbul'un semtlerine göre dağılımı ise şu şekildedir. G.O. Paşa 36 denek ile en büyük

gurubu oluşturmaktadır. Bunun arkasından 21 denek ile Üsküdar, 18 ve 17 denekle Kadıköy ve Ümraniye gelmektedir. "Diğer bölümünde yer alan 36 denek, İstanbul'un anketteki frekans yoğunluğu az olan semtlerindendir. Bu soruya 6 denek cevap vermemiştir.

Tablo 9: Deneklerin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı

ÖĞRENİM DURUMU	N	%
Okur-Yazar Değil	2	1
Okur-Yazar	3	1
İlkokul Mezunu	83	30
Ortaokul Mezunu	24	8
Lise Mezunu	68	24
Yüksek Okul Mezunu	22	8
Üniversite Mezunu	74	26
Daha Yüksek Öğr. Kurumu	5	2
TOPLAM	281	100

Bu tabloya göre en fazla dikkat çeken oran deneklerin 83'ünü oluşturan (%30'luk oran) ilkokul mezunu gruptur. Bu oranın hemen arkasından 74 denek ve %26'lık oranla üniversite mezunları gelmektedir. Verilere bakıldığında deneklerin %64'ü lise ve daha aşağı öğretim kurumlarından oluşmaktadır.

Tablo 10: Deneklerin Aylık Net Gelirlerine Göre Dağılımı

MİLYON	N	%
50 ve Aşağı	42	15
51-75	77	27
76-100	67	24
101-125	27	10
126-150	9	3
151-175	9	3
176-200	8	3
201-225	6	2
226 ve Üzeri	17	6
Cevapsız	19	7
TOPLAM	281	100

Tablo 10'nun verilerine bakıldığında %27'lik oranla en kalabalık gurubu 51-75 milyon arasında gelire sahip olanlar oluşturmaktadır. %22'lik oranla ikinci sırada olan grup ise, 76-100 milyon arası gelire sahip olanlardır. Bu soruya 19 kişi cevap vermezken, 3. büyük gurubu %7'lik oran ile 226 milyon üzeri gelire sahip olanlar oluşturmaktadır.

Tablo 11: Deneklerin Ailelerinde Çalışanların Sayısına Göre Dağılımı

Ç. SAYISI	N	%
Yok	161	57
Bir Kişi	73	26
İki Kişi	27	10
Üç ve Üzeri	14	5
Cevapsız	6	2
TOPLAM	281	100

Tablo 11’de görüldüğü üzere ankete katılan deneklerden 161’i (%57) ailede tek kişinin geliri olan gruptur. Bu oran toplamda deneklerin yarısından fazlasıdır. Ailede kendisinden başka bir kişinin çalıştığını beyan edenlerin sayısı ise 73 (%26) denektir.

Tablo 12: Deneklerin (Ailenin) Toplam Gelirine Göre Dağılımı

MİLYON	N	%
50 ve aşağı	19	7
51-75	32	11
76-100	16	6
101-125	13	5
126-150	9	3
151-175	6	2
176-200	1	0
201-225	2	1
226 ve üzeri	15	5
Cevapsız	168	60
TOPLAM	281	100

Tablo 12’deki dağılımında görüldüğü üzere toplam gelirle ilgili bu soruya %60 oranındaki denek cevap vermemiştir. Bu soru bir önceki (ailenizde sizden başka çalışan fert sayısı) sorusu ile bağlantılı olduğundan, bir önceki soruda çalışan ferdin olmadığını beyan edenler muhtemelen bu soruya cevap vermemişlerdir.

3.3. Ölçme Araçları: Anket ve Tutum Ölçekleri

Sosyal psikolojide, araştırma amaçlarını gerçekleştirmek için birçok metod ve teknikler kullanılmaktadır. Alan araştırması da bunlardan biridir. Survey modeli ile yapılan bu araştırmalarda ya anket formu gibi bir form ile veya mülakat yöntemi ile, ulaşılabildiği kadar çok bireye ulaşmak amaçlanır. Bu anketler çoğunlukla derinlemesine bilgi vermektan çok geniş

kapsamlıdır.²⁷⁵ Tutumlar davranışlar gözlenerek ölçülemez, ancak tutum ölçekleri ile ölçülebilir. Bu ölçmede genellikle kullanılan davranış, sorulara cevap vermek ya da fikir belirtme şeklinde beliren sözsel davranışlardır.²⁷⁶ Bu çalışma, survey modeli ile gerçekleştirilmiş ve kurban konusundaki tutumları ölçmesi amaçlanmıştır. Bunun için de anket formu hazırlanmıştır. Şimdi söz konusu anket formunun hazırlanışına geçelim.

3.3.1. Anketin Hazırlanması

Daha öncede belirttiğimiz gibi anketimiz üç bölümden oluşmaktadır. Şimdi sırasıyla bu bölümlerin nasıl hazırlandığını anlatmaya geçelim.

Anketin 1. Bölümünde, deneklerin sosyo-kültürel durumunu ortaya koyacak; cinsiyet, gelir durumu, medeni durumu, mesleği, vb. sorular ile, bireyin kurbanın uygulanma sürecindeki durumu ve diğer temel ibadetler konusundaki davranışlarını inceleyecek sorular bulunmaktadır.

Anketimizin II. Bölümünü yer alan “tutum ölçeği” ise “Likert” tekniği ile düzenlenen 22 tutum cümlesinden oluşmaktadır.

Tutum ölçeğini oluşturmak için, Haydarpaşa Endüstriyel Teknik Okullarında lise II seviyesinde ortalama 150 öğrenciden kurban hakkında 3 tutum cümlesi yazmaları istenmiştir.

Yazılan tutum cümleleri, değerlendirilerek en fazla frekansa sahip olanlar forma yerleştirilmiştir. Son olarak ifadeleri düzeltilen bu itemler, basılmış ve Haydarpaşa Endüstriyel Teknik Okullarında, lise II düzeyinde 50 öğrenciye dağıtılarak cevap vermeleri istenmiştir.

Elde edilen bu formun ifadeleri tekrar kontrol edilerek yine Likert Ölçeği tekniğine göre bazı sorular ters (olumsuz) olacak şekilde forma yerleştirilmiştir. Tutum ölçeklerine eksiksiz olarak 233 denek cevap vermiştir. 233 deneğin tutum sorularına vermiş oldukları cevaplar varyans analize tabi

²⁷⁵ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 42

²⁷⁶ Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 113

tutularak iç tutarlılığı test edilmiş ve $P<0.05$ anlamlılık düzeyinde tutarlı olduğu görülmüştür.

Geçerliliğini test etmek için yapılan F testinde Alpha (Alfa) değerine bakılmış ve 0.71 olarak bulunmuştur. 0.70'den yukarı olması öngörülen Alphaya göre bu ölçeğimizin güvenilirliği de test edilmiştir.

Anketimizin III. Bölümünde yer alan "Templer'in ölüm kaygısı ölçeği" birçok araştırmada kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. (Templer, 1970, 1971, 1974; Murray, 1974...) Şenol 1989'da yapmış olduğu çalışmasında ölüm kaygısı ölçeğini dilimize çevirmiş ve görünüm geçerliliğini test-tekrar test tekniği ile güvenilirlik ve geçerlilik hesaplamalarını yapmıştır ($P<0.01$).²⁷⁷

3.3.2. Anketin Uygulanması

Anket formunun son şekli verilerek 300 kişiye dağıtılmıştır. Bu anketlerden 281 adedi geri dönmüştür. Anket uygulamasında araştırmacı dışında 3 kişi gönüllü olarak görev almıştır. Anketlerden büyük bir bölümü İstanbul, diğer bir kısmı da Gönen, Kastamonu, Karabük Bolu illerinde uygulanmıştır.²⁷⁸

Anket uygulamasının, Kurban konusundaki duyguların ve düşüncelerin daha canlı olması açısından kurban bayramında yapılması uygun görülmüştür.

3.4. Puanlama Sistemi

Bir araştırmanın konusuna uygun olarak elde edilen veriler, işlenmediği müddetçe bir şey ifade etmezler. Bunların belli tekniklerle işlenmesi, çözümlenmesi ve yorumlanması gerekir. Bu sebeple bir araştırmada bilgilerin ve dataların toplanması kadar bunların nasıl yorumlandığını bilmek de önemlidir. Bu alt başlık altında, araştırmada

²⁷⁷ Murat Yıldız, *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, s. 61 İzmir 1998

²⁷⁸ Bu Tez, Tablo:1

kullanılan ölçme araçlarının puanlama sistemi ve yararlanılan istatistik teknikler hakkında kısaca bilgi verilecektir

3.4.1. Kurbana Karşı Tutum Ölçeğinin Puanlaması

Bu bölümde bulunan 22 tutum cümlesi Likert usulüne göre beş kategoriye ayrılmıştır.

	5	4	3	2	1	
Kesinlikle katılıyorum	I	I	I	I	I	Kesinlikle katılmıyorum.

Deneğin verdiği cevaba göre alacağı puan işaretlemiş olduğu seçeneğe göre 1'den 5'e kadar olmaktadır.

Buna göre deneklerden biri bütün sorulardan 5 puan alırsa alabileceği en yüksek toplam puan $5 \times 22 = 110$ 'dur. Eğer deneklerden biri bütün sorulardan 1 puan alırsa, bu durumda alabileceği toplam puan $1 \times 22 = 22$ 'dir.

Ölçeğin orta noktasını oluşturan 3 puan deneğin tutum cümlesi karşısında kararsız olduğunu ifade etmektedir. Buna göre $3 \times 22 = 66$ puanın üzerinde olan toplam puanlar olumlu kanaati, 66 puanın altında olan toplam puanlar ise olumsuz kanaati ifade edecektir.

3.4.2. Ölüm Kaygısı Ölçeğinin Puanlaması

Templer'in geliştirildiği bu ölçek, insanların ölüm karşısındaki durumunu kaygı, korku ve dehşet boyutlarında ölçen bir ölçektir.

Ölçek 15 sorudan oluşmakta ve her bir sorudaki doğru cevap "1", yanlış cevap ise "0" puanıyla puanlanır. Buna göre bütün sorularda doğru seçeneği işaretleyen denek "15" toplam puan, her birisinde yanlış seçeneği işaretleyen denek ise "0" toplam puan almaktadır.

Bu araştırmanın sınırları ve amaçları doğrultusunda incelenen değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için "Ki-kare" ve "ANOVA testi" analizleri yapılacaktır. Bu analizler için SPSS paket programı kullanılacaktır.

4. BÖLÜM

BULGULAR

Bir araştırmanın verdiği bilgilerin anlaşılır olması, onun belirli bir sistematik içerisinde sunulmasına bağlıdır. Bu sebeple verilerimizi problemlerimize göre bir sıra içerisinde sunmaya çalışacağız.

Bulgular bölümü beş alt başlık altında toplanmaktadır. Birinci başlık altında “Kurban Kesme Davranışı Bakımından Deneklerin Genel Durumu” verilecektir.

İkinci başlık altında deneklerin demografik özellikleri olan “yaş, meslek, oturdukları semt, evinin kira olup olmaması, vb” değişkenler ile “kurban kesme davranışı” arasındaki ilişkiye bakılacaktır.

Üçüncü başlık altında temel ibadetler (hac, namaz, oruç, zekat) ile “kurban kesme davranışı” arasındaki ilişki analiz edilecektir.

Dördüncü başlık altında Kurban ibadetinin uygulanışı ve kurban ibadeti ile ilişkili (kurban etinin dağıtımı, kurban derisinin verildiği yer, şükür namazı kılmak, vb.) diğer davranışlar bakımından deneklerin durumu incelenecektir. Yine bu başlık altında, deneklerin kurban bayramı dışında kestikleri şükür kurbanı, sadaka kurbanı, keffaret kurbanı, konusundaki

davranışları ile bir devlet büyüğü adına kurban kesilmesi konusundaki görüşleri tespit edilecektir.

Beşinci başlık altında deneklerin kurban ile ilgili tutumları, demografik özellikleri ile karşılaştırılacaktır. Burada ortaya çıkacak gruplar arası farklılıklar incelenecektir.

Altıncı başlık altında da kurbana karşı tutumlar ile ölüm kaygısı arasında bir ilişkinin olup olmadığı test edilecektir.

4.1. Kurban Kesme Davranışı ve Sosyo-Kültürel Etkenler

Bu başlık altında araştırmaya katılan deneklerin kurban kesme davranışına etki ettiği düşünülen; “yaş meslek, oturdukları semt, evinin kira olup olmadığı aylık gelirleri, dindarlık algısı” gibi bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken “kurban kesme davranışı” arasındaki ilişkiye bakılacaktır. Bunun için de chi kare (χ^2) analizi uygulanacaktır.

Chi kare analizini gerçekleştirebilmek için her bir kareye düşen denek sayısının en az beş olması gerekmektedir. Şartlar dikkate alınarak bazı sorularımızın seçenekleri kendi aralarında birleştirilmiş ve daha sonra analize tabi tutulmuştur.

Tablolar verilirken, şekil itibariyle yapılan düzenlemede “kurban kesme sıklığını” gösteren kategoriler “satıra”, demografik özellikleri gösteren kategoriler de “sütuna” alınmıştır. Monotonluktan kurtulmak için değerlendirmeler, bazı tablolarda “sütun”, bazı tablolarda “satır”, bazı tablolarda da “toplam” ortalamalarına göre verilmiştir.

Söz konusu analiz bulgularına geçmeden önce denekler arasında kurban kesme davranışının ne durumda olduğunu tespit etmek için deneklere “ne sıklıkta kurban kesiyorsunuz” sorusu yöneltilmiştir. Deneklerin bu soruya verdikleri cevaplara göre frekans dağılımı şu şekildedir.

Tablo 12:Kurban Kesme Davranışı Bakımından Deneklerin Dağılımı:

Kurban Kesme Durumu	N	%
Her Sene Kurban Kesenler	174	61,9
Bazı Seneler Kurban Kesenler	84	29,9
Hiç Kurban Kesmeyenler	22	7,8
Cevapsız	1	0,4
Toplam	281	100

Tablo verilerinde görüldüğü üzere her sene kurban kesenler diğerlerine göre en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Her sene kurban kesenlerin oranı %61.9 (174) iken, bazı seneler kurban kesenlerin oranı %29.9'dur. Bu duruma göre deneklerin %91.8'i bazı sebeplerle bazı yıllar kurban kesmese de genel olarak kurban kesmektedirler. Bulgulara göre 22 denek (%7.8) hiç kurban kesmemektedir. Bu soruya 1 denek cevap vermemiştir.

4.1.1. Yaş Faktörü ve Kurban Kesme Durumu

Yaş ile Kurban Kesme Durumu arasındaki ilişkiyi test eden Tablo 13'nin χ^2 istatistiğine tabi tutabilmesi için birleştirmeler yapılmıştır. 41-50 yaş grubuna giren 80 denek, 51-60 yaş grubuna giren 8 denek "41 ve üzeri" bölümünde toplanmıştır.

Tablo 13: Yaş Faktörü ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Sonuçları

KURBAN KESME SIKLIĞI	Sayı %	YAŞ			TOPLAM	
		20-30	31-40	41 ve üzeri	N	%
Her Sene Kesirim	N	46	46	82	174	62,1
	Satır	26,4	26,4	47,1		
	Sütun	51,1	59,7	72,6		
	Toplam	16,4	16,4	29,3		
Bazı Seneler Kesirim	N	33	25	26	84	30,0
	Satır	39,3	29,8	31,0		
	Sütun	36,4	32,5	23,0		
	Toplam	11,8	8,9	9,3		
Hiç Kesmem	N	11	6	5	22	7,9
	Satır	50,0	27,3	22,7		
	Sütun	12,2	7,8	4,4		
	Toplam	3,9	2,1	1,8		
TOPLAM	N	90	77	113	280	100
	%	32,1	27,5	40,4		

Chi-Square: 11.01765

DF: 4

P<0.02

Tablo 13 verilerine göre deneklerden 41 ve üzeri yaşta olup her sene kurban kesenlerin oranı %47.1'dir (82 denek). 31-40 yaş grubundakilerden her yıl kurban kesenlerin oranı, 20-30 yaş grubundakiler ile aynıdır (46 denek, %26.4). Her yıl kurban kesenlerin tüm denekler arasındaki oranı ise %62.1'dir (174 denek).

“Bazı seneler kurban kesenlerin” toplamı ise 84'dür (%30). Bazı seneler kurban kesenler içinde en kalabalık grubu oluşturanlar ise 20-30 yaş grubunda olanlardır (%39.3). Bu grup içerisinde ikinci derecede yoğunluk oluşturanlar ise %31'lik oran ile 41 yaş ve üzerinde olanlardır. 31-40 yaş grubunda olup bazı seneler kurban kesenlerin oranı ise %29.8'dir.

“Hiç kurban kesmediğini” ifade edenler içerisinde en kalabalık grubu 20-30 yaş grubunda olanlar oluşturmaktadır (11 denek %50). 31-40 yaş grubunda olup kurban kesmeyenlerin oranı %27.3 iken 41 ve üzeri yaş grubunda olup hiç kurban kesmeyen 5 denek mevcuttur (%22.7).

4.1.2 Meslek Farklılıkları ve Kurban Kesme Durumu

Bu tabloda test edilen mesleğin alt grupları birleştirmeye tabi tutulmuştur. Buna göre öğretmen (55) emekli (18) ve diğer (26) bölümünde olan denekler memur kategorisine, ev hanımları (29) serbest kategorisine birleştirilmiştir.

Tablo 14: Meslek Farklılıkları ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	MESLEK				TOPLAM	
	Sayı %	Memur	Serbest	İşçi	N	%
Her Sene Keserim	N	80	76	11	167	61,9
	Satır	47,9	45,5	6,6		
	Sütun	58,8	69,1	45,8		
	Toplam	29,6	28,1	4,1		
Bazı Seneler Keserim	N	44	29	8	81	30,0
	Satır	54,3	35,8	9,9		
	Sütun	32,4	26,4	33,3		
	Toplam	16,3	10,7	3,0		
Hiç Kesmem	N	12	5	5	22	8,1
	Satır	54,5	22,7	22,7		
	Sütun	8,8	4,5	20,8		
	Toplam	4,4	1,9	1,9		
TOPLAM	N	136	110	24	270	100
	%	50,4	40,7	8,9		

Chi-Square:9.52198

DF: 4

P <0.04

Mesleklere göre dağılımda farklılık olduğu Tablo 14 verilerinde görülmektedir ($P < 0.05$). Verilere bakıldığında “memurların” %58.8’i her sene kurban kesmekte, %32.4’ü bazı seneler kurban kesmekte ve %8.8’i hiç kurban kesmemektedir.

“Serbest” kategorisini oluşturan deneklerin ise; %69.1’i her sene, %26.4’ü bazı seneler, %4.5’i ise hiç kurban kesmediğini ifade etmiştir.

“İşçi” kategorisinde bulunanlardan ise; %45.8’i her sene, %33.3’ü bazı seneler, %20.8’i hiç kurban kesmemektedir.

4.1.3. Deneklerin Semtlere Göre Dağılımı ve Kurban Kesme Durumu

Tablo 15 verilerinde semt sorusunun kategorilerinde birleştirilmeye gidilmiştir. Birleştirme semtlerin sosyal yapısı göz önüne alınarak yapılmıştır. Buna göre Yakın sosyal ortalamaya sahip Kadıköy, Üsküdar semtine, yine birbirleriyle aynı sosyo-ekonomik düzeyde olan G.O. Paşa, Ümraniye, Bayrampaşa, Esenler de “diğer” kategorisine birleştirilmiştir. “Taşralılar”

grubunu ise daha önce Tablo 7’de verildiği gibi İstanbul dışından katılan deneklerden oluşmaktadır.

Tablo 15: Semtlere Göre Dağılım ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Tablosu

KURBAN KESME SIKLIĞI	SEMT				TOPLAM	
	Sayı %	Üsküdar Kadıköy	G.O.P. Ümraniye Esenler	Taşra	N	%
Her Sene Keserim	N	16	74	80	170	62
	Satır	9,4	43,5	47,1		
	Sütun	41,0	66,1	65,0		
	Toplam	5,8	27,0	29,2		
Bazı Seneler Keserim	N	15	29	38	82	29,9
	Satır	18,3	35,4	46,3		
	Sütun	38,5	25,9	30,9		
	Toplam	5,5	10,6	13,9		
Hiç Kesmem	N	8	9	5	22	8,0
	Satır	36,4	40,9	22,7		
	Sütun	20,5	8,0	4,1		
	Toplam	2,9	3,3	1,8		
TOPLAM	N	39	112	123	274	100
	%	14,2	40,9	44,9		

Chi-Square: 14.82142

DF: 4

P< 0,005

Bu verilere göre “Taşra” grubunu oluşturan 123 denekten devamlı kurban kesenler ankete katılan denekler içinde %29.2’lik oranla en kalabalık grubu oluşturmaktadır.

“Diğer” bölümünü oluşturan grupta “kurbanımı devamlı kesiyorum” cevabını verenlerin oranı ankete katılanlar arasında %27 oranı ile ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. “Üsküdar ve Kadıköy” semtlerinde oturup devamlı kurban kesenlerin oranı ise %5.8’dir.

“Bazı seneler kurban kesenler” içinde de en kalabalık grubu Taşrada oturanlar oluşturmaktadır (%13.9). Bazı seneler kurban kesip “G.O.P., Ümraniye, Bayrampaşa Esenler” oturan grubun ankete katılanlar arasındaki ortalaması ise %10.6’dır. Üsküdar ve Kadıköy semtinde oturup bazı seneler kurban kesenler bütün denekler içerisinde en az yoğunluğa sahip olan gruptur (%5.5)

Tablo verilerine göre tüm denekler arasında, Taşra gurubunda %1.8 oranında kurban kesmeye rastlanırken, Üsküdar ve Kadıköy’de oturanlar arasında %2.9, Bayrampaşa, Ümraniye, vb. semtlerde oturanlarda ise %3.3 oranında denek kurban kesmemektedir.

4.1.4 Kirada Oturup Oturmama Durumu ve Kurban Kesme Davranışı

Tablo 16: Evinin Kira Olup-Olmadığı Durumu ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	KİRA DURUMU			TOPLAM	
	Sayı %	Kendi Evi	Kira	N	%
Her Sene Kesirim	N	129	43	172	61,9
	Satır	75,0	25,5		
	Sütun	72,9	42,6		
	Toplam	46,4	15,5		
Bazı Seneler Kesirim	N	39	45	84	30,2
	Satır	46,4	53,6		
	Sütun	22,0	44,6		
	Toplam	14,0	16,2		
Hiç Kesmem	N	9	13	22	7,9
	Satır	40,9	59,1		
	Sütun	5,1	12,9		
	Toplam	3,2	4,7		
TOPLAM	N	177	101	278	100
	%	63,7	36,3		

Chi-Square: 25.26727 DF: 2 P<0.000

Tablo 16’e göre; kendi evinde oturan ve her sene kurban kesen denek sayısı 129, her sene kurban kesenler arasındaki yüzdesi %75, tüm denekler arasında kendi evi olup her sene kurban kesenlerin ortalaması ise %46.4’dür. Bu rakamlarla en büyük grubu kendi evinde oturup her sene kurban kesenler oluşturmaktadır.

Buna karşılık kirada oturup her sene kurban kestiğini ifade eden denek sayısı 43, her sene kurban kesenler arasındaki yüzdesi %25, evi kira olanlar arasında her sene kurban kesenlerin yüzdesi %42.6, tüm denekler arasında kirada oturdukları halde her sene kurban kesenlerin yüzdesi %15.5’dir.

Kirada oturanlar arasında kurban kesmeyenlerin oranı %12.9 iken, kendi evi bulunan ve kurban kesmeyenlerin oranı ise %5.1’dir.

Bazı seneler kurban kesen deneklerin %53.6'sının kirada oturduğu, %46.4'ünün ise kendi evinin olduğu yine tablo verilerinden anlaşılmaktadır.

Kurban kesme sıklığı ile kira durumu arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur ($P=0.000$).

4.1.5. Aylık Gelir ve Kurban Kesme Davranışı

Tablo 17, χ^2 istatistiğine tabi tutulmadan önce yoğunluğu az olan gruplar birleştirilmiştir. 109-125 milyon arası gelire sahip olan 27 denek, 126-150 milyon arası gelire sahip olan 9 denek, 151-175 milyon arası gelire sahip olan 9 denek, 176-200 milyon gelire sahip olan 8 denek, 201-225 milyon arası gelire sahip olan 6 denek, 226 milyon ve üzeri gelire sahip olan 17 denek tabloda "76 milyon ve üzeri" grubunda değerlendirilmiştir.

Tablo 17: Aylık Gelir ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	AYLIK GELİR				TOPLAM	
	Sayı %	50 Milyon Aşağı	51-75 Milyon	76 Milyon Üzeri	N	%
Her Sene Keserim	N	18	98	107	163	62,2
	Satır	11,0	23,3	65,6		
	Sütun	42,9	49,4	74,8		
	Toplam	6,9	14,5	40,8		
Bazı Seneler Keserim	N	15	34	28	77	29,4
	Satır	19,5	44,2	36,4		
	Sütun	35,7	44,2	19,6		
	Toplam	5,7	13,0	10,7		
Hiç Kesmem	N	9	5	8	22	8,4
	Satır	40,9	22,7	36,4		
	Sütun	21,4	6,5	5,6		
	Toplam	3,4	1,9	3,1		
TOPLAM	N	42	77	143	262	100
	%	16	29,4	54,6		

Chi-Square: 29.36324

DF: 4

$P<0.00001$

Tablo verilerine göre 76 milyon ve üzeri gelire sahip olanların %74.8'i her sene kurban kesmektedir. 51-75 milyon arası gelire sahip olanlar arasında her sene kurban kesenlerin oranı ise %49.4'dür. 50 milyon ve aşağı gelire sahip olanların ise %42.9'u her sene kurban kesmektedir.

51-75 milyon gelire sahip olanlardan %44.2'si bazı seneler kurban kesmekte iken, 76 milyon üzerinde gelire sahip olanların oranı ise %19.6'dır. 50 milyon ve aşağı gelire sahip olanlardan %35.7 oranında denek bazı seneler kurban kesmektedir.

Tablo 17 verilerinde görüldüğü üzere; 50 milyon ve aşağı gelire sahip olanların %21.4'ü kurban kesmemektedir. 51-75 milyon gelire sahip olanlardan %6.5'i hiç kurban kesmez iken 76 milyon ve üzeri gelire sahip olanlardan %5.6'sı hiç kurban kesmediğini beyan etmiştir.

4.1.6. Dindarlık Algısı ve Kurban Kesme Davranışı

Dindarlık algısını gösteren kategoriler birbiri ile birleştirilmiştir. Buna göre: “çok dindar” seçeneğini işaretleyen 11 denek, “oldukça dindar” seçeneğini işaretleyen 34 denek, “dindar” kategorisine; “dine karşı ilgisiz” seçeneğini işaretleyen 3 denek, “dinle az ilgili” seçeneğine dahil edilmiştir.

Tablo 18: Dindarlık Algısı ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	DİNDARLIK ALGISI			TOPLAM	
	Sayı %	Dindar	Dinle Az İlgili	N	%
Her Sene Kesirim	N	153	15	168	62,0
	Satır	91,1	8,9		
	Sütun	68,3	31,9		
	Toplam	56,5	5,5		
Bazı Seneler Kesirim	N	60	22	82	30,3
	Satır	73,2	26,8		
	Sütun	26,8	46,8		
	Toplam	22,1	8,1		
Hiç Kesmem	N	11	10	21	7,7
	Satır	52,4	47,6		
	Sütun	4,9	21,3		
	Toplam	4,1	3,7		
TOPLAM	N	224	47	271	100
	%	82,7	17,3		

Chi-Square: 26.87306

DF: 2

P<0.0000

Tablo 18'deki verilerine göre 224 denek kendini “dindar” olarak görmektedir. Bunların bütün denekler arasındaki ortalaması %82.7'dir. 47

denek ise kendilerini “dinle az ilgili” görmektedirler. Bunların oranı ise %17.3’dür.

Bulgulara göre araştırmaya katılan deneklerden “her yıl kurban kesenlerin” 153’ü kendisini “dindar” olarak nitelendirmekte, 15 i ise “dinle az ilgili” olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma göre, “her sene kurban kesenler” arasında dindarların oranı %91.1 iken dinle az ilgili olanların oranı %8.9’dur.

Bazı seneler kurban kesip de dindar olduğunu belirten deneklerin sayısı 60, dinle az ilgisi olduğunu açıklayan deneklerin sayısı ise 22’dir. Bu rakamların yüzdeleri ise; bazı seneler kurban kesip, kendisini dindar olarak algılayanların oranı %73.2, bazı seneler kurban kesmeleriyle beraber, kendilerini dinle az ilgili olarak algılayanların oranı ise %26.8’dir.

Hiç kurban kesmediğini ifade eden deneklerin 10’u dinle az ilgili, 11’i ise dindar olduğunu beyan etmektedirler. Buna göre hiç kurban kesmeyenler arasında dinle az ilgili olduklarını ifade edenlerin oranı %47.6, dindar olanların oranı ise %52.4’dür.

Bizim insanların kendi dindarlık algılarını tespit edebilmek için sorduğumuz “Dini tutum ve davranışlarınız bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz?” sorumuza bazı denekler tepki göstermişlerdir. İki denek insanların dindarlık derecelerini ancak Allah’ın bilebileceğini belirtmişlerdir. (201 ve 259 nolu denekler) 1 denek dinde az dindar–çok dindar ayırımının olamayacağını belirterek tepki göstermiştir. (25. denek) 2 denek de dindarlık algıları ile ilgili açıklamalar getirmişlerdir. (2. ve 152. denekler)

4.1.7. Kurban Kesme ve Kesme Sebepleri

Deneklerin kurban kesme ve kesmemelerindeki sebepleri tespit etmek için, “sizce kurban kesmenin en önemli sebebi nedir?” ve “sizce kurban kesmemenin en önemli sebebi nedir?” soruları yöneltilmiştir. Deneklerin verdikleri cevaplara göre frekans dağılımları şu şekildedir.

a) Kurban Kesme Sebepleri

Tablo 19: Kurban Kesme Sebeplerine Göre Deneklerin Dağılımı

Kurban Kesme Sebepleri	N	%
Eski Bir Aile Geleneği Olduğu İçin	2	0,7
İnsanlara Et Dağıtıp Sevindirmek İçin	18	6,4
Ahirette Sırat Köprüsünden İnsanı Geçireceği İçin	7	2,5
Allah'ın Emrini Yerine Getirmek İçin	247	87,9
Başka	4	1,4
Cevapsız	3	1,1
TOPLAM	281	100

Tablo 19 verilerinde de görüldüğü gibi deneklerin büyük bir çoğunluğu kurban kesme sebebinin Allah'ın emrini yerine getirmek olduğunu belirtmektedir (247, %87.9). 18 denek kurbanın sosyal yönünü ortaya çıkarmış ve kurban kesme sebebinin bayramda insanlara et dağıtıp sevindirmek olduğunu ifade etmişlerdir (%6.4).

Halk arasında yaygın olan bir görüşe göre kurbanlık, ahirette, kurban sahibini sırtında sırat köprüsünden geçirecektir. Kurbanın bu yönünü öne çıkaran denek sayısı ise 7'dir. Bunların denekler arasındaki oranı %2.5'dir.

Araştırmaya katılan deneklerden 2'si kurban kesmenin bir aile geleneği olduğunu ifade ederken, 3 denek soruyu cevapsız bırakmıştır. Bu soruda 4 denek "başka" seçeneğini işaretleyerek cevap vermişlerdir. Araştırmaya katılan deneklerden biri (3.denek), kurban kesmenin kan akıtıp deşarj olmak için adet edinildiğini iddia etmiştir. 44.denek ise kurban kesme sebebinin Allah'a yaklaşmak olduğunu ifade etmiştir. 97. denek de kurban kesmenin sebebinin et alamayan insanları sevindirmek olduğunu belirtmiştir.

b) Kurban Kesmeme Sebepleri

Tablo 20: Deneklerin Kurban Kesmeme Sebepleri Konusundaki Görüşlerine Göre Dağılımı

Kurban Kesmeme Sebepleri	N	%
Kurban Kesmek Aile Geleneği Olmadığı İçin	3	1,1
Maddi Yetersizlikten Dolayı	204	72,6
Dini İnançsızlıktan Dolayı	42	14,9
Başka	15	5,3
Cevapsız	17	6,0
TOPLAM	281	100

Tablo 20’da görüldüğü gibi, deneklerden %72.6’sı en önemli kurban kesmeme sebebi olarak “maddi yetersizliği” görmektedir. Kurban kesmeme sebebinin “dini inançsızlık” olduğunu ifade eden 42 denek (%14.9) bulunmaktadır. Bu deneklerin bu yargıya varmasındaki sebep, medya ve çevresinde gözlemlediği, dinle az ilgili olduğunu düşündüğü kişilerin, dini davranışlarını yerine getirmeme, eksik yapma, hafife alma gibi durumları olabilir. Öyle ki son zamanlarda dini bayramları tatil için bir fırsat olarak gören kişiler artmaktadır. Böyle düşünceye sahip olan kişiler genelde bayramları tatil bölgelerinde geçirmekte, bayramın dini ve sosyal yönünü algılamamaktadır. Medyanın bu tip davranışları gözler önüne sermesi insanların zihinlerinde bu tip düşüncelerin doğmasına yol açmış olabilir. Araştırmaya katılanlardan 94. denek de uzun tatillerde genelde tatil yaptıkları için kurban kesemediklerini belirterek bu konudaki gözlemimizi desteklemiştir.

Araştırmaya katılan deneklerden %5.3’ü kurban kesmeme sebebi olarak formda yer alan sebeplerden farklı bir sebep olduğunu ifade ederken, 17 denek (%6) bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Kurban kesmeme sebebini formdaki sebeplerden farklı sebebe bağlayan 3. denek görüşünü şu sözleri ile yansıtmıştır. “Fakirlere yardım anlamını yitirmişse kurban kesmek de anlamsızdır.” Araştırmaya katılan deneklerden 80. denek de formdaki seçeneklerin hepsinin olabileceğini belirtmiştir.

4.2. Kurban Kesme Davranışı ve Temel İbadetler

Dinin emrettiği bir davranış olan “kurban kesme davranışı” ile dinin diğer temel ibadetleri arasında bir ilişkinin bulunacağı düşünülmektedir. Bunun için hac gidilmesi konusundaki kanaatlerle namaz oruç zekat ibadetleri konusundaki davranışlar arasında χ^2 analizi uygulanacaktır. Hacca herkesin gidemeyeceği göz önüne alınarak bu konudaki kanaatler değerlendirilecektir. Konu ile ilgili bulgular aşağıda verilmiştir.

a) Hac İbadeti Hususundaki Kanaatler ve Kurban Kesme Durumu

Tablo 21 analize tabi tutulmadan önce Hac İbadeti sorusunun alt değerleri arasında birleştirme yapılmıştır. Buna göre; “Kesinlikle Hacca Gidilmemeli” seçeneğini işaretleyen 2 denek, “Gidilmemeli” seçeneğine ilave edilmiş, “Mutlaka Gidilmeli” seçeneğini işaretleyenler “Gidilmeli” seçeneğine birleştirilmiştir

Tablo 21: Hac İbadeti Konusundaki kanaatler ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	HAC İBADETİ			TOPLAM	
	Sayı %	Gidilmeli	Gidilmemeli	N	%
Her Sene Kesirim	N	165	7	172	62,3
	Satır	95,9	4,1		
	Sütun	66,5	25,0		
	Toplam	59,8	2,5		
Bazı Seneler Kesirim	N	69	13	82	29,7
	Satır	84,1	15,9		
	Sütun	27,8	46,4		
	Toplam	25,0	4,7		
Hiç Kesmem	N	14	8	22	8,0
	Satır	63,6	36,4		
	Sütun	5,6	28,6		
	Toplam	5,1	2,9		
TOPLAM	N	248	28	276	100
	%	89,9	10,1		

Chi-Square: 37.78636

DF: 4

P<0.0000

Tablo verilerine göre hacca gidilmeli cevabı veren 248 denek (%89.9), gidilmemeli seçeneğini işaretleyen 28 denek (%10.1) tespit edilmiştir.

Tablo verilerine göre, “hacca gidilmesi gerektiğini” ifade eden deneklerin %66.5’i “her yıl”, %27.8’i “bazı seneler” kurban kestiğini, %5.6’sı “hiç” kurban kesmediğini ifade etmiştir.

Hacca “gidilmemeli” şeklinde kanaatleri olan deneklerin ise %25.’i “her sene”, %46.4’ü “bazı seneler” kurban kestiğini, %28.6’sı “hiç” kurban kesmediğini beyan etmiştir.

b) Namaz Kılma ve Kurban Kesme Davranışı

Deneklerin namaz kılma durumunu ortaya koyan kategoriler arasında birleştirme yapılmış ve hiç namaz kılmayan 11 denek analiz dışı bırakılarak namaz kılma sıklığı ile kurban kesme sıklığı arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

Tablo 22: Namaz Kılma Durumu ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	NAMAZ KILMA DURUMU				TOPLAM	
	Sayı %	Tümünü Kılarım	Arasıra Kılarım	Cuma ve Bayram	N	%
Her Sene Keserim	N	107	44	17	168	63,6
	Satır	63,7	26,2	10,1		
	Sütun	71,8	55,0	48,6		
	Toplam	40,5	16,7	6,4		
Bazı Seneler Keserim	N	36	31	11	78	29,5
	Satır	46,2	39,7	14,1		
	Sütun	24,2	38,8	31,4		
	Toplam	13,6	11,7	4,2		
Hiç Kesmem	N	6	5	7	18	6,8
	Satır	33,3	27,8	38,9		
	Sütun	4,0	6,3	20,0		
	Toplam	2,3	1,9	2,7		
TOPLAM	N	149	80	35	264	100
	%	56,4	30,3	13,3		

Chi-Square: 18.20939

DF:4

P<0.0112

Tablo 22 verilerine göre araştırmaya katılan deneklerin %56.4'ü bütün namazlarını kılmakta, %30.3'ü ara sıra namaz kılmakta ve %13.3'ü sadece Cuma ve bayram namazlarını kılmaktadır.

Verilere göre “tüm namazlarını kıldığını” ifade edenlerin; %71.8 “her sene”, %24.2'si bazı seneler kurban kestiklerini, %4.0'ü “hiç” kurban kesmediğini beyan etmişlerdir.

“Ara sıra namaz kıldığını” beyan edenlerin ise; %55'i “her sene”, %38.8'i “bazı seneler” kurban kestiklerini, %6.3'ü “hiç” kurban kesmediğini ifade etmişlerdir.

“Sadece Cuma ve Bayram namazlarını kıldıklarını”belirtenlerin ise; %48.6’sı “her sene”, %31.4’ü “bazı seneler” kurban kestiklerini beyan ederken, %20’si “hiç” kurban kesmediğini ifade etmiştir.

c) Oruç Tutma Durumu ve Kurban Kesme Davranışı

Oruç tutma durumu ile ilgili sorunun seçenekleri “evet-hayır” gibi “tutarım” “tutmam” şeklinde iki kategoriye düşürülmüştür. Devamlı oruç tutanlar “tutarım” seçeneği, ara sıra oruç tutanlar ve hiç tutmayanlar ise “tutmam” seçeneği içerisinde analize tabi tutulmuştur.

Tablo 23: Oruç Tutma Davranışı ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	ORUÇ TUTMA DAVRANIŞI			TOPLAM	
	Sayı %	Tutarım	Tutmam	N	%
Her Sene Keserim	N	167	6	173	62,2
	Satır	96,5	3,5		
	Sütun	66,0	24,0		
	Toplam	60,1	2,2		
Bazı Seneler Keserim	N	72	11	83	29,9
	Satır	86,7	13,3		
	Sütun	28,5	44,0		
	Toplam	25,9	4,0		
Hiç Kesmem	N	14	8	22	7,9
	Satır	63,6	36,4		
	Sütun	5,5	32,0		
	Toplam	5,0	2,9		
TOPLAM	N	253	25	278	100
	%	91,0	9,0		

Chi-Square: 28.43090

DF: 2

P<0.00000

Elde edilen bulgulara göre “oruç tuttuğunu” ifade eden deneklerin %66.1 “her sene” kurban kestiğini, %28.5’i “bazı seneler” kurban kestiğini, %5.5’i ise “hiç” kurban kesmediğini belirtmektedir.

“Oruç tutmadığını” ifade eden deneklerin ise; %24.1 “her sene” kurban kestiğini, %44.1 “bazı seneler” kurban kestiğini, %32.1 ise “hiç” kurban kesmediğini beyan etmektedir.

d) Zekat Verme Durumu ve Kurban Kesme Davranışı

Zekat verme durumunu test eden sorunun analiz edilebilmesi için alt kategorilerinde düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme şu şekildedir.

“Zekatımı zaman zaman veririm” ifadesini işaretleyen 49 denek (%17.9), “veririm” seçeneğinde; “vergimin zekat yerine geçtiğine inanırım” cevabını veren 7 denek (%2.6) ile durumunu “başka” kategorisinde izah eden 20 denek (%7.3) “vermem” kategorisinde analize tabi tutulmuştur.

Tablo 24: Zekat Verme Durumu ile Kurban Kesme Davranışı Arasındaki İlişkiyi Gösteren χ^2 Dağılımı

KURBAN KESME SIKLIĞI	ZEKAT VERME DURUMU			TOPLAM	
	Sayı %	Her Sene Veririm	Hiç Vermem	N	%
Her Sene Kesirim	N	159	12	171	62,6
	Satır	93,0	7,0		
	Sütun	69,4	27,3		
	Toplam	58,2	4,4		
Bazı Seneler Kesirim	N	58	23	81	29,7
	Satır	71,6	28,4		
	Sütun	25,8	52,3		
	Toplam	21,2	8,4		
Hiç Kesmem	N	12	9	21	7,7
	Satır	57,1	42,9		
	Sütun	5,2	20,5		
	Toplam	4,4	3,3		
TOPLAM	N	229	44	273	100
	%	83,9	16,1		

Chi-Square: 30.61146

DF: 2 P<0.00000

Bulgulara göre araştırmaya katılan deneklerin %83.9'u zekatını verirken %16.1'i zekat vermemektedir.

Tablo verilerine göre; araştırmaya katılan deneklerden, zekatını verdiklerini belirtenlerin %69.4'ü zekat vermediğini belirtenlerin %27.3'ü her sene kurban kestğini ifade etmektedir.

Zekat verdiklerini belirtenlerin %25.8'i, Zekat vermediklerini belirtenlerin %52.3'ü bazı seneler kurban kestiklerini beyan etmektedirler.

Zekatlarını verdiklerini belirtenlerin %5.2'si, vermediklerini belirtenlerin ise %20.5'i hiç kurban kesmediklerini ifade etmişlerdir.

4.3. Deneklerin Kurban Öncesi ve Sonrası Davranışları ile İlgili Bulgular

Deneklerin, kurban ibadeti ile alakalı olarak kurban öncesi ve sonrası yaptıkları davranışları tespit etmek için sorulan sorulara verdikleri cevaplara göre frekans dağılımları ile ilgili bulgular aşağıda sırasıyla verilecektir.

a) Kurban Kesilişini İzleme Durumu

Tablo 25: Kurban Kesilişini İzlemeye Göre Deneklerin Dağılımı

Durumu	N	%
Kesim esnasında bakarım	160	56,9
Kesim esnasında bakmam	78	27,8
Başka	30	10,7
Cevapsız	13	4,7
TOPLAM	281	100

Tablo 25 verilerinde de görülebildiği gibi deneklerin %56.9'u kurban kesilirken kanın akışını izlemektedir. Kesim esnasında bakmadığını ifade edenlerin oranı ise, %27.8'dir. Bu soruya 13 kişi cevap vermemiştir.

b) Kurbanın Kesilmesi İşleminin Kurbanı Kesen Birey ya da Bir Başkası Tarafından Yapılması Durumu

Tablo 26: Kurban Kesme İşleminin yapılmasına Göre Deneklerin Dağılımı

Kesme İşlemi	N	%
Daha sevap olduğu için kendim keserim	61	21,7
Yanlış yapmamak için başkasına kestiririm	57	20,3
Kendim kesemem fakat başında dururum	116	41,3
Kesim esnasında kurbanın başında durmam	17	6
Başka	19	7,8
Cevapsız	11	3,9
TOPLAM	281	100

Kurbanı kesme işlemine göre dağılıma bakıldığında, kurbanını kendisi kesenlerin sayısı, kesmeyenlere oranla oldukça düşüktür. Buna göre kendisi kesenlerin oranı %21.7 iken kendisi kesmeyip sadece kurban kesilirken yanında bulunanlar ise %41.3 tür. Kurbanını kendi kesmek istese de yanlış yapacağı endişesi ile bir başkasına kestirenlerin oranı ise, %20.3'dür. Bu

soruya 11 denek (%3.9) cevap vermezken, durumunu “başka” seçeneği ile ifade edenlerin oranı 7.8’dir.

c) Kurban Kesildikten Sonra Şükür Namazı Kılma Durumu

Tablo 27: Deneklerin (Kurban Kesildikten Sonra) Şükür Namazı Kılma Durumlarına Göre Dağılımı.

Şükür Namazı	N	%
Kılarım	192	68,3
Kılmam	80	28,5
Cevapsız	9	3,2
TOPLAM	281	100

Deneklerin 192’si (%68.3) kurban kesildikten sonra Allah’a şükür için namaz kıldığını ifade etmiştir. %28.5’i ise, şükür namazı kılmamaktadır. Bu soruya 9 denek cevap vermemektedir.

d) Kurban Etinin Dağıtımı

Tablo 28: Deneklerin Kurban Etini Dağıtma Durumuna Göre Dağılımı.

Kurban Etinin	N	%
Tamamını dağıtım	8	2,8
Bir parçasını yer kalanını dağıtım	57	20,3
Yarisini dağıtım	49	17,4
Üçte birini dağıtım	135	48
Bir parça dağıtır, kalanını yerim	11	3,9
Hiç dağıtmam	1	0,4
Başka	7	2,5
Cevapsız	13	4,6
TOPLAM	281	100

Tabloda da görüldüğü üzere, kurban etinin 1/3’ünü dağıtanların oranı %48’dir.

Bir parçasını yiyip, kalanını dağıtanların oranı ise %20.3’dür. Kurbanın tamamını dağıtan denek sayısı 8 iken, 1 denek hiç dağıtmadığını ifade etmiştir.

Kurban eti dağıtımını gösteren tabloya bakıldığında, kurbanın çoğunlukla 1/3’ünün dağıtılması Türk geleneğini, örf ve adetlerinin halen

daha toplum hayatında canlı olduğunu ortaya koymaktadır. Hadislerde de bu yönde bilgilere rastlanmaktadır.²⁷⁹

Kurban eti konusunda açıklama yapan bazı denekler, hacda kesilen kurbanların etlerinin israf edildiğine değinmişlerdir. (2., 97. ve 252. denekler)

e) Kurban Derisinin Verildiği Yerler

Tablo 29: Kurban Derisinin Verildiği Yere Göre Dağılımı

Kurban Derisini;	N	%
Camiye veririm	89	31,7
Okula veririm	20	7,1
Dini bir vakfa veririm	90	32
Türk Hava Kurumuna veririm	54	19,2
Başka	17	6
Cevapsız	11	3,9
TOPLAM	281	100

Verilere göre deneklerden 90'ı kurban derisini dini bir vakfa, 89'u camiye verirken, 54'ü Türk Hava Kurumuna vermektedir. Bu soruya 11 kişi cevap vermezken, 17 kişi deriyi bir başka şekilde değerlendirdiğini ifade etmiştir.

Bilindiği gibi kurban canı, kanı, eti ve derisi ile bir bütündür. Deneklerin büyük bir çoğunluğunun kurban derilerini camiye veya dini kurum ve kuruluşlara vermeleri, insanların kurbanın derisini tasarruf ederken de dini duyguları ve düşüncelerine göre hareket ettiklerini göstermektedir. Derilerinin Türk Hava Kurumuna verilmesi konusunda ise iki etken rol oynamış olabilir. Bunlardan biri deneklerin, Türk Hava Kurumunun yapmış olduğu çalışmaların doğru ve yararlı çalışmalar olduğuna inanmış olabilecekleri, ikincisi ise medyada çıkan haberlerin ve bilgilerin insanların davranışlarına yön vermiş olabileceğidir. Devletin kurban derisini toplama yetkisini T.H.K, vermiş olması bazı denekler arasında rahatsızlık oluşturmaktadır.

2 nolu denek kurban derisinin verildiği yerin önemli olmadığı fakat kullanıldığı amaçlar açısından denetimler yapılmasını belirtmektedir. Deri

²⁷⁹ İmamı Buhari, *Sahih-i Buhari*, Kitabü'l-Edahi

toplama hakkının T.H.K.'na verilmesine tepki gösteren 25 nolu denek yapılan bağışlarda kişilerin özgür bırakılması gerektiğini dile getirmektedir. Bir başka denek de (199. denek) kurban derilerinde isteyenin istediği yere vermesinin gerektiğini savunmaktadır. 206. denek de “kurban ne için kesiliyorsa, derisi de ona göre değerlendirilmelidir” sözleriyle konu hakkındaki görüşünü ortaya koymuştur.

4.4. Diğer Kurbanlar

Tarihte bir çok toplumlarda olduğu gibi Müslümanlar arasında da kurban, sadece Kurban Bayramlarında kesilmemiş, başka amaçlarla da kurbanlar kesilmiştir. Araştırmaya katılan deneklerin “şükür kurbanı, sadaka kurbanı, keffaret kurbanı, vb.” değişik sebeplere bağlı olarak kurban kesme durumları tespit edilmiştir.

a) Şükür Kurbanı:

Tablo 30: Bir İsteği Yerine Geldiğinde Şükür Kurbanı Kesmesine Göre Deneklerin Dağılımı

Şükür Kurbanı	N	%
Kesirim	138	49,1
Kesmem	71	25,3
Cevapsız	64	22,8
TOPLAM	281	100

Deneklerin %49.1'i “ev, araba” v.s. istediği bir eşyaya kavuşunca şükür amacıyla kurban kestiğini ifade etmiştir. %25.3'ü ise böyle bir davranış göstermemektedir. Bu soruya 64 denek (%22.8) cevap vermemiştir.

b) Sadaka Kurbanı

Tablo 31: Deneklerin Kaza Ve Beladan Korunmak İçin Sadaka Kurbanı Kesmelerine Göre Dağılımı

Sadaka Kurbanı	N	%
Kesirim	77	27,4
Ara-sıra kesirim	97	34,5
Hiç kesmem	94	33,5
Cevapsız	13	4,6
TOPLAM	281	100

Tablo 31'de de görüldüğü gibi, deneklerin kaza ve görünmeyen felaketlerden korunmak amacı ile sadaka kurbanı kesme hususunda farklı

cevaplara rastlanmaktadır. Buna göre ara sıra kesenlerin oranları %34.5 iken hiç kesmem diyenlerin oranı %33.5'dir. Kesenlerin oranı ise bunlardan da daha düşüktür (%27.4).

c) Keffaret Kurbanı

Tablo 32: Deneklerin Bir Suçun Veya Günahın Bağışlanması Amacı İle Keffaret Kurbanı Kesmelerine Göre Dağılımı

Keffaret Kurbanı;	N	%
Kesirim	100	35,6
Kesmem	154	54,8
Cevapsız	27	9,6
TOPLAM	281	100

Tablo verilerine göre deneklerin %54.8'i (154) keffaret amacı ile kurban kesmediğini ifade etmektedir. 100 denek de böyle bir adetin olduğunu ifade etmiştir. Bu soruya araştırmaya katılan deneklerin 27'si (%9.6) cevap vermemiştir.

d) Devlet Büyüğü Adına Kurban Kesilmesi Konusundaki Kanaatler

Tablo 33: Deneklerin Devlet Büyüğü Adına Kurban Kesilmesini Doğru Bulup-Bulmadıklarına Göre Dağılımı

Devlet Büyüğü İçin Kurban Kesilmesini;	N	%
Doğru buluyorum	15	5,3
Yanlış buluyorum	200	71,2
Bu konuda fikrim yok	62	22,1
Cevapsız	4	1,4
TOPLAM	281	100

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi araştırmaya katılan deneklerin 200'ü (%71.2) bir devlet büyüğünü karşılamak için kurban kesilmesini yanlış bulmaktadır. %22.1'lik (66 kişi) büyük bir oran ise bu konuda bir fikrinin olmadığını ifade etmiştir. Devlet büyüğü için "kurban kesilmesini doğru buluyor musunuz?" sorusuna bu denli kalabalık bir grubun "kararsızım" cevabını vermesi, toplumumuzda büyük bir kesimin kurban ve kurbanın kesildiği yerler v.b. konularda detaylı bir bilgiye sahip olmadığını göstermektedir.

e) Ölüler İçin Arife Günü Kurban Kesme

Tablo 34: Deneklerin Bayram Arefesi Ölülere İçin Kurban Kesimine Göre Dağılımı

Arefe Günü Ölüler İçin	N	%
Her sene keserim	5	1,8
Bazı seneler keserim	34	12,1
Hiçbir zaman kesmem	229	81,5
Cevapsız	13	4,7
TOPLAM	281	100

Bayram arifesi ölüler için kurban kesme adeti bulunmayan deneklerin sayısı 229'dur (%81.5). 34 denek de (%12.1) ara sıra kestiğini ifade etmiştir. 13 denek soruyu cevaplandırmamıştır. Bu kurban şekli Anadolu'nun hemen her yöresinde görülmektedir.²⁸⁰

f) Kurbanın Kişilerde Uyandırdığı Duygular

Tablo 35: Deneklerin Kurbanı Yükladıkları Anlam Bakımından Dağılımı

KURBAN	N	%
Allah'a sevgimin göstergesi	29	10.3
Allah korkusunun göstergesi	14	5.0
Allah'a şükürün bir ifadesi	154	54.8
Allah'a minnettarlığın ifade	63	22.4
Başka	14	5.0
Cevapsız	7	2.5
TOPLAM	281	%100

Tablo 35 verilerine bakıldığında deneklerden %54.8'i kurbanı, Allah'a şükürün bir ifadesi olarak görmektedir. Deneklerin %22.4'ü ise, kurbanın Allah'a karşı minnettarlığın bir ifadesi olduğunu düşünmektedir. Allah sevgisinin göstergesi diyenlerin oranı %10.3, Allah korkusunun göstergesi olduğunu düşünenlerin oranı ise %5'dir. Bu soruya 7 denek cevap vermemiştir.

²⁸⁰ Erginer, a.g.e., s. 150

“Şükürün ifadesi”, Allah’ın insanlara sunmuş olduğu her türlü nimete karşılık insanın da Allah’a verdiği bir hediye anlamına gelmektedir. Bu manada kurban verme düşüncesinin altında yatan “karşılık” (ben vereyim, sen de ver) algısı, ilkel dinlerden beri varolan böyle bir yaklaşımın günümüzde de devam ettiğinin bir göstergesidir.

Allah’a minnettarlık ise borçluluk şuurunun bir ifadesidir. Minnettarlık insanın Allah’a karşı ne türlü davranışta bulunursa bulunsun yine de kendisini yetersiz bulması, eksik hissetmesinin bir sonucudur. Bu dini şuur ve anlayış dini davranışa sevkeden dini güdülenmeyi oluşturur. Antoine Vergote da kurbanın, bu yönde bir eksikliğin telafisi olarak simgesel bir davranış olduğunu düşünmektedir.²⁸¹

4.5. Kurban İle İlgili Tutumlar

Bu başlık altında deneklerin kurbana karşı tutumlarını yansıtan ortalamalar “bağımlı değişken” “kurban kesme durumu, yaş, meslek, oturulan semt, gelir durumu, dindarlık algısı, cinsiyet, eğitim durumu ve temel ibadetler” gibi etkenler “bağımsız değişken” yapılarak tutum farkları “tek yönlü varyans analizi” ile incelenmiştir. Çeşitli gruplar bazında yapılan karşılaştırmalar için ANOVA sonuçları aşağıda tablolar halinde verilmiştir. Tablolarda grupların tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalar ve F ve P değerleri verilmekle yetinilmiştir.

Grup tutumlarının göstergesi olan aritmetik ortalamaları karşısındaki (*) işaretleri, hangi gruplar arasında manidar farklılık olduğunu belirtmektedir.

4.5.1. Kurban Kesme Durumu ve Kurbana Karşı Tutumlar

Tutumun öğeleri arasındaki ilişki ve davranışın tutum ortalamalarına etkisi düşünüldüğünde kurban kesme davranışına göre oluşan grupların kurbana karşı tutumları arasında farklılık oluşturacağı düşüncesi bizi kurban

²⁸¹ Vergote, *a.g.e.*, s. 88

kesme davranışı ile kurban karşı tutumlar arasında ANOVA analizine yönelmiştir. Aşağıda bunlarla ilgili tablolar sırasıyla verilmiştir.

Tablo 36: Kurban Kesme Davranışı Bakımından Farklı Grupların Kurban Karşı Tutumlarını Gösteren ANOVA analizi

Kurban Kesme Sıklığı	N	Art. Ort.	F	P
Her Sene Kesirim	174	86,4885	3,7347	0,0251
Bazı Seneler Kesirim	84	85,9524		
Hiç Kesmem	22	77,2273 *		
TOPLAM	280	85,60000		

* 3. Grup ile diğer gruplar arasında manidar bir farklılık vardır.

Tablo 36 verilerinden elde edilen bulgulara göre kurban kesme sıklığına bağlı olarak kurban konusundaki tutumların arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($P < 0.05$).

Verilere göre her sene kurban kesenlerin ortalaması en yüksek, hiç kesmeyenlerin ortalaması ise en düşüktür. Bu durumda, kurban kesme sıklığı ve kurban ile ilgili tutumlar arasında bir paralelliğin olduğu görülmektedir. Yani kurban kesme sıklığı arttıkça kurban konusundaki tutumlar da olumlu olmaktadır.

4.5.2. Yaş Faktörü ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Tablo 37: Farklı Yaş Gruplarına Göre Kurban Karşı Tutumları Gösteren ANOVA Analizi

Yaş	N	Art. Ort.	F	P
20-30	91	85,7912	2,4859	0,0609
31-40	77	82,1558		
41-50	80	87,0125		
51 ve Üzeri	33	89,9091		
TOPLAM	281	85,6263		

Grupların puanlarını yansıtan ortalamalar arasında tutumlar açısından bir farklılık yoktur ($P < 0.05$). Yine de tablo verilerine göre 31-40 yaş grubunda olanların toplam puanlarının aritmetik ortalaması, 41-50 yaş grubuna göre daha düşük, 41-50 yaş grubunun ortalaması da, 51 ve daha üzerinde yaşa sahip olanların oluşturduğu grup ortalamasından daha düşüktür.

4.5.3. Meslek Faktörü ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Tablo 38: Meslek Faktörüne Göre Grupların Kurban Karşı Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi

Meslekler	N	Art. Ort.	F	P
Öğretmen	55	80,4545	1,7080	0,1196
Serbest	44	88,3864		
Memur	37	84,5405		
Esnaf	37	86,7027		
Ev Hanımı	29	88,3448		
İşçi	24	88,6250		
Diğer	27	82,8519		
TOPLAM	253	85,2806		

Meslekler grupları ile kurban konusundaki tutum ortalamalarını gösteren yukarıdaki tabloda manidar bir fark bulunamamıştır ($P < 0.05$). Buna rağmen öğretmenlerin oluşturduğu grubun aldığı toplam puanın diğer gruplara göre düşük olduğu da tablodan anlaşılmaktadır.

4.5.4. Semt Faktörü ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Tablo 39, ANOVA analizine tabi tutulmadan önce grupların yoğunluğu açısından bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. ANOVA verilerinin sağlıklı olabilmesi için her bir gruptaki yoğunluk en az 20 denek seviyesinde olmalıdır. Buna göre; araştırmamıza “Esenler” semtinden katılan 9 denek (Art. Ort. 89.5556) aynı sosyo-ekonomik düzeyde olduğu düşünülen “Bayrampaşa” semtine katılarak değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 39: Semt Faktörüne Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi

Semtler	N	Art. Ort.	F	P
G.O. Paşa	36	86,9167	2,2168	0,0418
Üsküdar	22	86,4091		
Ümraniye	20	89,6500		
Kadıköy	20	75,0500 *		
Bayrampaşa-Esenler	23	89,3478		
Diğer	30	84,000		
Anadolu	124	85,7097		
TOPLAM	275	85,5527		

* 4. Grup ile 3. 5. ve 7. Gruplar arasında manidar bir farklılık bulunmaktadır.

Tablo verilerine göre en düşük Art. Ortalamaya sahip olan “Kadıköy” grubu ile, yüksek Art. Ortalamaya sahip “Ümraniye”, “Bayrampaşa” ve “Anadolu” gruplarının tutumları arasında anlamlı bir fark mevcuttur ($P < 0.05$).

Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan “Kadıköy” semtindeki deneklerin kurban konusundaki tutum ortalamaları düşük iken, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan “Ümraniye” semtinde oturanların ortalama puanları en yüksek çıkmıştır. Yine sosyo-ekonomik düzey olarak Ümraniye’ye yakın olan “Bayrampaşa” grubunun ortalaması da diğer gruplara göre yüksektir.

4.5.5. Gelir Durumu ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Gelir durumuna göre oluşan gruplar ANOVA analizine tabi tutulmadan önce, 126-150 milyon arası gelire sahip olan 9 denek, 151-175 milyon arası gelire sahip olan 9 denek ve 176-200 milyon arasında gelire sahip olan 8 denek, “126-200 milyon” seçeneğinde, 226 milyon ve üzeri gelire sahip olan 17 denek “201 milyon ve üzeri” seçeneğinde değerlendirilmiştir.

Tablo 40: Gelir Düzeyine Göre Grupların Kurbanla İlgili Tutumlarını Gösteren ANOVA Analizi

Gelir Düzeyi	N	Art. Ort.	F	P
50 Milyon ve Aşağı	42	86,5952	0,4857	0,7868
51-75 Milyon	77	86,2597		
76-100 Milyon	67	85,0000		
101-125 Milyon	27	82,3333		
126-200 Milyon	26	86,6923		
201 Milyon ve Üzeri	26	87,8261		
TOPLAM	262	85,7672		

Analiz verilerine göre Meslek gruplarının kurbanla karşı tutum ortalamaları arasında manidar bir farklılık bulunamamıştır ($P < 0.05$). Bununla beraber 201 milyon ve üzeri gelire sahip olanlar en yüksek ortalama puanı, 101-125 milyon gelire sahip olan grup ise en düşük ortalama puanı almıştır.

4.5.6. Dindarlık Algısı ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Dindarlık algısına göre gruplar ANOVA analizine tabi tutulmadan önce frekansı düşük olan seçenekler üzerinde düzenleme yapılmıştır. Buna göre; “çok dindar” seçeneğindeki 11 denek “oldukça dindar” seçeneği içinde değerlendirilmiş, “dine karşı ilgisiz” seçeneğini işaretleyen 3 denek değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Tablo 41: Deneklerin Dindarlık Algılarına Göre Grupların Kurbanı Karşı Tutumlarının ANOVA Analizi

Dindarlık Algısı	N	Art. Ort.	F	P
Oldukça Dindar	45	90,4444	7,2315	0,0009
Dindar	180	86,8778		
Din ile Az İlgili	44	79,6136 *		
TOPLAM	269	86,2862		

* 3. Grubun diğer gruplarla arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Dini tutum ve davranışlar bakımından bireylerin kendi dindarlık algılarının sorulduğu bu soruya göre oluşan gruplar arasında aritmetik ortalamaları açısından manidar bir farklılığın olduğu analiz verilerinden anlaşılmaktadır ($P < 0.05$). Kendini oldukça dindar olarak görenler aritmetik ortalaması en yüksek olan gruptur. İkinci sırada yüksek ortalamayı alan ise “dindar” seçeneğini oluşturan gruptur. “din ile az ilgili” lerin oluşturduğu grup ise tablodaki en düşük ortalamayı almıştır. Bu yönüyle diğer iki grup ile aralarında anlamlı bir farklılık mevcuttur.

Verilerden de görüldüğü gibi dindarlık algısı ile tutumları yansıtan puanlar arasında bir ilişki vardır. Dindarlık algısı “oldukça dindar” kategorisine yaklaştıkça tutum puanları da artmaktadır.

4.5.7. Cinsiyet Faktörü ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Tablo 42: Cinsiyet Faktörüne Göre Grupların “Kurbanla İlgili Tutumları”nın ANOVA ile İncelenmesi

Cinsiyet	N	Art. Ort.	F	P
Erkek	215	85,7907	0,1071	0,7437
Kadın	66	85,0909		
TOPLAM	281	85,6263		

Kadın ve erkek toplam puanları arasında bir farklılığın olmadığı tablodan da görülebilmektedir ($P > 0.05$).

4.5.8. Eğitim Durumu ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Araştırmaya katılan deneklerden okur-yazar olmayan 2 denek analiz dışı bırakılmış, sadece okur-yazar olan 3 denek ilköğretim mezunları arasında, üniversiteden daha yüksek öğretim gören 5 kişi üniversite mezunları arasında analize tabi tutulmuştur.

Tablo 43: Öğrenim Faktörüne Göre Grupların “Kurbanla İlgili Tutumlarının” ANOVA ile İncelenmesi

Öğrenim Durumu	N	Art. Ort.	F	P
Üniversite Mezunu	79	82,6582	2,0074	0,0937
Yüksekokul Mezunu	22	87,1364		
Lise Mezunu	68	84,0294		
Ortaokul Mezunu	24	86,9167		
İlkokul Mezunu	86	88,8140		
TOPLAM	279	85,6093		

Tablo 43 verilerine göre gruplar arasında manidar bir farklılık bulunmamıştır ($P=0.0937$). Fakat aritmetik ortalamalara bakıldığında ilkokul mezunu olanların aritmetik ortalamasının, üniversite mezunlarının aritmetik ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir.

4.5.9. Temel İbadetler ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Allah’ın bir emri olan kurbana karşı tutumlar ile temel ibadetler olan hac, namaz, oruç, ve zekat ibadetleri konusundaki kanaat ve davranışları bakımından farklı grupların “kurbana karşı tutumlarını” karşılaştırma düşüncesi bizi ANOVA analizi yapmaya yöneltmiştir.

Hac ibadeti, yüksek maddi güç gerektiren bir ibadet olmasından dolayı, hacca gitmek isteyip gidemeyenlerin olabileceği düşüncesiyle bu konudaki kanaatler sorulmuştur.

Araştırmaya katılan deneklerin “hac konusundaki kanaatleri, namaz, oruç ve zekat ibadetleri konusundaki davranışları” “bağımsız değişken”, “kurbana karşı tutumlar” “bağımlı değişken” olarak alınmıştır. Bu durumlarla ilgili analiz sonuçları aşağıda tablolar halinde verilecektir.

a) Hac İle İlgili Kanaatler ve Kurban Karşı Tutumlar

Hacca kesinlikle gidilmemesi gerektiğini belirten iki denek “gidilmemeli” grubuna dahil edilerek analiz uygulanmıştır. Hac konusundaki kanaatlere göre oluşan grupların aritmetik ortalaması arasında manidar bir farklılık bulunmaktadır ($P<0.05$).

Tablo 44: Hac İbadeti Konusundaki Kanaatlerine Göre Grupların “Kurban Konusundaki Tutumlarının” ANOVA ile İncelenmesi

Hac İbadeti	N	Art. Ort.	F	P
Mutlaka Gidilmeli	140	88,5357	8,0346	0,0004
Gidilmeli	109	84,0917 **		
Gidilmemeli	28	76,9643 *		
TOPLAM	277	85,6173		

* “Gidilmemeli” grubu ile “gidilmeli” ve “mutlaka gidilmeli” grupları arasında manidar farklılık vardır.

** “Gidilmeli” grubu ile “mutlaka gidilmeli” grubu arasında manidar farklılık mevcuttur.

Tablo 44 verilerine göre “hacca mutlaka gidilmesi” gerektiğini belirtenlerin oluşturduğu grup en yüksek ortalamayı almış, “gidilmemeli” grubunu oluşturanlar ise en düşük ortalamayı almışlardır. “Gidilmeli” şeklinde görüş belirtenlerin oluşturduğu grubun ortalaması, ile “mutlaka gidilmeli” grubu, ve “gidilmemeli” grubunun ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır.

Temel ibadetlerimizden biri olan hac ibadeti konusundaki olumlu görüşler, kurban konusundaki tutumlara da olumlu bir şekilde yansımaktadır. Hac ibadeti konusunda olumsuz kanaat sergileyenlerin kurban konusundaki tutumları da aleyhte olmaya doğru meyletmektedir.

b) Namaz ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Deneklerin namaz kılma durumlarını tespit etmek için sorulan sorunun altındaki farklı kategoriler, gruplar arası karşılaştırmalar için, “farklı bazı seçenekler” birleştirilerek üç grup oluşturulmuştur.

Tablo 45: Namaz Kılma Sıklığına Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarının ANOVA ile İncelenmesi

Namaz Kılma Durumu	N	Art. Ort.	F	P
Bütün Namazlarımı Kılarım	150	89,8467 *	10,6743	0,0000
Ara Sıra Kılarım	80	82,5750		
Cuma ve Bayram Namazı Kılarım	32	80,5938		
TOPLAM	262	86,4962		

* 1. Grup ile diğer gruplar arasında manidar bir farklılık vardır.

Tablo verilerinde de görüldüğü gibi namaz kılma sıklığına göre oluşan grupların aritmetik ortalamaları arasında manidar bir farklılık bulunmaktadır.

Tabloda da görüleceği gibi en yüksek puandan en düşük puana göre gruplar, bütün namazlarını kılanlar, ara sıra namaz kılanlar, sadece Cuma ve Bayram namazlarını kılanlar şeklinde sıralanmıştır.

Temel ibadetlerden biri olan namaz kılma sıklığı, kurban konusundaki tutumlara direkt etki etmektedir. Namazın ifasına riayet edenlerin kurban konusundaki tutumları en yüksek durumdadır. Namaz kılma sıklığı azaldıkça kurbanı karşı tutumları yansıtan aritmetik ortalamalarda bir düşme görülmektedir.

c) Oruç ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Oruç tutma davranışı bakımından farklı gruplar, ANOVA analizine tabi tutulmadan önce alt kategorilerde düzenleme yapılmış, “hiç oruç tutmadığını” belirten beş denek analiz dışı bırakılmıştır.

Tablo 46: Oruç Tutma Durumuna Göre Grupların Kurban Konusundaki Tutumlarının ANOVA ile İncelenmesi

Oruç Tutma Durumu	N	Art. Ort.	F	P
Devamlı Tutarım	254	86,3543	3,5846	0,0594
Ara Sıra Tutarım	20	79,7500		
TOPLAM	274	85,8723		

Oruç tutma durumuna göre grupların kurban ile ilgili tutumlarında manidar bir farklılık oluşmamaktadır ($P>0.05$).

d) Zekat ve Kurban İle İlgili Tutumlar

Grupların analize tabi tutulabilmesi için bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre; vergisinin zekat yerine geçtiğine inanan 7 denek, zekat vermeyenler arasında analiz edilmiş, durumunu başka kategorisinde ifade eden 20 denek değerlendirme dışı tutulmuştur. 20 deneğin aritmetik ortalaması 88.5’dir.

Tablo 47: Zekat Verme Durumuna Göre Grupların Kurbanı Konusundaki Tutumlarının ANOVA ile İncelenmesi

Zekat Verme Durumu	N	Ar. Ort.	F	P
Her Sene Veririm	180	85,7556	2,3330	0,0991
Bazı Seneler Veririm	49	87,8980		
Hiç Vermem	24	80,0000		
TOPLAM	253	85,6245		

Zekat ibadetini yerine getirme durumuna göre oluşan grupların aritmetik ortalamaları arasında manidar bir farklılık bulunamamıştır ($P>0.05$).

4.6. Kurbanı Karşı Tutumlar ve Ölüm Kaygısı

Bu başlık altında deneklerin “kurbana karşı tutumları” ile “ölüm kaygıları” arasında ilişki olup-olmadığı incelenecektir. Bunun için de, deneklerin her birinin “kurbana karşı tutumlar”dan aldığı toplam puan ile, “Templer’in ölüm kaygısı ölçeği”nden aldıkları puanlar arasındaki “korelasyona” bakılacaktır. Bu analiz bize, bu iki puan arasında bir ilişki olup-olmadığını verdiği gibi, ilişki varsa yönünü de açıklayacaktır.

Tablo 48: Deneklerin Kurbanı Karşı Tutumları İle Ölüm Kaygısı Arasındaki Korelasyon

	Kurbana Karşı Tutumlar	Ölüm Kaygısı	N	Ar. Ort	Std. Sapma
Kurbana Karşı Tutumlar	1,0000	0,0928 P=0,120	281	85,6263	15,1681
Ölüm Kaygısı	0,0928 P=0,120	1,0000	281	7,7082	3,1305

Tablo 48 verilerinde de görüldüğü gibi $P=0,120$ değerine göre “kurbana karşı tutumlar” ile “ölüm kaygısı” arasında bir ilişki söz konusu değildir.

Anket formumuzdan elde edilen bilgiler, araştırma amacına uygun analiz teknikleriyle incelenmiş ve elde edilen bulgular bir sıra halinde, tabloları ile bu bölümde verilmiştir. Elde edilen bu bulgular, konunun daha iyi anlaşılması için bazı yorumlara muhtaçtır. Bu sebeple bundan sonra gelecek bölümde, her bulgu tekrar ele alınıp sırasıyla yorumlanacaktır.

5. BÖLÜM

SONUÇ

Din psikolojisi sahasında yapılan bu çalışma, konu edinilen “kurbanın” tarih içerisinde gelişimi ile çeşitli inanç ve kültür sistemlerinde uygulanış biçimlerini kapsamaktadır.

Araştırmamızın problemi, en genel hatlarıyla ve kısaca, “Günümüz insanının kurbanı karşı tutum ve davranışları nasıldır? Bunlara etki eden faktörler nelerdir?” soruları ile ifade edilebilir. Bu genel problem çerçevesinde şahsi özellikler ve temel ibadetler (namaz kılma, oruç tutma, vb.) ile kurban kesme sıklığı ve kurbanı karşı tutumlar arasındaki ilişki, ölüm kaygısı ile kurbanı karşı tutumlar arasındaki bağıntı da incelenmiştir.

Bu hedeflere ulaşmak için anket formunda yer alan ve “kurban kesme sıklığını” (davranışını) ölçen soru “bağımlı değişken” diğer demografik özellikleri yansıtan sorular “bağımsız değişken” olarak alınmış chi kare analizleri yapılmıştır.

Kurbanla ilgili tutumların bir göstergesi olan tutum puanı “bağımlı değişken” bununla ilişkisi olduğu düşünülen diğer özellikler “bağımsız değişken” kabul edilerek ANOVA analizleri uygulanmış, böylece gruplar arası karşılaştırmalar yapma imkanı doğmuştur.

Yapılan analizler, araştırmaya katılan deneklerin kurban ile ilgili bilgilerinin yeterli olduğunu ve kurban ibadetini yaygın bir şekilde yerine getirdiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca kurban ile gelir, oturulan semt, kirada oturup oturmama, meslek, yaş, dindarlık algısı ve dini ibadetlerle ilgili kanaat ve davranışları arasında bir ilişkinin olduğunu da göstermiştir.

Kurbanla ilgili tutumlara gelince semt, dindarlık algısı ile temel ibadetlerden hac konusundaki kanaatler ve namaz kılma durumuna göre oluşan grupların kurbanı karşı tutumlarını yansıtan "tutum puanları" arasında farklılık olduğu görülmüştür.

Ölçme aracımızın konusu ile ilgili uygun bilgiler topladığı ve ölçümler yaptığı anlaşılmıştır.

Bu son bölümde araştırma konumuzla ilgili bulguların yorumunu ve din psikolojisi açısından değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

Bulgulara göre araştırmaya katılan denekler arasında kurban kesme davranışının yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü deneklerin %91.8'i kurban kestiklerini beyan etmişlerdir. Dolayısıyla, kurbanın dini bir ibadet olarak toplumumuzda yaygın ve canlı olduğunu söylemek mümkündür (Tablo:12).

Fıkıh kitaplarında ibadetlerin tasnifi yapılırken kurban ibadeti "hem mal hem beden ile yapılan ibadetler" arasında zikredilmektedir. Kurban kesmenin, dini inanç gereği yapılan mali bir ibadet olması, gelir durumu ve gelir durumu ile alakalı olan; "meslek, yaş, oturulan semt" gibi demografik özellikler ile arasında yakın ilişki olacağını düşündürmektedir.

Nitekim araştırma bulguları hipotezlerimizi doğrular mahiyettedir. Gelir durumuyla kurban kesme davranışı arasındaki ilişkiye bakıldığında, gelir durumu yükseldikçe her yıl kurban kesenlerin oranının da yükseldiği görülmektedir. Yapılan chi kare analizleri kurban ibadeti ile gelir durumu arasında anlamlı ($P<0.05$) bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma bulgularına göre “bazı seneler kurban kestğini beyan edenlerin “orta gelir düzeyine (51-75 milyon) sahip olanlar içinde yoğunlaşması, “hiç kurban kesmeyenlerin” ise düşük gelir düzeyinde (50 milyon ve aşağı) yığılması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu veriler “toplumumuzda, maddi imkanlar el verdikçe kurban ibadetini yerine getirme yönünde bir eğilimin olduğunu çağrıştırmaktadır (Tablo:17).

Acaba kurban ibadetini yerine getirme ile kişinin kendi evinde/kirada oturması arasında bir ilişki var mıdır? Bu sorunun cevabını araştırma bulgularına bağlı olarak tartışalım.

Araştırma verilerine bakıldığında “her sene kurban kestiklerini” beyan edenlerin %75’inin kendi evinde, %25’inin kirada oturduğu görülmektedir. Bu durum, kişinin kendi evinde veya kirada oturuyor olmasının bu ibadeti yerine getirmede önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo:16).

Kurban ibadeti ile ilişkisi olduğu anlaşılan diğer bir faktör ise “meslektir”. Serbest meslek sahibi olanlar arasında kurban kesme sıklığının daha fazla olması serbest meslek sahiplerinin gelir düzeyinin daha yüksek olmasına bağlanabilir (Tablo:14).

Kurban ibadetini yerine getirmeyi etkileyen bir etken de “semt faktörüdür”. Semtler, bize toplumların gelir düzeyi, kültürel yapısı, vb. bir çok özelliği hakkında bilgi verirler. Bu yönüyle semt değişkeni bir takım davranışların yorumlanmasına da yardımcı olur.

Araştırma verilerinde, alt sosyo-ekonomik düzey olarak kabul ettiğimiz; “Bayrampaşa, Ümraniye, Gaziosmanpaşa, Esenler” semtlerinde oturanların kurban kesme davranışının yüksek, “Üsküdar ve Kadıköy”ün, oluşturduğu sosyo-ekonomik düzeyi yüksek semtlerde oturanların kurban kesme davranışının düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar kurban ibadeti kazanç ile alakalı olsa da bu veriler gelir durumunun, kurban ibadetini yerine getirmede tek faktör olmadığını ortaya koymaktadır (Tablo:15).

Toplumumuzda yaş ilerledikçe genel olarak dini davranışlarda da artma olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim yapılan chi kare analizleri yaş faktörünün kurban ibadetini yerine getirmede de aynı yönde bir etki oluşturduğunu ortaya koymuştur.

Bu araştırma bulgularına göre “her sene kurban kestiğini” belirtenlerin “41 ve üzeri” yaş grubunda, “hiç kurban kesmediğini” belirtenlerin “20-30” yaş grubunda yoğunlaşması bunun bir göstergesidir.

Bu bulgular ışığında, yaş küçüldükçe “kurban kesmeme” eğiliminin yükselmesi, bireylerin gençlik döneminde düzenlerini tam olarak kuramamaları ve maddi olanaklarının geniş olmaması gibi etkenlere bağlanabilir (Tablo:13).

Kurban kesme davranışının dini bir vecibe olduğu göz önüne alındığında, “kurban ibadeti” ile “dindarlık algısı” ve “temel ibadetler” arasında bir ilişki ve etkileşimin olacağı aşıkardır.

“Dindarlık algısı” ile “kurban kesme sıklığı” arasında yapılan chi kare analizi sonucuna göre, “kendilerini oldukça dindar” olarak algılayanların “her sene kurban kesenler” arasında, “kendilerini din ile az ilgili” olarak görenlerin “hiç kurban kesmeyenler” arasında yoğunluk oluşturması dindarlık algısı ile kurban kesme sıklığı arasındaki pozitif bir ilişki ve etkileşimin göstergesidir (Tablo:18).

Acaba kurban kesme davranışı ile diğer temel ibadetler arasındaki ilişki nasıldır? Böyle bir soruyu cevaplayabilmek için “kurban kesme davranışı” ile “hac konusundaki kanaatler, namaz kılma, oruç tutma, zekat verme” durumları arasında yapılan chi kare analizlerinin sonuçlarını ele alıp değerlendirmek durumundayız.

Deneklerin “hac konusundaki görüşleri” ile “kurban kesme davranışı” arasında yapılan analizde anlamlı ($P<0.05$) bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo:21). “Hacca gidilmesi gerektiği” yönünde görüş belirten

deneklerin %95.9'unun her sene kurban kesmesi, "hacca gidilmemesi" gerektiğini düşünenlerden ise, %28.6'sının "hiç" kurban kesmemesi hacla ilgili kanaatler ile kurban ibadeti arasında yakın ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yakın ilişki iki ibadetin aynı mevsimde birbiri ile iç içe olmasına bağlanabileceği gibi, fıkıh kitaplarının ibadetleri tasnifine göre her iki ibadetin de "hem mal hem beden" ile yapılan ibadetler olmasına bağlanabilir. Karakter bakımından da benzerlikler gösteren bu iki ibadette "feda" ortak kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurban ibadeti "kendinden bir şeyi Allah'a feda etme" anlamını içerirken, hac ibadetinde de "insanın Allah yoluna kendisini feda etme" anlamını içerdiğini söyleyebiliriz. Çünkü hac ibadetinde ihrama girmek, "kefen giymenin" bir temsili olarak görülmüştür. Bu da İslam araştırmacıları tarafından "insanın kendisini her an Allah'ın uğruna feda edebileceğinin" bir göstergesi olarak algılanmıştır. Bu bir nevi Hristiyanların inancında yer alan "kendini Allah yolunda hizmete adanarak diri kurbanlar olarak sunma" anlamını taşımaktadır.²⁸²

Acaba İslam'ın diğer temel ibadetlerinden biri olan namaz ibadeti ile kurban kesme davranışı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Araştırma bulgularına göre deneklerin "namaz kılıyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevaplarına bakıldığında, "tüm namazlarını kıldığını" belirtenlerin %71.8'i, "ara sıra namaz kıldığını" ifade edenlerden %55.7'si, "sadece Cuma ve bayram namazlarını kıldığını" beyan edenlerden %44.7'si "her yıl" kurban kesmektedir. "Her zaman namaz kıldığını" belirtenlerin en kalabalık grup olması namaz kılma durumunun yaygın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu bulgular çerçevesinde namaz kılma durumu arttıkça kurban ibadetini yerine getirme eğiliminin de arttığını söylemek uygun olur (Tablo:22).

²⁸² Bu tez, s. 38

Araştırmanın bir alt problemi olan “oruç tutma” ile “kurban ibadeti” arasındaki ilişkiye bakıldığında bu iki ibadet arasında bir paralelliğin olduğu görülebilir. “Oruç tuttuklarını” ifade edenler arasında “kurban kesme davranışının” daha fazla, “oruç tutmadığını” beyan edenler arasında “kurban kesmeme davranışlarının” daha yüksek olması bunun bir göstergesidir (Tablo:23).

Bu araştırma bulguları çerçevesinde mali bir ibadet olan “zekat ibadeti” ile “kurban kesme davranışı” arasında da manidar bir ilişkinin olduğunu yapılan analiz sonuçlarına göre söylemek mümkündür.

Nitekim araştırmaya katılanların beyanlarına göre, “her sene zekat verenler” arasında “her sene kurban kesenlerin” çoğunluğu teşkil etmesi, “hiç zekat vermeyenler” arasında ise “bazı seneler kurban kesenlerin” çoğunlukta olması kurban ibadeti ile zekat ibadeti arasında bir ilişki olduğunun ampirik bir göstergesidir (Tablo:24).

“Her sene zekat veren” deneklerin İslami ölçülere göre zengin oldukları kabul edildiğinde bunların arasında yer alan “12” deneğin “hiç kurban kesmemesi” dikkat çekicidir. Bu deneklerin durumu şöyle yorumlanabilir.

Bu kişilerin “zekat ibadetini” konusunda bilgilerinin yetersiz olduğu ve yıl içerisinde fakirlere yapmış oldukları mali yardımları ve sadakaları “zekat” olarak algılamış olabilecekleri düşünülebilir. Araştırmanın bulguları ve sınırları bu durumun sebeplerini açıklamaya yetmemektedir. Bu konuda yapılacak farklı çalışmalar böyle bir çelişkinin sebeplerini tespit edebilir.

“Hiç zekat vermeyenler” arasında “her sene kurban kestiğini” belerten “12” kişinin durumu ise şöyle açıklanabilir: Bilindiği gibi kurban toplumumuzda dini bir ibadet olarak algılanmasının yanında geleneksel bir vasıf da kazanmıştır. Bu açıdan bazı kişiler maddi imkanları çok iyi olmasa da böyle bir bayramın coşkusuna varabilmek ve sevinebilmek için kurban kesmek isteyeceklerdir. Ayrıca kurban etinin yıl içerisinde uzun bir süre

muhafaza edilip yenilebilmesi kurban ibadetini maddi imkan gerektiren diğer ibadetlere nazaran daha fazla uygulanabilir bir duruma getirmiştir. Araştırmaya katılan bu “12” denek de maddi imkanları el vermediği halde yukarda söz edilen nedenden dolayı kurban kesiyor olabilirler.

Buraya kadar yapılan tartışma ve yorumlardan anlaşılacağı üzere toplumumuzda genel olarak dini ibadetleri yerine getirme yönünde kuvvetli bir eğilim ve dinin öngördüğü temel ibadetler (namaz, oruç, zekat, vb.) ile “kurban kesme davranışı” arasında yakın bir ilişki vardır.

Bu araştırmanın amaçlarından biri de gruplar arası karşılaştırmalar yaparak farklı grupların “kurbana karşı tutumlarını” tespit etmektir. Bu amaçlara yönelik yapılan ANOVA analizleri sonuçları bir önceki bölümde verilmişti.

Kurban kesmeye karşı tutumları bakımından incelenen demografik özelliklerin yani bu araştırmadaki bağımsız değişkenlerin durumu ise şöyle değerlendirilebilir: Araştırma bulgularına göre “yaş, meslek, eğitim, cinsiyet, gelir” gibi bağımsız değişkenler halkın “kurbana karşı tutumlarını” etkilemezken, “oturulan semt ve dindarlık algısı” gibi bağımsız değişkenler “kurbana karşı tutumları” etkilemektedir.

Bu demografik özelliklerden yaş faktörüne göre oluşan grupların tutumları arasında $P < 0.05$ seviyesinde anlamlı bir fark oluşmamaktadır. Manidar bir farklılık oluşmasa da 51 ve üzeri yaş grubunda olanların en yüksek aritmetik ortalamayı aldıkları görülmektedir (Tablo:37). Bunun anlamı günümüz toplumunda yaş ilerledikçe kurbana karşı lehte tutumlar da artış gösteriyor demektir.

Araştırma bulgularına göre, farklı meslek gruplarının “kurbana karşı tutumlarında” manidar bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Grup ortalamalarına bakıldığında “işçi” grubunun tutumunu yansıtan aritmetik ortalamanın yüksek olduğu görülmektedir. Yani işçiler diğer meslek gruplarındakilere göre kurbana karşı daha olumlu tutumlara sahip olma eğilimindedir.

Acaba cinsiyetlerine göre farklı grupların “kurbana karşı tutumları” arasında bir farklılık var mıdır? Bu soruya cevap verebilmek için ANOVA sonuçlarına bakmak durumundayız. Araştırma bulgularına göre erkeklerin tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalarla kadınların tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalar arasında bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Yani cinsiyet kurbana karşı tutumlarda farklılığa yol açmamaktadır (Tablo:42).

Deneklerin “eğitim” düzeylerine göre oluşan grupların tutum puanlarının karşılaştırmasına bakıldığında manidar ($P<0.05$) bir farklılığın oluşmadığı görülebilir. Bununla beraber bulgulara göre, “eğitim durumu” ile “kurbana karşı tutumlar” arasında negatif bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü eğitim düzeyi yükseldikçe aleyhte tutumlarda yükselme gözlenmektedir. Bir istisna olarak “yüksek okul” mezunlarının tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamaların yüksek olması dikkat çekici bir durumdur. Fakat araştırma bulguları bu sonucu yorumlamaya yetmemektedir (Tablo:43).

Kurban kesmenin mali bir ibadet olması göz önüne alındığında farklı gelir düzeyindeki deneklerin oluşturduğu grupların kurbana karşı tutumlarının bir göstergesi olan aritmetik ortalamalar arasında manidar ($P<0.05$) bir farklılığa rastlanmamıştır (Tablo:40).

Acaba “oturdıkları semtlere” göre oluşan grupların “kurbana karşı tutumları” arasında manidar bir farklılık var mıdır? ANOVA sonuçlarına göre $P<0.05$ seviyesinde bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir (Tablo:39).

Verilere bakıldığında yüksek soso-ekonomik düzeyi yansıtan semtlerde (Kadıköy, vb.) oturanların kurbana karşı tutum puanlarının aleyhte, düşük sosyo-ekonomik düzeyi yansıtan semtlerde (Gaziosmanpaşa, Esenler, Bayrampaşa, vb.) oturan deneklerin kurbanla ilgili tutumlarının lehte olması “semt” faktörünün “kurbana karşı tutumlarda” negatif yönde etkili olan bir faktör olduğunun bir göstergesidir. Eldeki bulgular bu sonucun yorumlanmasına yeterli değildir. Sonucun bu şekilde çıkması bize alt sosyo-

ekonomik düzeyde olanların geleneklerine daha bağlı olabileceğini düşündürmektedir.

Acaba deneklerin dindarlık algılarına göre oluşan farklı grupların kurbanı karşı tutumları nasıldır? Yapılan ANOVA analizleri “dindarlık algılarına” göre oluşan grupların kurbanı karşı tutumlarının bir göstergesi olan “tutum puanları” arasında manidar ($P<0.05$) bir farklılığın olduğunu oraya koymaktadır.

Bu analizde dikkati çeken bir husus deneklerin genelde kendilerini “dindar” görmeleri, “oldukça dindar” ve “çok dindar” seçeneklerinin yoğunluğunun az olmasıdır. Yığılmanın “dindar” grubunda olması inançta mütevaciliğin bir sonucu olarak düşünülebilir. Deneklerin kendilerini “dindar”, “oldukça dindar” ve “çok dindar” kişiler olarak nitelendirerek “dindarlığa” önem verdiklerini düşündürdüğü gibi, görmeleri, toplumumuzda “dindar insan” vasfının önemli bir özellik olduğunu da göstermektedir.

Kendilerini “dindar” olarak algılayanların oluşturduğu grubun kalabalık, kendilerini “dinle az ilgili” olarak algılayanların oluşturduğu grupta yoğunluğun düşük olması Türkiye’deki temayüle uygun bir tablo çizmektedir (Tablo:41).

ANOVA sonuçlarına göre kendilerini “oldukça dindar”, “dindar” ve “dinle az ilgili” kişi olarak algılayan ve nitelendiren gruplarının tutum puanlarına bakıldığında “dindarlık algısı” ile “kurbanı karşı tutumlar” arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu gözlemlenebilir.

Kurban, İslamiyet’in, hali vakti yerinde olan Müslümanların yerine getirmelerini istediği mali ibadetlerinden biri olarak deneklerin “dindarlık algısı” ile sıkı bir ilişki içerisinde. Çünkü dindarlık, iman-ibadet bütünlüğü içerisinde, kişinin dini algılayışının ve uygulayışının bir ifadesidir. Bu konuda farklı çalışmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır.²⁸³

²⁸³ Uysal, *Dini Tutum...*, s., 118-123

Acaba deneklerin temel ibadetler hususundaki kanaat ve davranışlarına göre oluşan farklı grupların tutumları nasıldır? Yapılan ANOVA analizi sonuçlarına göre “hac konusundaki kanaatler ve namaz kılma durumu” açısından oluşan grupların “kurbana karşı tutumları” arasında manidar bir farklılık ortaya çıkarken, “oruç tutma ve zekat verme” durumuna göre oluşan grupların “kurbana karşı tutumları” arasında manidar bir farklılık bulunamamıştır.

Hacca “mutlaka gidilmesi gerektiğini” belirten deneklerin grup ortalaması en yüksek, “gidilmesi gerektiğini” düşünenlerin grup ortalaması daha düşük, “gidilmemesi gerektiğini” düşünenlerin grup ortalaması ise en düşük ortalamayı oluşturmaktadır.

Bu sonuçlardan da anlaşıldığı gibi hacca gidilmesi konusundaki görüş ve kanaatler olumlu yönde arttıkça kurbana karşı lehte tutumlar da artmaktadır. İki ibadet arasında pozitif yönde bir ilişkinin söz konusu olması, deneklerin bu iki ibadetle ilgili tutumları arasındaki tutarlılığın bir göstergesidir (Tablo:44).

Acaba aynı tutarlılık namaz ibadeti açısından da söz konusu mudur? Yapılan gruplar arası karşılaştırmalarda deneklerin namaz kılma durumlarına göre oluşan grupların kurbana karşı tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalar arasında $P < 0.05$ seviyesinde bir farkın görülmesi namaz ibadetinin kurbana karşı tutumlar üzerinde etkili bir faktör olmasının açık ve objektif bir belirtisidir.(Tablo:45).

Nitekim namaz kılma durumuna göre grupların kurbana karşı tutumlarını yansıtan puanlar en yüksekten en düşüğe doğru bir sıralamaya tabi tutulduğunda; “bütün namazlarını kıldığını” ifade edenlerin birinci sırayı, “ara sıra namaz kıldığını” beyan edenlerin ikinci sırayı, “sadece Cuma ve bayram namazlarını kıldığını” belirtenlerin üçüncü sırayı aldığı görülür. Bu durum din içerisinde, günün beş ayrı vaktine yayılmış olan namaz ibadetinin kişilerin

dini tutum ve davranışlarının şekillenmesinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Yapılan gruplar arası karşılaştırmalar oruç ve zekat ibadetlerini yerine getirme durumuna göre oluşan grupların, kurbana karşı tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalar arasında manidar bir farklılığın oluşmadığını ortaya koymuştur (Tablo:46-47).

Deneklerin oruç tutma durumunu yansıtan cevaplarına göre oluşan grupların kurbana karşı tutumlarında farklılık doğmaması genelde deneklerin büyük bir çoğunluğunun orucunu tutmasına bağlanabilir.

Zekat ibadeti ile kurbana karşı tutumlar arasında yapılan gruplar arası karşılaştırmanın manidar bir sonuç doğurmaması ise maddi imkanlara bağlanabilir. Kurbana karşı çok olumlu tutumlara sahip insanların maddi imkanları el vermediği için zekat verememesi, durumlarının “hiç zekat vermeyenler” arasında değerlendirilmesine dolayısıyla grupların tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalarda farklılık oluşturmamasına sebebiyet vermiş olabilir.

Sonuç olarak, araştırmaya katılan denekler genel olarak kurban kesme davranışını yerine getirirken grupların kurbana karşı tutumları arasında da farklar ortaya çıkmaktadır. “Her sene kurban kesenlerin” grup ortalamaları yüksek iken “hiç kurban kesmeyenlerin” grup ortalamaları düşüktür. Aralarında manidar bir farklılık oluşturan bu aritmetik ortalamalar yorumlanmaya muhtaçtır (Tablo:36).

“İnsanlar ya yaşadıkları gibi inanırlar ya da inandıkları gibi yaşarlar.” Bu veciz söz, tutumların oluşması ve değişmesi, tutum öğeleri arasındaki tutarlılığı çok güzel ifade etmektedir.

Psikolojik açıdan, insan kendisi ile çelişki içinde olamaz. Birey kurban kesmenin Allah’ın bir emri ve “vacip” olduğunu bilmesine rağmen kurban kesmiyorsa, kurbana karşı tutumlarında bir tutarsızlıktan bahsedilebilir.

Bilindiği gibi tutumların üç ögesi bulunur. Bu ögelerin birbiri ile ilişkisine bakıldığında; tutumun bilgi ögesi ile davranış ögesi arasındaki çelişkiyi duygu ögesi düzenler. Kişi tutumunu kendi içinde tutarlı duruma getirir. Birey eğer kurbanı karşı çok olumlu duygulara sahip değilse, bilişsel öğede değişiklikler yaşanacaktır. Ve bu değişiklikler de kişinin kurbanı karşı tutumunu olumsuz olarak etkileyecektir. Bu durum sosyal psikolojide “denge” teorisi ile izah edilmektedir.²⁸⁴

Özetle deneklerin çeşitli nitelikleri ile “kurban kesme davranışı” ve “kurbanı karşı tutum puanları” arasında yapılan analizlerden bir kısmı birbirini desteklerken bir kısmında ise sonuçlar farklı çıkmıştır. “Yaş, gelir düzeyi, meslek farklılıkları” ile kurban kesme davranışı arasında anlamlı bir ilişki söz konusu iken, deneklerin bu değişkenlere verdikleri cevaplara göre oluşan grupların kurbanı karşı toplam puanları arasında manidar bir farklılık ortaya çıkmamıştır.

İbadetlere gelince; temel ibadetleri yerine getirme ile “kurban kesme davranışı” arasında, chi kare analizleri sonuçlarına göre $P < 0.05$ düzeyinde bir ilişki ve etkileşim söz konusudur. Deneklerin kurbanı karşı tutumları açısından ise; deneklerin hac konusundaki kanaatlerini yansıtan cevaplarına ve namaz kılma durumlarına göre oluşan grupların kurbanı karşı tutumları arasında $P < 0.05$ seviyesinde manidar bir farklılık oluşurken oruç ve zekat ibadetlerini yerine getirmelerine göre oluşan grupların kurbanı karşı tutumlarında bir farklılık oluşmamıştır.

Ayrıca bir can fedasını gerektiren kurban ibadeti ile arasında bir ilişki ve etkileşimin olacağını düşündüğümüz “ölüm kaygısı” üzerine yapılan analiz “kurbanı karşı tutumlar” ile “ölüm kaygısı” arasında bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur.

Bu araştırma “kurbanı karşı tutumları” ölçmeye muktedir bir çalışmadır. Dolayısıyla aynı konuda ikinci bir araştırmaya ihtiyaç

²⁸⁴ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 130-159

bırakmamaktadır. Ancak bu çalışmanın sınırlarını ve verilerini aşan problemler ortaya çıkmıştır.

Kurban mali bir ibadet olduğundan dolayı gelir ile alakalı görülse de, kurban kesmeyi etkileyen tek faktör değildir. Maddi imkanların yanında daha pek çok sosyal ve kültürel faktör de kurban ibadetinin ifasına etki etmektedir. Özellikle yetişme şartları, dini bilgi, ailelerin ibadetler konusundaki tutum ve davranışları, geleneklere bağlılık, kurban kesmeyi etkileyen sosyal ve kültürel faktörler arasında sayılabilir. Bu faktörlerin etkilerini ortaya koyacak çalışmaların yapılması bu çalışmanın eksiklerini gidererek kurban ibadetine farklı yorumlar katacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ACIPAYAMLI, Orhan; "Ademden Günümüze Kurban", PTT: dergisi, 80. sayı, 7/1989
- AĞAKAY, Mehmet Ali; *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Ankara 1966
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi; *İslam Dini*, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1962
- Ana Britannica; Gelişim Yayınları, İstanbul 1986
- AND, Metin; *Oyun ve Bügü*, Türk Kültüründe Oyun Kavramı, İş Bankası Kültür Yayınları:144, I. Baskı, İstanbul 1974
- ARKUN, Nezahat; *Şahsiyet Psikolojisi ve Şahsiyetin Dinamikleri*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Umumi Psikoloji Kürsüsü, Ders Notları (Basılmamış eser).
- ARSLANTÜRK, Zeki; *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metodu ve Teknikleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No:103, İstanbul 1995 2. Baskı
- BAYMUR, Feriha; *Genel Psikoloji*, 10. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993
- BAYRAK, M. Orhan; *Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu*, 2. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982
- BENEKAY, Yahya; *İlk Hacı İlk Kurban*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti., İstanbul 1966
- BERTHOLET, Alfred; *Wörterbuch Der Religion*, Stuttgart-1962
- CHALLAYE, Felicien; *Dinler Tarihi*, 2.Basım, Çev. Semih Tiryakioğlu Varlık Yayınevi, İstanbul 1960
- CİLACI, Osman; "Dinler Tarihi Açısından Bir Araştırma: İlahi Dinlerde Kurban", Diyanet Dergisi, Eylül-Ekim, Cilt 18, Sayı 15, Ankara 1976
- CİLACI, Osman; *Dinler ve İnsanlar*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya 1990
- ÇAĞATAY, Neş'et; *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 3. Baskı, 1971, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, XCV
- DARYAL, Ali Murat; *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, İstanbul 1994
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, cilt.1-3, İstanbul (Tarihsiz)
- DOĞRUL, Ömer Rıza; *Tanrı Buyruğu*, Baskı, İstanbul 1980
- ELİADE, Mircea; *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabı, Ankara 1994
- ERGİNER, Gürbüz; *Kurban*, I. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997
- ERKUŞ, Adnan; *Psikolojik Terimler Sözlüğü*, Doruk Yayınları, Ankara 1994

- ERÖZ, Mehmet; "*Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği*", Türk Kültürü, Aylık Dergisi, Sayı.211-214, Yıl:XVIII, Mayıs-Ağustos, Yıldız Matbaası, Ankara 1980
- ESİNOĞLU, Birant; *Dinlerin Gizemi*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1996
- EVİRİN, M. Sadettin; *Çağımız Kur'an Bilgisi*, Cild. 3, Yıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1973
- FEYİZLİ, Tahsin; *İslamda ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç Kurban*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1988
- FORDHAM, Frieda; *Jung Psikolojisi*, Çev. Aslan Yalçiner, Say Yayınları, İst.-1994
- FRAZER, J.G.; *Altın Dal*, Payel Yayınları, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 1992
- FREUD, S.; *Totem ve Tabu*, II. Baskı, Çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996
- GÖZÜBENLİ, Beşir; *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yayını, cilt.3, İstanbul 1997
- GURNEY, O.R.; *The Hittites*, Suffolk, Richard Clay and Company Ltd., Bungay 1964
- GÜNALTAŞ, M. Şemsettin; *Tarih-i Edyan*, Kınal Matbaası, Dersaadet 1338h
- GÜNGÖR, Harun; "*Gagauzlar'da Kurban Kültü*", Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Cilt. 3, Sayı. 18 Haziran 1988
- HAMILTON, Edit; *Mitologya* II. Baskı, Çev. Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 1968
- HANÇERLİOĞLU, Orhan; *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984
- *İnanç Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975
- *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993
- Hayat Büyük Türk Sözlüğü, Hayat Yayınları, İstanbul, (Tarihsiz)
- HÖKELEKLİ, Hayati; *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993
- İNAN, Abdulkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954
- *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları-9, İstanbul. 1976
- İncil
- İslam Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, Ankara, (Tarihsiz)
- KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, 2. Baskı, S.289, İstanbul 1983
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem; *İnsan ve İnsanlar*, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Evrim Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 1988
- KAHRAMAN, Ahmet; *Dinler Tarihi*, Sümer Matbaası, İstanbul 1965

- KINAL, Fûruzan; *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara 1991
- KIERKEGAARD, Soren; *Korku ve Titreme*, Çev. N. Ekrem Düzen, Ara Yayıncılık, İstanbul 1990
- Knaurs Lexikan, a-z, Ausburg 1975
- Kur'an-ı Kerim
- KUZGUN, Şaban; *Dinler Tarihi Dersleri*, 1. Cilt, Kayseri, 1993
- MAHMUT, Kaşgarlı; *Divanü Lügat-İt Türk Tercümesi*, Cilt. 1, Çev. Besim Atalay, Alâettin Kırıl Basımevi, "TDK Yayınları" Ankara 1936
- MAYNAGAŞEV, S.D; "*Beltir Türklerinde Gök Tanrıya Kurban Töreni*", Çev. Abdülkadir İnan, Türk Folklor Araştırmaları, Cilt. 15, Sayı. 305, Aralık 1974
- Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972
- MORGAN, Clifford T; *Psikolojiye Giriş Ders Kitabı*, 6. Baskı, Çev. Kurul, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1988
- OLGUN, Tahir; *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, I.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.47
- ÖRNEK, Sedat Veyis; *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, 2. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul 1988
- ÖZÖN, M. Nihat; *Türk Dili Sözlüğü*, Arkın Kitabevi, İstanbul 1971
- PEKER, Hüseyin; *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993
- PIAGET, J.; *Çocukta Zihin Gelişimi*, Çev. Gülseren Günçe Baylan Matbaası, Ankara (Tarihsiz)
- Sahih-i Buhari, Kitabü'l-Edahi
- SARI, Mevlüt; *Arapça-Türkçe Talebe Lügâtı*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1982
- SERPER, Özer; *Uygulamalı İstatistik 2*, Genişletilmiş 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1993
- SEYİDOĞLU, Halil; *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 6. Baskı, Güzem Yayınları, No:10, İstanbul 1995
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet; *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara 1966
- Tevrat
- Türk Ansiklopedisi, MEB. Yayınları, İstanbul 1975
- URAS, Murat; *Türk Mitolojisi*, 2. Baskı, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul-1994

- UYSAL, Veysel; "*Dini Hayat ve Şahsiyet Özellikleri*", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Yıl:1995, Sayı: 2, İstanbul
- *Psiko-Sosyal Açısından Oruç*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1994
- *Din Psikoloji Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996
- ÜNAL, Cavit; *Genel Tutumların ve Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara Üni. D.T.C.F Yayınları, Ankara 1981
- VÂFİ, Abdü'l Vahid; *Es Savm Ve'l Udhiye, Beynel- İslâm Ve'l-Edyâni, s-Sâbika* (risale), Mısır
- VERGOTE, Antoine; *Dini İnanç ve İnançsızlık*, Çev. Veysel Uysal M.Ü. İlahiyat Fak Vakfı Yayınları No:164 İstanbul 1999
- YAVUZ, Kerim; *Çocuklarda Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 1987
- Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995
- YILDIZ, Murat; *Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*, Dok. Tezi, İzmir 1998 (Basılmamış Eser
- ZAJACZKOWSKI, W.; "*Przynki do etnoğrafi Gagazuow*", Rocznik Orientalistyczny, 1965, Krakow, XX

YÖNERGE

Aşağıdaki sorular "Kurban" hakkındaki tutumları araştıran bir çalışmadır. Bu sorular sizlerin bilgilerinizi, örüşlerinizi ölçmek için hazırlanmamıştır. Çalışmanın objektif ve doğru bilgilere ulaşması için samimi ve içten cevaplarınıza ihtiyaç vardır

Cevaplarınız kesinlikle gizli tutulacak ve toplu olarak değerlendirilip sadece bu araştırma için kullanılacaktır. Bireysel bir değerlendirme yapılmayacağı için isim vermenize gerek yoktur.

Katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Yahya TURAN

M.Ü. Sosyal Bilimler Enst.
Fels. ve Din Bil. Ana Bilim Dalı
Din Psikolojisi Bilim Dalı

1. Yaşınız : _____

2. Cinsiyetiniz?

() Erkek

() Kadın

3. Mesleğiniz : _____

4. Medeni durumunuz?

() Evli

() Bekâr

() Boşanmış

() Dul

5. Oturduğunuz semt? _____

6. Kendi evinizde mi kirada mı oturuyorsunuz?

() Kendi evim

() Kira

7. Öğrenim durumunuz?

() Okur-yazar değil

() Okur-yazar

() İlkokul Mezunu

() Ortaokul Mezunu

() Lise mezunu

() Yüksek okul mezunu

() Üniversite mezunu

() Daha yüksek öğretim kurumu

8. Aylık net geliriniz?

() 50 milyondan aşağı

() 51-75milyon

() 76-100 milyon

() 101-125 milyon

() 126-150 milyon

() 151-175 milyon

() 176-200 milyon

() 201-225 milyon

() 226 milyon üzeri

9. Ailenizde sizden başka çalışan fert sayısı?

() Yok

() Bir kişi

() İki kişi

() Üç ve üzeri

10. Ailenizde sizden başka çalışan varsa onların toplam net geliri?

() 50 milyondan aşağı

() 51-75milyon

() 76-100 milyon

() 101-125 milyon

() 126-150 milyon

() 151-175 milyon

() 176-200 milyon

() 201-225 milyon

() 226 milyon üzeri

Aşağıdaki sorulardan size en uygun olan bir şikkı işaretleyiniz.

11. Kurban Bayramında, kurban kesme durumunuz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

() Her sene keserim

() Bazı seneler keserim

() Hiç kesmem

12. Evinizde kaç kişi adına kurban kesilir?

() Aile reisi için kesilir.

() Hem aile reisi hem evin hanımı için ayrı ayrı kesilir.

() Herkes için ayrı kurban kesilir.

() Başka _____

13. Kurban Kesme işlemini;

() Daha sevap olduğu için kendim keserim.

() Kendim kesmek istediğim halde yanlış yapmaktan çekindiğim için bilene kestiririm.

() Kendim kesemesem dahi kurban kesilirken başında dururum.

() Kurban kesilirken başında durulması gerekmediğini düşündüğümden genelde başında durmam.

() Başka _____

14. Kurban kesilirken;

() Kanın akışını izlerim.

() Kesim esnasında bakmam.

() Başka _____

Aşağıdaki sorular dereceli olarak verilmiştir.
Ne kadar katıldığınızı uygun olan bölüme
işaretleyiniz.

1. Kurban manevi olarak Allah'a yaklaşmadır.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

2. Kurban Allah için kesilirse ~~hakır~~ *makbûldür.*

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

3. Kurban kesmek bir hayvan katliamıdır.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

4. Maddi açıdan gücü yetenler kurban keser.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

5. Kurban kesiminde temizliğe dikkat edilmelidir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

6. Kurban kanı görmek hoş olmamakla beraber,
Allah rızası için kesildiğinden rahatsız etmez.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

7. Kesilen Kurbanın can çekişmesi insanı rahatsız eder.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

8. Kurban peygamber geleneğidir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

9. Kurban Allah'a bağlılığın bir ifadesidir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

10. Kurban insanın Allah yolunda gösterdiği
fedakarlığın maddi bir sembolüdür.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

11. Kurban kesmek insandaki saldırganlık duygularını
yatıştırır.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

12. Kurban kesmek insanda acıma hisleri uyandır
ve bütün canlılara karşı şefkat duygusu geliştirir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

13. Kurban, kurban kesim yerlerinde kesilmelidir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

14. Kurban bütün dinlerde vardır.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

15. Kurban, borç-harc ile de olsa kesilmelidir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

16. Kurban sayesinde fakirlerin bir takım ihtiyaçları
karşlanır.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

17. Kurban kanı görmek, insan kanı akıtmanın
kadar kötü olduğunu kavratır.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

18. Kurban yoksullara ve muhtaçlara yardım etm
için bir vesiledir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

19. Kurban Allah'a şükürün bir ifadesidir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

20. Kurban insanların paylaşma duygular
kuvvetlendirir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

21. Kurban edilen hayvan Allah yolunda kes
tiğinden acı duymaz.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum

22. Kurban kesmek maddi açıdan insana küll
getirir.

- ☐ Tamamen katılıyorum
☐ Katılıyorum
☐ Kararsızım
☐ Katılmıyorum
☐ Hiç katılmıyorum